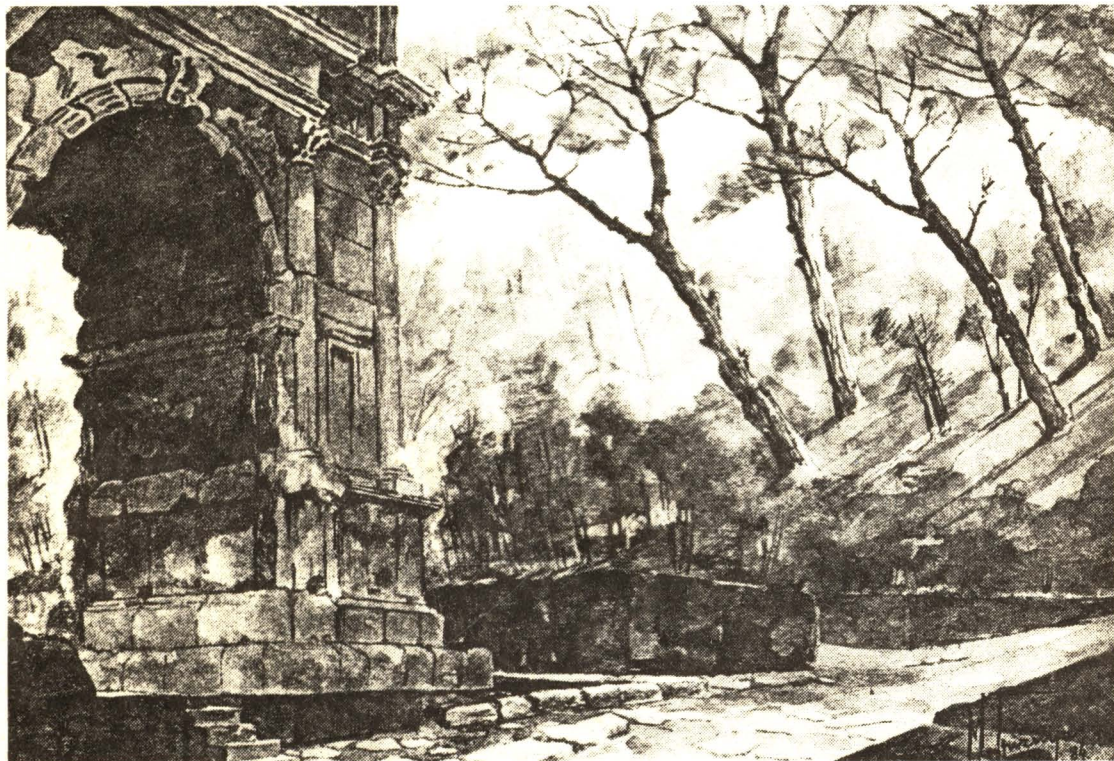

vigilia

1987

8

Belon Gellért : BIBLIA ÉS MÁRIA-TISZTELET

Terjed-e a vallásosság a fiatalok körében?

**Szennay András: EGYHÁZUNK REMÉNYSÉGE – A FIATALOK
KORUNK ÖKOLÓGIAI VÁLSÁGA**

Endreffy Zoltán, Tillmann J. A., Vargha János írásai

Vathy Zsuzsa: DÉLUTÁNI BESZÉLGETÉS

Jáki Szaniszló: HIT, TUDOMÁNY, HALADÁS

Beszélgetés Kemény Katalinnal

Nagy Gáspár, Borisz Paszternák, Tűz Tamás versei

Nyárvég	561
BELON GELLÉRT : Biblia és Mária-tisztelet.....	562
Terjed-e vallásosság a fiatalok körében? (A Magyar Rádió beszélgetése)	568
SZENNAY ANDRÁS: Egyházunk reménysége – a fiatalok	577
NAGY GÁSPÁR: Tékony imája III., IV. (versek).....	584
ENDREFFY ZOLTÁN: Korunk ökológiai válsága (II. rész).....	586
„... ez a föld ma kevésbé alkalmas az életre ...” (Beszélgetés Vargha János biológussal)	592
TILLMANN J. A.: Dolgok özönében	597
VATHY ZSUZSA: Délutáni beszélgetés (elbeszélés).....	599
TÚZ TAMÁS: Csodák (vers)	603
BORISZ PASZTERNÁK: Csoda (vers; Gömri György fordítása).....	604
BARLAY Ö. SZABOLCS: Báthory István restaurációs törekvései	605
TÉGLÁSY IMRE: Egy firenzei szobor talapzatáról	608

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Kemény Katalinnal (I. rész) (Lukács László).....	615
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

JÁKI SZANISZLÓ: Hit, tudomány, haladás	620
--	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

SZABÓ FERENC: II. János Pál pápa apostoli útjai.....	626
--	-----

NAPLÓ

Irodalom Egy arckép változatai (R. L.)	629
Történelem Pázmány Péter emlékezete, halálának 350. évfordulóján; Bitskey István: Pázmány Péter; Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet; Georges Duby: A lovag, a nő és a pap; Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról (Török József).....	630
Színház Jeles András–Melis László: A mosoly birodalma (Tábor Ádám).....	632
Teológia Keleti szertartású cirillbetűs liturgikus könyvek (Barna Gábor).....	634
Film Fellini, az öregség és a televízió (Lőcsei Gabriella).....	635
Zene Rahmanyinov Vesperásának magyarországi ősbemutatója (Tóth Sándor).....	636
Kiállítás Megnyitó Triznya Mátyás zebegényi kiállításához (Szörényi László)	637
Levelek – válaszok (Csík István; Tóth Péter Pál)	639

A címlapon Triznya Mátyás Tavasz Titus diadalívénél című festménye

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szedte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató
Készítte: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató
Táskaszám: 87/71 033 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

NYÁRVÉG

Egy ember áll a hegyélen és a nap felé fordítja arcát. Alakját bearanyozza az augusztusi nap, melynek melege érleli, kiteljesíti a természetet, átlényegíti az élőket, s' azzal kecsegtet, hogy sosem szakad vége ennek a tiszta fényességnek, ennek a gazdag betakarítást ígérő évszaknak.

Nagy néha hullik csak le egy-egy megsárgult levél a fák lombkoronájáról. Kanyarogva, lassan érkezik le a földre, habozva, mint aki korán érkezett, s most bizonytalan, mihez fogjon. Ökörnyál úszik a levegőben, gépek dübörögnek a földeken, számvetését készíti a jó gazda, amint összehúzott szemmel nézelődik a kegyeret adó tájon.

Madarak fúródnak az ég kékjébe. Cikkanva szállnak, látszólag terv és elképzelés nélkül. Pedig lassan készülődnek. Szemük beissza a vidék csodálatos színpompáját, emlékezetükbe rögzítik környezetüket, ha majd visszatérnek, ide jönjenek ismét.

Mozdul a világ. Észrevétlenül, csendesen, de eljön a változás ideje. Csillagok hullanak le az égboltról, mely mintha szikrázva égne a nagy nyáréjszakákon. Napról napra hosszabbodik ez az éjszaka és rövideiül a nappal. Mintha a nap is elfáradt volna a járástól, reggelenként késlekedik, mind lassabban emelkedik föl a tóra vont párafüggöny mögül, melyből csak egy-egy távoli templom tornya magasodik ki, mint figyelmeztető felkiáltójel.

A készülődés ideje ez is. Nyár elején mintha mindenki türelmetlenül indulna felfedező utakra. Augusztus a hazatérések hónapja. Kiürülnek a hatalmas utazótáskák, mosószer szaga úszik a házakban és összekeveredik a frissen vasalt fehérnemű illatával. A félrevetett iskolatáska is előkerül, kíváncsi kezek forgatják a nyomdafesték nyomait őrző könyveket.

Az öregek szorongva búcsúztatják a nyarat. Fényes almákat készítenek az unokának, aggodalmasan figyelik az érett szőlőszemeket, készen állnak-e ők is az utazásra. Jövőre talán már nem állhatnak a kiskapunál, nem inthetnek a tolvaporzó autó után. S ki tudja, jövőre eljönnek-e egyáltalán...? Nem találnak-e kényelmesebb, kellemesebb időtöltést?

Az otthon hatalmas kertjében sétálók délután már kiskabátot terítenek magukra. Szél mozdul az ágak között: halk, figyelmeztető jelzés. Félszemmel a hatalmas vasrácsos kapu felé figyelnek séta közben. Hátha ma mégis eljön... De az út csendes, kihalt.

Még nem is alkonyul, de már szólnak a tücskök. Kitartóan, egyhangúan húzzák a búcsú-szimfóniát. De ebben a zárótételben egyre növekszik a muzsikások száma. Hatalmas, ünneplő zenekar ez, mely holnapra vagy holnaputánra hirtelen elhallgat, csak egy-két elkésett muzsikus húzza még tétován, riadtan figyelve szólamának hangjegyeit.

Számvetést készít a gazda. Belsőseges nyugalommal figyeli az ismerős tájat, s arra gondol, gyarapodott-e idén, vagy szegényebbé tette-e a nyár váratlan viharaival, kiszámíthatatlan jégveréseivel. Elmosolyodik. Tudja, a jó gazda mindig készen áll, tudja, mit kell tennie, mit kell gyűjtenie.

Az ember még mindig ott áll a hegytetőn. Búcsúztatja a lefelé induló napot, mely körül mintha vérrrel öntötték volna le a láthatárt. Körbenéz, megemeli a kezét. Botjáért nyúl, mely vaskos, göcsörtös, mint a profétáké. Körbeszemlélődik, utoljára. Aztán megindul a völgybe, ahol a pályán lassan szétgurul a búcsúzó harang kondulása.

Hogy mit kaptunk Belon Gellértben az Úristentől, azt most kényszerülünk fájdalmasan felmérni, amikor elvesztettük őt. A magyar egyház egyik püspökét, akit mindenki tisztelt és szeretett; egyik nagyközségünk plébánosát, aki 17 éve volt atyja és pásztora híveinek; a magyar keresztények ezrei egyik legkedvesebb teológiai írójukat, lapunk pedig egyik legrégibb és legértékesebb munkatársát – három és fél évtizede rendszeresen jelentek meg tanulmányai.

Sok éve már súlyos beteg volt. Ezt is zúgolódás nélkül fogadta el, mint minden megpróbáltatást; elroncsolt egészséggel is szakadatlanul dolgozott. A szenvedések nem törték meg, sőt még bölcsőbbé, egyszerűbbé, krisztusibbá érlelték személyiségét. „Sebtől gyógyult” – püspöki jelmondata szerint.

Krisztustól kapott küldetését szóban és írásban teljesítette. Hirdette Isten igéjét lankadatlanul, „akár alkalmas volt, akár alkalmatlan”. „A mi Urunkról” beszélt a legszívesebben (így emlegette Jézust) – okosan és az isteni iránti alázattal, mégis annyira emberien és közvetlenül, mint legközelebbi hozzátartozóinkról.

Küldetését bevégezte itt a földön. Jellegzetes hangja nem szólal meg többet lelkigyakorlatokon, sokat forgatott Bibliáját nem nyitja ki többé. Írásai szólnak hozzánk ezután is Urunkról, akit – hisszük – most már színről színre lát az Örökkévalóságban.

BELON GELLÉRT

Biblia és Mária-tisztelet

Pünkösdtől kezdve Mária-év van. Szentatyánk hatalmas körlevélben tárta a világ elé Szűzanyánk szerepét az egyházban és a keresztény emberek lelkében. Ebből az alkalmából próbáljuk megvizsgálni Mária-tiszteletünket a Biblia tükrében. Hisz manapság a Bibliának nagy az olvasottsága, és nekünk tanúbizonyságot kell tennünk arról, hogy az egyházban élő és egyre erősödni látszó Mária-kultusz nem az Isten szava ellenére van, de inkább az Isten igéjének bőséges terméséből való; sőt a katolikus részről is sokszor elismert túlzások sem merítik ki a tiszteletnek azt a fokát, amit Isten nemcsak megenged, de – úgy látszik – szándékol is.

Írásunk nem vitairatnak készül, de bizonyásgtevéseknél emellett, a szentírásolvasó ember hogyan látja és értékeli az érintett problémát.

A hagyományos kultusz

A pápai körlevél összefoglalja azokat a szentírási tanításokat, amik a Szűzanyára vonatkoznak. A katolikusok Mária-tiszteletének alapjai a következő evangéliumi helyek: az angyal által küldött isteni üzenet kitétele: „Kegelemmel teljes” az első. A Szentlélek ihletésére fölvilágosult Erzsébet asszony köszöntése a második: „Boldog vagy, mert hittél.” (Lk 1,44) És a harmadik: a keresztről leszóó Jézus ajánlása: „Íme a te fiad! Íme a te Anyád!” (Jn 19, 26.27) E három alapvető kijelentésben gyökerezik Szűz Mária méltósága, továbbá a Szűzanya érdemeinek gyökere, és végül a haldokló Krisztus ajánlása, hogy mint anyával lépünk kapcsolatba Máriával, hisz Ő is anyaként fogadott lelkébe minket.

Új utak keresése

Amikor új utakat kísérünk meg a Szent Szűz tiszteletében, először is fölmerül a kérdés: lehetségesek-e ezek az új utak? Hiszen a kétezer éves kereszténység minden Máriára vonatkozó kijelentést megkeresett és meg is talált a Szentírásban. Elég csak a Lorettói litánia kitételeire gondolnunk, amiknek hebraizmusai még zsidó-keresztény környezetre mutatnak, mint ahogy a lorettói ház legendás múltja is palesztinai eredetet sejtet. De az egyházatyák magasztaló beszédei tág teret nyitottak a vallásos képzelet szárnyalásainak. Éppen ezért fölmerül kételyünk az új utak keresésével kapcsolatban. És az is, mire alapozzuk, hogy egyáltalán lehetséges új utakra találni bármilyen tekintetben is?!

1. Az első jézusi kijelentés, ami keresésre biztat, az utolsó vacsorán hangzott el. Főpapi beszédének végén a mi Urunk olyan kijelentést tesz, ami egész földi igehirdetését jellemezte; de amit kellő figyelemre mintha nem méltattunk volna. Ezt mondja ugyanis: „Ezeket képletesen mondtam nektek. Eljön az óra, amikor már nem képletesen szólok... hanem nyíltan beszélek az Atyáról.” (Jn 16,25.26) A képletesség kifejezést használja, ami a görögben „en paroimiaisz”. Ez rejtelmes, talányos, a közmondások képes és általános beszédmódját jelzi. Magában rejtja a teljes igazságot, mint a rejtvény, csak meg kell érteni, ki kell bontani, világossá kell tenni. A szenvedésben való megváltásnak és a szenvedéses Megváltónak ilyen rejtett beszédmóddal kellett rendelkeznie, miként születése sem királyi palotában, hanem a betlehemi barlang szegénységében és sötétségében történt; az életét is a Golgota szenvedésével végezte. Így szavaival is az emberi beszédmód szikrázó fénye és ragyogása nélkül, a szavak betlehemével és golgotájával végezte megváltását.

Ez azt jelenti, hogy Máriáról nem csupán nyílt és világos kijelentéseket mondott, hanem bennfoglalt, rejtett kinyilatkoztatásokat is, amelyek első tekintetre nem adják meg magukat, de a kereső elme rábukkan a kegyelem fényénél.

2. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha a mi Urunk példabeszédét elemezzük a növekvő vetésről. Szent Márknál van egyedül ez a példabeszéd, amit szokatlan részletességgel mond el. „Úgy van az Isten országával, mint azzal az emberrel, aki magot vet földjébe. Akár alszik, akár virraszt, s éjszaka van vagy nappal, a mag kicsírázik és szárba szökik, maga sem tudja, hogyan. A föld magától terem, először szarát, aztán kalászt, végül telt szemet a kalászbán. Amikor beérett a termés, tüstént neki eresztí a sarlót, mert itt az aratás.” (Mk 4,26–29) Más hasonló példabeszédei nem részletezik ennyire a mag elvetésétől a megsokszorozódott termés aratásáig a növekvés folyamatát. Ezzel nyilván hangsúlyozni kívánt valamit. Mégpedig azt, hogy amint a mag a földbe vetve alakilag több változáson esik át, noha megőrzi búza-azonosságát, úgy az Isten igéje, illetőleg az Isten országában megjelent kegyelem is, belekerülve az emberi gondolkodás és érzésvilág talajába, megőrzi azonosságát akkor is, ha alakilag, első ránézésre nem ismerhető fel ez az azonosság. Valóban, egy tájékozatlan ember szemében a gyökeret eresztő, sarjadó és felnövekvő búzaszem azonossága nem fedezhető fel az elvetés előtti acélos búzával.

E hasonlat szerint Jézus kijelentett olyan igazságokat is, amelyek belekerülve az emberi gondolkodás világába, tudnak olyan alaki, tehát külsőleges változásokon átmenni, mint az elvetett búza. De tudnivaló, hogy ez az alaki változás az elvetett búzából nőtt ki és a búzaszem megsokszorozódását szolgálja. Úgy ezek az Isten igéjére alakilag nem hasonló tanok és magatartások az Evangéliumból nőttek ki és annak gazdagodását szolgálják.

Akár a rejtett beszéd, akár a növekvő termés példázata tehát följosít bennünket arra, hogy Jézus kinyilatkoztatásában keressünk olyan igazságokat és intézményeket, amelyek első látszatra nem olvashatók a Szentírásban, de a katolikus élet érzése –

nyilván a Szentlélek indítására – kinyilatkoztatottnak érezte őket. Ahogy az Úr az utolsó vacsorán mondta: „Még sok mondanivalóm volna . . . De eljön ő, az Igazság Lelke, elvezet titeket a teljes igazságra. . . Ő majd megdicsőít engem, mert az enyémből kapja, amit kijelent nektek.” (Jn 16,12.14)

„mennyeivel inkább . . .”

Mielőtt rátérnénk a Szentírás konkrét szövegeire, meg kell még ismernünk egy kevésbé alkalmazott értelmezési szabályt, amit a *viszonyítás* szabályának mondhatnánk. Ezt szelvében-hosszában alkalmazza az újszövetségi Szentírás bizonyos igazságok kijelentésére, de azt hiszem, mi is alkalmazhatjuk olyan területeken is, amiket az evangéliumi ígéhirdetés nem érint.

A viszonyítás értelmező szabályát az Úr Jézus csakúgy alkalmazza, mint Szent Pál apostol. Mэгhozzá a legkülönbébb helyzetekben. Ez a szabály azt jelenti, hogy amit egy értékben és rangban alacsonyabban álló személyben vagy dologban tapasztalunk, az fölfokozott mértékben állítható a rangban és értékben magasabban álló személyre vagy dologra. Ez a rangban vagy értékben alacsonyabb helyen állás igen széles skálájú. Felöleli a negativitás egész vonalát a haláltól, a büntől kezdve a teremtett dolgokon át a korlátokba szorított emberig.

1. De lássuk a példákat! A Hegyi beszédben Jézus szól az isteni gondviselés tárgyait képező teremtményekről: a mezei fűről, a krajcárt sem érő verebekről – és hozzáteszi: „Ha pedig Isten így öltözteti a mezei virágot . . . nem *sokkal inkább* titeket . . . ?” (Mt 6,30) Azután a kérő imáról beszélve hivatkozik arra, hogy az apa kenyeret, tojást, halat kérő gyermekének nem ad követ, kígyót, skorpiót, és ezzel zárja: „Ha tehát ti, akik rosszak vagytok, tudtok jót adni fiaitoknak, *mennyeivel inkább* az Atyátok az őt kérőknek!” (Mt 7,7–11) Ha nem is fejeződik ki ilyen világosan, Jézusnak ugyanez az érvelése érződik az éjszakában zörgető szomszéd kitarító alkalmatlankodásának példájából, sőt „az Istentől nem féltő és embertől nem tartó” igazságtalan bíró hasonlatából is. (Lk 11,8; 17,1)

2. A Rómaiakhoz írt levél nem győzi ezt a viszonyítást alkalmazni. Kezdi azzal, hogy ha Jézus bűnös állapotunkban meghalt értünk, „*sokkal inkább* megment minket a büntetéstől. Ha ugyanis akkor, amikor még ellenségei voltunk, Fia halála által kiengesztelődött velünk az Isten, *mennyeivel inkább* szabadulunk meg . . . annak élete által.” (Róm 5,9.10) Ugyanebben a fejezetben a 15. versből szinte nem győzi különböző változatokban kiemelni a kegyelem valóságát a negativitásokkal szemben. Idézi Ádám bűnét, idézi a halált, és hozzáteszi hat versen át ötször ismételve: „Ha ugyanis egynek bűnbeesése miatt, egy által uralkodott a halál, *mennyeivel inkább* uralkodnak az egy Jézus Krisztus által az életben . . .” (uo. 15–21) Később a zsidóság vétkeire utalva írja: „Ha ugyanis vétküek gazdagítja a világot és megfogyatkozásuk is hasznos a pogányoknak, *mennyeivel inkább* lesz azzá teljes számuk.” Majd néhány sorral lejjebb: „Ha ugyanis már elvetésük is megbékülése a világnak, *mi más lesz* fölvetelük?” (Róm 11,11.12.15)

Más oldalról is ugyanezt az utat követi. A Sínai hegyről fénylő arccal lejöő Mózes arcába nem tekinthettek Izrael fiai, „arcának múló ragyogása miatt, hogyan ne lenne *dicsőségesebb sokkal* a Lélek szolgálata? Ha ugyanis már a kárhóztatás szolgálata dicsőséges, a megigazulás szolgálata *mennyeivel inkább* túlszárnyalja dicsőségben? . . . Ha ugyanis már a mulandó olyan dicsőséges, *mennyeivel inkább* lesz dicsőséges a maradandó?” (2Kor 3,8–11)

Mindezek a példák arról kell hogy meggyőzzenek bennünket, hogy az értékben alacsonyabb rangú személyek vagy valóságok csak paraméterei az isteni világnak.

Mércék, amik magasságát bizton eléri a kegyelem vagy kegyelembe fogadottak történései. De nemcsak eléri, túl is szárnyalja. És nem is akárhogyan, hanem túl-áradóan.

Mária-tiszteletünk alapja: Mária hite

Általános panasz híveink körében, hogy igen szegény az evangéliumi és egyáltalán a szentírási kijelentés a boldogságos Szűz Máriával kapcsolatban. Tanúja ennek az is, hogy a katolikus Mária-kultusz teremtette ünnepeken majdnem mindig ugyanazokat az evangéliumi szakaszokat kénytelen az egyház a híveknek felolvasni. Sőt maga az Úr Jézus is abba a gyanúba esik, hogy hidegen kezelte édesanyját. Sohasem ejtette ki ezt a szót: Anyám. Helyette az általánosan és távontartóan hangzó „Asszony” szót használja. (Jn 2,4; 19,28) Az anyját dicsérőt leinteni látszik. (Lk 11,28) Nem találjuk a Jézust állandóan kísérő és kiszolgáló asszonyok között. (Lk 8,2) Az ott felsorolt asszonyok kiváltsága a rövid megállapítás: „Vele... voltak... és gondoskodtak róla vagyonukból” (uo. 3), míg a Szűzanya sorsa az, amit a tömeg közepén tanító Jézusnak üzennek: „Anyád és testvéreid kint állnak és látni akarnak” (Lk 8,20) – tehát a „kint-állás”.

Mintha szemérmesen, szándékkal rejténé el anya-tiszteletét és anya-szeretetét, amit kétségtelen tényként bizonyít az, a kereszt rettenetes kínjai között, egy világmegváltás ígézetében és az emberiség súlyától megterhelten is talál rá módot, hogy biztosított életformát hagyjon számára, Jánosra bízva sorsát.

Éppen ez a kettősség: a szeretet és a rejteni akarás biztat arra, hogy rejtett kijelentések után kutassunk. És nem is csalódunk, hiszen főpapi beszédében tesz egy rejtelmes kijelentést. Mégpedig ünnepélyesen. „Bizony, bizony mondom nektek: Aki bennem hisz, ugyanazokat a tetteket fogja végbevenni, amiket én magam cselekszem, sőt nagyobbakat is fog tenni azoknál, mert én az Atyához megyek.” (Jn 14,12) Jézus itt valóban egy „en paroimiais”, tehát képletes, talányosan, általánosan hangzó kijelentést tesz. De ha kézzelfoghatóvá tesszük e jézusi kijelentést, mindjárt előtűnik az igazi mondanivaló. Jézus kijelentései ugyanis nemcsak általában elhangzó megállapítások, de prófétai jellegű szavak is, tehát tudja, hogy ezek konkrét formát is fognak öltetni, valósággá válnak. Jézus ezt nem angyaloknak, vagyis emberfölötti lényeknek ígéri, hanem ezen a földön járó és itt ebben az életben megvalósuló egyházában a hitre eljutó embereknek, a hívőknek. Mármost az Újszövetségben kinek volt és kinek kellett lennie a legnagyobb hívőnek? Annak, akin keresztül elindult a megígért megváltás folyamata, vagyis a Boldogságos Szűz Máriának. Ha az Ószövetségben Ábrahám minden hívő atyja lett, „mert abban (az Istenben) hitt, aki életre hívja a holtakat és létrehívja a nemlétezőket” (Róm 4,17); akkor Szűz Mária inkább nevezhető minden hívő anyjának, mert míg Ábrahám a vérség másfél évezredes szálával kötődik Krisztushoz, addig Ő közvetlen szülője Krisztusnak. Ábrahám hitének nagysága három lehetetlenséggel szemben érvényesült – mint ahogy a Zsidókhöz írt levél olyan láttatóan elemzi –, Isten hívásának engedelmeskedett „anélkül, hogy tudta volna, hová megy. Hittel telepedett le az ígéret földjén, mint idegen földön.” (Zsid 11,7) Azután hitt a biológiai gátak ellenére: „Nem kételkedett Isten ígéretében hitetlenül. Nem gyengült meg hitében, s holott már majdnem száz esztendő volt, nem gondolt életerejét vesztett testére, sem Sárának elapadt méhére.” (Róm 4,20) És a harmadik gátja volt az ígéretet hordozó Izsák gondolkodás nélkül való föláldozási szándéka. A Szűzanya ugyanezekkel a gátakkal állt szemben, ha nem nagyobbakkal! Isten az angyal által éppen ilyen lehetetlennek látszó dolgokat üzen: hogy szűz létére anya lesz, hogy Dávid királyságát megkapja születendő Fia és hogy uralmának vége nem lesz, mert mind-

örökké tart. (Lk 1,32.33) A Szűzanya hite nem egy hiszékeny naiv leány hite volt, aki az álomszerűen angyali jelenésből hallott valami hihetetlen dolgot, de volt bátorsága megkérdezni az angyalt: „Miként lehet ez, hiszen férfit nem ismerek?” (uo.). Tehát tisztában volt a dolog nehézségével. Így tehát nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Mária volt az első és egyben legnagyobb hitű egyénisége a Krisztusban elindult megváltásnak.

Ha viszont a Szűzanya a legnagyobb hívő, akkor elsősorban rá érvényesek Krisztus ígéretei és jövődőlései: Ugyanazoknak a tetteknek a megtevése, sőt a nagyobbaknak ígérese. És ezt a „nagyobb” tetteket nemcsak egy irányba, a milyenség irányába lehet értelmezni, hanem a számban is, a gyakoriságban is. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy nemcsak hogy nincs Jézus egyedülvaló közvetítése ellenére, hogy a Benne hívőket feljogosítja és felhatalmazza a sokszori csodatevés hatalmával, hanem a többszöri, Jézus mértékét meghaladó mértékű csodatevésre is. És minthogy Jézusról írja az Evangélium: „Tudta, mi lakik az emberben” (Jn 2,25), azt is tudta, hogy az emberi gyarlóság arrafelé irányítja az emberi érdeklődést, ahol hamarabb, könnyebben megnyilatkozó meghallgattatást remélhet. Nemcsak nem veszi tehát rossz néven, de maga is elősegíti azt, hogy a bajba jutott emberek kéréseikkel ezeket, jelesül pedig a Boldogságos Szűz Mária segítségét és oltalmát kérjék.

A Szentírás alapján tehát nem lehet kifogásolni a katolikus emberek nagyobb fokú látszó érdeklődését Szűz Mária kegyhelyei és Szűz Mária segítsége iránt. Mert – hogy nagyon emberi hasonlatot mondjunk – Mátyás királyunkat igen tisztelte és szerette magyar népünk, mégis mikor látogatásakor pénzt szórattott, a pénzre éhes nép nem a király felé fordult, hanem hajdúi felé, akik a pénzt szórták. Ezzel nem vesztett király-tiszteletük. Egyetlen katolikus sem fogja Máriát Jézus helyébe tenni, ha gyakorlati érdeklődését a segítség reményében esetleg Máriára irányítja.

És a Mária-tisztelet túlzásai?

De föl kell vetnünk a Mária-tisztelet túlzásoknak tűnő formáinak kérdését is. Mert még egyházunkon belül is olyan hangok hallatszottak, hogy híveinkben túlzottan van jelen a Mária iránti tisztelet, mintegy Isten helyébe kerül és az Isten-pótlék szerepét tölti be. 1848-ban a párizsi utcákon a katolikusok így tüntettek az akkor még csak tervbe vett, de 1854-ben kihirdetett Szepplőtelen fogantatás dogmája ellen: Le az istennőkkel! Szentírásolvasó keresztény testvéreink valóban a Soli Deo gloria! jelszóval küzdöttek és küzdenek a szentek – és elsősorban a Szűzanya – közbenjárásának keresése ellen. De az egyházon belül is vannak áramlatok, amik rosszállják vagy legalábbis nem helyeslik a túltengő ájtatosságokat. Mert valóban túltengeni látszik a katolikusoknál az Istenanya iránti jámborság. Hiszen ha csak arra gondolunk, hogy sokkal több Üdvözlégy Mária hangzik el a templomban, mint Miatyánk. Sokkal több Mária-kép és szobor van szent helyeken, mint kereszt. Az érmekről, szentképekről ne is tegyünk említést. A búcsújárásokat meg különösen ne említsük.

Mit szóljunk mindehhez? Röviden azt felelem: a Bibliából mindezt igazolva látom, sőt még nem is éri el annak mértékét. – Tudom, hogy ez meghökkenítő nézet, de nem tudok elzárkózni előle. Itt kell ugyanis elővenni azt a Biblia-értelmezést, amit a viszonyítás elvében megtaláltunk. Azt találtuk ugyanis, hogy a negativitások csupán mércéi a kegyelem világának. Ami azt jelenti, hogy amit a bűn vagy a bűnös, a halál vagy a megfogyatkozás tud, vagy amire az képes, annyit legalább tud a kegyelem, illetőleg a kegyelemben lévő valóság is. De nemcsak annyit, hanem azon a mértéken túl tud csapni. Fölülhaladja a negativitás mérvét és túlradóan fölözi annak határait.

Ebből a nézőpontból kell elolvasnunk a kinyilatkoztatás Szent Páltól fogalmazott sorait az Antikrisztusról. Azt írja, hogy „nyilvánvalóvá kell lennie a bűn emberének, a kárhozat fiának, az ellenségnek, aki Isten fölé emelkedik és mind a fölé, ami szent. Sőt Isten templomában foglal helyet, sőt azt állítja magáról, hogy Isten.” (1Tessz 2,3,4) Megrendítő kép és grandiózus látomás! Ami ebben a látomásban megfigyelhető, az elsősorban az Antikrisztus „nyilvánvalósága”. Ezen – úgy véljük – a személyi hatásának globális jellegét kell érteni, tehát az egész földön vagy legalábbis jó részén érvényesülnie kell. A másik irány a vertikális irány: Isten fölé emelkedik és mindannak, ami szent. Vagyis hatását, erejét, befolyását érvényesíti minden dologban, ami szent vagy isteni. És végül a legcsúcsa az Antikrisztus hatásának az, hogy „az Isten templomában foglal helyet s azt állítja magáról, hogy ő az Isten”. Ha rögzítjük magunknak ezeket a határokat, hogy „a bűn emberének”, tehát – ha abszolút léte tudna lenni az Antikrisztusnak – mondhatnánk az abszolút negativitásnak az Isten ekkora teret enged, és nem fél attól, hogy kiengedi a hatalmat a kezéből, akkor „mennyivel inkább” engedi a kegyelem Asszonyát ennyire eluralkodni anélkül, hogy félnie kellene, hogy túlmegy a teremtmény számára megvont határon. Különösen akkor, amikor a bűn embere maga tör ilyen hatalomra, a kegyelem Asszonyát pedig hívei teszik tiszteletük tárgyává. Az Antikrisztusban a teremtmények egyike kap akkora teret, hogy a csodálkozó ember isteninek nézi. A Szűzanyában ugyancsak teremtmény, de az Isten kegyelmében felmagasztosulva kap legalább olyan mérvű elismerést, mint a bűn embere.

De azt is megtanultuk a viszonyítás elvénél, hogy a kegyelemmel nem úgy áll a dolog, mint a bűnnel. Nem egyenlő fokon áll a teremtettségben lévő negativitás, mint a kegyelemmel telített teremtettség. Hanem a határon túlcserélően, túllépően, túláradóan élvezti Isten hatalmának fölemelő erejét.

Ezért mertük mondani, hogy az Antikrisztusnak ígért határoktól még messze van a Mária-tisztelet foka is, elterjedése is. De ha az volna is a benyomásunk, hogy a Mária-ájtatosságokban „Isten fölé és minden fölé emelkedik, ami szent”, akkor is még csak a negativitás mércéjének magasát érte el. De hol van még a túláradás?

Mária és a sárkány

Talán túl idegenszerűen, sőt káromlásszerűen hat a Szűzanyának az Antikrisztus viszonylatába állítása. Ám az Isten tudja, hogy mit csinál. Amikor a Paradicsomban az öszülők vétkeztek és Isten Megváltót ígér a bűnbeesett emberiségnek, akkor már feltűnik a szembeállítás. A kígyóhoz szól az Isten: „Ellenkezést vetek közed és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé.” (Ter 3,15) A Sátán ott van a bűn, a szenvedés, a halál kezdeténél, de az Asszony ott áll a reménységet jelentő Ivadék mellett. És ugyanez a képlet a végkifejletben is: a csillagkoszorús Asszony és a tűzvörös sárkány, mint két nagy égi jel, egymással szemben. (Jel 12,1,3)

Jézus nemegyszer „a világ fejedelmének” mondja a Sátánt. A Jézust kísértő Sátán is magabiztosan vallja, hogy „a világ minden országa és gazdagsága” az övé. (Lk 4,6) Ha minden negativitás birtoklója mindezt megkapta, mennyivel inkább kapja meg a hatalmat és az uralmat kegyelemben az első kegyelembe fogadott és az első üdvözült: a Boldogságos Szűz Mária, a mennyország Királynéja és az anyaszentegyház édesanyja.

Terjed-e a vallásosság a fiatalok körében?

Elhangzott a Magyar Rádió Bagoly című műsorában, 1987. április 24-én.
Szerkesztő: Györfly Miklós; szerkesztő-riporter: Nej György

Tomka Miklós MTA Szociológiai Kutató Központ

Minden azon múlik, hogy honnan nézzük. Ha az idősebb nemzedék vallásossága, vagy vallástalansága felől nézzük, akkor alig-alig lehet megítélni. A fiatalság egyértelműen társadalmunk legvallástalanabb csoportja. Ha a tegnap felől nézzük vagy onnan, hogy ennek a fiatalságnak milyen jövőt gondoltunk, akkor kicsit másképp fest a helyzet. Ez a fiatalság vagy legalábbis ennek a túlnyomó többsége nem kapott vallási nevelést. A szülei általában nem vallásosak. A szülők generációjának legfeljebb 30–40 százaléka mondja magát vallásosnak, és legfeljebb 6–7 százaléka jár el templomba. Vallásos ifjúsági újság, folyóirat nem létezik, vallásos ifjúsági könyvek jóformán nincsenek. Mi ennek az eredménye? Elég sokat beszélünk róla a sajtóban, hogy a fiatalság nem egyszerűen nem vallásos, de fogalma sincs a vallásról. A legelemibb ismeretei is hiányoznak.

Nagyjából ott tartunk, hogy három fiatal közül kettőt keresztelnek meg. Nagyon sokak számára ezzel aztán vége is van minden vallási kapcsolatnak. Elsőáldozáshoz nagyjából a fiatalok 40 százaléka jut el, bérmálkozáshoz, konfirmációhoz alig több mint 20 százalék. Hitoktatásban legfeljebb 10 százalékuk vesz részt. Ezek után tulajdonképpen meglepőek azok az adatok, amelyek szerint a fiatalság egyharmada mégis vallásosnak mondja magát.

A 14–25 év közötti korosztály 33 százaléka mondja, hogy vallásos. Rajtuk kívül további 27 százalék mondja azt, hogy ő ugyan nem vallásos, de nagyon érdekli a dolog. Nagyon szeretne többet tudni róla. Ami ezekből az adatokból azért nyilvánvaló, hogy vallási hit van, vallásosság van, de elmosódó, zavaros, ellentmondásos. És egészen biztos: nem azonos valamilyen egyháziassággal vagy egyházi szervezeten belüli vallásossággal.

Egyre kevésbé lehet a vallásba beleszületni, vagy a vallást örökölni, illemből csinálni. A fiatalok számára a vallás egyre inkább csak személyes, egzisztenciális döntésként képzelhető el. Ez érettséget feltételez, továbbá ismereteket, önállóságot. De hát ki készít fel erre? Úgy tűnik, hogy a fiatalok beszélgetésében szaporodnak a vallási témák. A közép- és felsőfokon tanuló fiatalok körében a magát vallásosnak mondók aránya, talán a vallásos hit is, számottevően emelkedett.

A szociológiai, statisztikai tényeken túl vannak mindennapi megfigyelések. A tinédzserkor végén számos, materialistaként felnőtt fiatal dönt a vallás mellett, környezete nem kis megdöbbenésére. Aztán az elmúlt években elég sokat csodálkoztunk és beszélgettünk a vallásos fiatalok közösségeinek megjelenésén, szaporodásán, vonzóerején. De ezek, azt hiszem, inkább egyedi jelek, és nem azt bizonyítják, hogy a vallásosság egészében terjed, hanem inkább azt, hogy a vallásosság formát vált, és egy termékenyebb, alkotóbb és elkötelezettebb vallásosság alakul ki a fiatalok körében, esetleg olyan, amelyet az előző generáció nem is ismert. Egy vagy két évtizeden keresztül a fiatalok körében a vallás nagyon erősen visszaszorulóban volt és joggal lehetett azt jövendőlni, hogy teljesen el fog tűnni. Ezzel szemben az elmúlt hét-nyolc évben határozott emelkedést lehet tapasztalni. Már valamivel több a vallásos fiatal, mint 10 évvel ezelőtt, és a vallásosság társadalmi rangja, presztízse megnőtt a fiatalok körében. Jogosan föltételezhetjük tehát, hogy ez az emelkedés a következő években tovább tart.

Aranyos Zoltán református zsinati főtanácsos

Egyértelmű, hogy a hit és a vallásos élet iránti érdeklődés megnövekedett az ifjúság körében. A fiatalok növekvő számban látogatják a hagyományos és újabb vallásos rendezvényeket, a gyermek- és ifjúsági istentiszteleteket, bibliaórákat, az iskolai és gyülekezeti vallásoktatás alkalmait, továbbá azokat az összejöveteleket, amelyek a felnőtt fiatalságot érdeklő kérdésekkel, élethelyzetekkel foglalkoznak.

Az elmúlt évek során új formák, rendezvények, lehetőségek is meghonosodtak az ifjúság körében. Ilyenek az ifjúság és a gyermekek részére rendezett nyári konferenciák. Az elmúlt évben először rendeztek az egyházkerületek olyan ifjúsági gyűléseket, amelyeken a résztvevők száma ezres nagyságrendű volt. Ezek az igények már korábban is jelentkeztek, most pedig alig tudjuk kielégíteni az érdeklődést. Olykor az is előfordul, hogy nem tudunk minden jelentkezést elfogadni. De új kegyességi formák, ének és dallamköltészet is jelentkezik az ifjúság körében. És közismert egész társadalmunkban a Biblia iránt tapasztalható megnövekedett érdeklődés.

Ha az okokat keressük, először talán rá kell mutatni arra, hogy bizonyos állandó érdeklődés mindig megfigyelhető volt. Ma azonban világszerte – és hazánkban is – fokozza az érdeklődést egy természetesen tekinthető és nevezhető szellemtörténeti folyamat. Korábban egyfajta egyoldalú természettudományos optimizmus volt jellemző nemzedékünk gondolkodásmódjára. Hazánkban az elmúlt évtizedekben ehhez egy erőteljes társadalmi nyomaték is járult. Kiderült azonban: a természettudományos fejlődés, a számos felfedezés, nem oldja meg az ember életét, nem ad választ végső, egzisztenciális kérdésekre. Nem oldja meg a sokféle megfigyelhető egyéni és közösségi erkölcsi válságot, amely magát az emberi együttélést is fenyegetheti.

A valláshoz történő fokozott odafordulásban talán a keresztyén hit bizonyágtételének, életpéldájának vonzása, a bizalom és a reménység fejeződik ki. Az, hogy a keresztyén hit és erkölcsiség választ tud adni az emberi élet evilági és ezen túlmutató dimenziói számára is. Egyidejűleg az is megállapítható, hogy fokozott érdeklődés és figyelem nyilvánul meg a társadalom részéről a keresztyén erkölcsi értékek, felelősség és szolgálat iránt, például a társadalom és az ifjúság közös gondjainak megoldása tekintetében, a családi élet, az emberi kapcsolatok, az egymásért, a közösségért hozott áldozatvállalás, a munkaerkölcs kérdésében, az alkoholizmus és a kábítószer veszélye láttán. A keresztyéneket a felelősség és a remény érzése tölti el. Hogyan tudunk megfelelni, nem a munka szervezése vonalán, hanem tartalmilag a kihívásnak, a nagyobb lehetőségeknek, a fokozott érdeklődésben megnyilvánuló bizalomnak és elvárásoknak?

Azért imádkozunk s arra törekszünk, hogy valóban tudjunk szolgálni, segíteni a növekvő ifjú nemzedéknek és egész magyar társadalmunknak a magunk sajátos módján és eszközeivel. Mindenekelőtt azzal, hogy a keresztyének komolyan veszik saját hitüket, erkölcsi normáikat és ezek szerint élnek.

Ribár János evangélikus lelkész, Szeged

Igennel válaszolhatok a kérdésre; valóban azt tapasztalhatjuk, hogy terjed a vallásosság az ifjúság körében, ám így a válaszom nem egészen pontos. Ugyanis az a véleményem, hogy tisztázni kellene két fogalmat: mit jelent a vallásosság, mit jelent a hit. A vallásosságot emberi indíttatású, pszichikus eredetű jelenségnek tartom. Ebben természetesen szociológiai elemek, társadalmi elemek is szerepet játszanak. A hitre mondom én azt, ami Isten ajándéka, *pisztisz*. A görög szó bizalmat jelent. Természetesen a kettő keveredve bukkan föl, nincs tiszta vallásosság, nincs tiszta hit. A kettőt így nem lehet szétválasztani semmiféle szellemi szikével.

Azt nagyjából tudjuk, mi történik az egyház falain belül, és ezzel kapcsolatosan megállapítható, hogy tényleg növekedett az ifjúság részvétele a miséken, illetve az istentiszteleteken. Ám ezzel egyáltalán nem zárhatjuk le a kérdést, mert az egyház falain kívül is van egy bizonyos vallásoskodás, vallásosság, érdeklődés a Biblia iránt, egyáltalán az ilyen kérdések iránt. Mondhatnám úgy is, hogy ez olyan „extra ecclesiam”, egyházon kívüli mozgalom, amelynek nagyon sokféle formája van. Egyetemi városokban vannak albréleti közösségek, lakóközösségek, ahol a gyerekek, a fiatalok a Biblia körül gyűlnek össze, és olvassák, megvitatják, átgondolják – de ezek az egyház falain kívül vannak. Ezekkel az egyház falain kívüli mozgalmakkal kapcsolatban van egy szomorú megfigyelésem: a legtöbb esetben jelentős színvonalasról van szó, mert az egész mögött nincs semmiféle reflektált Biblia-olvasás, azaz hiányzik a teológia. A másik nagyon nyomatékos kifogásom ezekkel az ifjúsági mozgalmakkal kapcsolatban, hogy nem nagyon Kriszto-centrikusak, nem az a Krisztus áll a középpontban, aki egyszerre Isten fia és ember fia.

Olyan világban élünk, ahol a közösségre rendkívül nagy szükség van és a Bibliának ilyen közösségteremtő ereje mindenképpen tapasztalható. Sajnos egyelőre ezek az egyházon kívüli fiatalok csak türelmetlenséggel találkoznak az egyház részéről és a szekularizált világ részéről is. Természetesen én nem látom át ennek összes okát, csak néhányat. Első talán az elterjedt és elterjesztett racionalizmus. Ennek a világré képe kicsit fantáziátlan, unalmas, lapos. A maga korában, a felvilágosodás idején érdekes, lelkesítő volt. Aztán – semmiképpen sem kívánok valakit is megbántani – a materializmussal kapcsolatosan is tennék egy megjegyzést: amikor anyagra redukálja a világot, a létet, akkor az embert is redukálja, anyaghalmazzá degradálja, pedig az ember olyan lény, aki érzi, hogy több, mint anyaghalmaz. Nemcsak azért több, mert társadalmi lény, hanem mert érzi a maga spirituális többletét, amit sem szomatikus, sem pszichikus eszközökkel nem lehet kielégíteni; nevezném pneumatikus igénynek.

Harmadszor megemlíteném, hogy mindenki szeretne egy hiteles szellemi koordináta-rendszert, amiben tud valamit kezdeni a halállal. Aki nem tud föl szabadító választ adni a halállal kapcsolatosan, az csak ideig-óráig tudja a többiek figyelmét lekötöni. Negyedikként: az etikai kérdések rendkívüli módon középpontba kerültek. Ki ad olyan etikát, ami igazán életszerű és népszerű. Ezt a két szót nagyon fontosnak tartom: életszerű és népszerű. A Biblia nagy előnye, hogy tele van életszerű és népszerű etikai útmutatásokkal. S az egyház, illetve az egyházak abban a helyzetben voltak, vannak, hogy ezeket az életszerű és népszerű bibliai útmutatásokat életszerűen és népszerűen tudják közvetíteni. Még egy okot említenék: a vallás korábbi elfojtását. 20–30 évvel ezelőtt nemcsak nem illett a vallásosságról beszélni, de elhangzott: ostoba, műveletlen, tudománytalan az, aki vallásosnak tartja magát. A legtöbben aztán elfojtották a vallással kapcsolatos gondolataikat, érzéseiket, esetleges vágyaikat. Ma szülőként ezt közvetítik gyermekeik felé, s így nem tekinthető meglepőnek a gyerekek válasza.

Fehér Márta filozófus, Budapesti Műszaki Egyetem

Én úgy gondolom, hogy terjed. A jeleket tekintve nem a statisztikai adatokra hivatkoznék, hanem arra, hogy tanítványaim, a műegyetemisták körében egyszerű, laikus, empirikus tapasztalatok alapján úgy találom, hogy a vallásosság, elsősorban a bevett vallások iránti elkötelezettség, de egyáltalán a vallásos mentalitás és a vallásos közösségek iránti igény növekszik. Az én megítélésem szerint elsősorban a világnézet és a közösség hiánya okozza a fiatalokban a vallásos világnézet és a vallásos közösségek iránti igényt.

Kezdjük talán a közösségihiánnyal. Közismert, hogy az ifjúsági közösségek – elsősorban azok, amelyeket hivatalosan szerveznek – nem töltik be azt a feladatot, amelyet a fiatalok elvárnának tőlük, nem képesek olyan életprogramot és olyan politikai akció-fórumot teremteni a fiatalok számára, amely őket kielégítené. A közösségihiánynak egyéb torz kielégülési formái is adódnak: például a galeri-szerveződés, bandákba verődés, a lakótelepek ismert problémája, amikor – egyebek között – például a szabadidejüket sincs hogyan eltölteniük a fiataloknak, azért aztán rosszfajta közösségekbe verődnek. A vallásos közösségeket én nem tekinteném rosszfajta közösségeknek, ezek ugyanis alkalmasak arra, hogy valódi emberi kapcsolatok alakuljanak ki, és valódi közösségekbe épüljenek be a fiatalok.

Másodikként említeném a világnézethiányt, a világnézeti igény kielégületlenségét a fiatalokban. Sajnálatos módon jelenleg az a helyzet, hogy a hagyományos nagy filozófiaiak, a nálunk hivatalosan előnyben részesített marxista filozófiát is ideértve, valahogyan érvényüket veszítették, valahogyan elértéktelenedtek a fiatalok szemében. Nem töltik már be azt a nagyon fontos orientáló feladatot, amit az ember, elsősorban a személyiségét megtalálni akaró fiatal számára be kellene tölteniük.

A marxizmus helyzete különösen problematikus. Mind az általános világmépi, mind a konkrét társadalom-értelmező szerepe az utóbbi években válságba jutott. Társadalom-értelmező szerepének válságba jutása részben teoretikus, belső okokra, kritikákra, vitákra vezethető vissza. Ezek itt talán kevésbé érdekesek, a fiatalság elsősorban nem teoretikus argumentumok alapján választ világnézetet, hanem olyan alapon, hogy melyik az az ideológia, illetve világnézet, amelyről az egyszerű laikus tapasztalat alapján úgy vélhető, hogy ráillik arra a világra, amelyben a fiatalnak élnie adatott. Ha itt súlyos diszkrepancia, eltérés észlelhető már a mindennapi tapasztalat szintjén, akkor az az ideológia nem képes többé betölteni a feladatát. A fiatalság jó része tehát mint legkönnyebben, legkézenfekvőbben adódó alternatívát, a vallásos, hagyományosan adott világnézeteket választja.

Említenék még egy harmadik okot is: a mai fiatal számára a világ, mind a társadalom, mind a természeti világ egyre kevésbé, egyre nehezebben érthető – talán pontosabb, ha így fogalmazok –, egyre nagyobb szellemi erőfeszítést igényel már a mindennapi élet ügyeiben való eligazodás is, nem beszélve a nagyobb, kozmikus, már a természettudományok körébe tartozó összefüggések megértéséről. A vallások – és tulajdonképpen ebből a szempontból mindegy, hogy melyik vallást vesszük paradigmaként, példaként szemügyre – viszont általában nagyon egyszerű, évezredek során bevált, letisztult, kikristályosodott mitológiákat nyújtanak. Ezek elfogadása viszonylag könnyű, mivel nem diszkurzív, logikai elemzés, analitikus bizonyítás útján történik, hanem hitszerű viszonyulást igényel, amely az ember számára eleve természetes. Mindennapi életünket úgyszólván kizárólag hitszerű viszonyulások vezérlik. Bízom a közért-eladóban, hogy nem csap be a számolásnál, bízom az orvosomban, hogy a diagnózisa és a terápiája helyes, és így tovább. Egyszerűen pszichikusan könnyebb. Tehát a mindennapi életben és a bennünket körülvevő társadalom, illetve természet világában való tájékozódás megnehezedése olyan további mozzanat, amely a fiatal számára a vallások felé fordulás lehetőségét alátámasztja.

Gönczi János, a KISZ KB titkára

Az a véleményem, hogy formálisan az utóbbi időszakban, úgy 10–15 éve terjed a valóságosság. Egyre több fiatal vesz részt egyházi rendezvényeken, szertartásokon, esküvőkön, miséken; egyre többen járnak egyházi iskolába, ami formálisan azt bizonyítja, hogy körükben terjed a hit. Ugyanakkor az a véleményem, hogy az emberek tudatá-

ban nem terjed mélyebben a vallásosság. Ezt azzal tudnám alátámasztani, hogy ha terjedne, akkor egyre többen lennének, akik valóban betartják, mondjuk a tízparancsolatot, akik elkezdene közösségi életet élni, akik az egyháznak azokat az egyetemes értékeit magukénak vallják, melyek tulajdonképpen bőven beleférnek a marxizmus ideológiájába is. Ezért nagyon komolyan gondolom, hogy a KISZ-nek is, és bizonyos értelemben a pártnak is szövetségesnek kell lenni az egyházzal. Zavaró viszont, ha a szektákban való részvétel terjed, ahol kifejezetten sötét és tudománytalan, az egyház céljaival is ellentétes tevékenységek is folynak, erről lehetett néhány lapban is olvasni.

A formális terjedésnek az egyik oka az, ami az ifjúságnak minden korban sajátja volt, hogy valami módon szemben akar állni az idősebb korosztállyal. Elkülönülést akar mutatni, ami időnként a farmerban jelenik meg, időnként a hosszú hajban, időnként a szegeccsel kivert bőrdzsekiben, időnként az aranykereszt viselésében vagy a templomba járásban.

Abból is következhet a vallás szinten maradása vagy esetleg enyhe növekedése, hogy kevés olyan értéket tudunk ma az ifjúság elé állítani, amiben biztosak lehetünk, hogy visszaigazolódik a közéletben. Kevés olyan dolgot tudunk tanítani, amiket 5–10 évvel ezelőtt így értettünk, mint ma, és kevés olyan értékről beszélünk, amelyek egyetemes emberi értékek, amelyekhez kötődni lehet. Az egyház pedig az értékek mellett nyíltan kiáll – nagyon helyesen.

Mondanék én erre példákat: a közösség mint érték nagyon fontos az ifjúság számára, korosztályából következően is. A másik: amikor romlik a helyzet egy országban, akkor az emberek valamiféle fogódzót keresnek. Márpedig ma Magyarországon több réteg számára romlik az életszínvonal, egyre több ember nem tudja a terveit megvalósítani. Ez a folyamat már úgy 5–10 éve tart. Ilyenkor az emberek hitet szeretnének maguknak teremteni valamilyen módon. Ha mi ezt a fiatalok számára a KISZ-ben nem tudjuk megadni, akkor a valláshoz fordulnak, ami jó és logikusan felépített gondolatmenet, aminek az alapaxiómáit elfogadjuk, ami mindent képes megmagyarázni.

Ha viszont ma valaki hisz a szocializmusban – amit én szintén hitnek nevezek –, akkor azért küzdenie kell, akkor csalódnia kell bizonyos ügyekben, akkor cselekednie kell, vitatkoznia kell, akkor ütköznie kell emberekkel, akkor harcolnia kell, ami sokkal munkásabb, nehezebb dolog. Én borzasztó fontosnak tartom, hogy mi is adjunk hitet, hogy érdemes, mert ha ezt az országot építjük, akkor együtt, egymásért cselekedve egyre jobban fogunk élni, egyre többet érhetünk el. Ebben bizonyos értelemben szövetségesnek kell tekinteni az egyházat, másrészt pedig nekünk sokkal többet kell tennünk.

Horn György, a II. Rákóczi Ferenc szakközépiskola igazgatója

A kérdésre igen a válaszom. Konkrét napi tapasztalataim is ezt igazolják, és ha az ember elmélkedik az okokon, akkor szükségszerűnek is látszik. A napi tapasztalataimból azt látom, hogy általános az az igényük, hogy megismerkedjenek az egyházzal mint szervezettel, a vallással mint hittételek rendszerével, és valóban hiányzik egy általános hitélmény, lelkesedés is. Példaként: nálunk alakult is olyan diákkör, amelyik kifejezetten vallástörténeti kérdésekkel kívánt foglalkozni, aztán abbamaradt, teljesen spontán alakult és teljesen spontán szűnt meg. De egy darabig fennállt. Hangsúlyoznám, hogy itt nem deviáns gyerekekről van szó, hanem konzolidált, hogy ne mondjam kispolgári közegből érkező fiatalokról, főleg lányokról, akik hozzánk járnak.

hanem a szülők is jegyzetelnek a háttérben. Hozzátehetem azonban, ez nem csupán a zsidó felekezetre jellemző a mai Magyarországon, hanem az egész országra. A vallás terjedése nem csupán a fiatalok körében jelentkezik, hanem elsősorban a fiatal szülők körében. Tudniillik, akit forradalmi szellemben neveltek, az ma nem tudja, milyen eszmét adjon gyermekének, és ezért jobb híján – nem feltétlen vallásos meggyőződésből – a már bevált, hagyományos tanításokat, vallásos eszméket próbálja gyermekébe ültetni. Azt hiszem, a Biblia megértésének és olvasásának ma azért van reneszánsza Magyarországon, mert nem csupán kulturális örökség, része az egyetemes emberi művelődésnek és az európai kultúrának, hanem elsősorban azért, mert azok a tanítások, mesék, példázatok, történetek, amelyek benne olvashatók, segítik az ember gondolkodását különböző helyzetek megértésében, a helyes életút megválasztásában, hiszen az a legfontosabb az ember számára, hogyan is éljen.

A vallás reneszánszának terjedése jóformán egyetlen komoly akadályba ütközik. Meglepő módon nem az állam, nem az állami szervek, hanem az egyházak, az egyházak vezetői képezik a legnagyobb akadályát a vallás terjedésének. Mert az elmúlt negyven esztendőben olyan konzervatív szellem alakult ki a különböző egyházakban és felekezetekben, amekéi elriasztja az érdeklődő fiatalot, a gyerekeket is.

A papok meglehetősen személyeskedők, hiúk, a templomok – legalábbis a zsidó templomok – leromlott állapotban vannak. Az egyházak vezetői pedig nagyon ósdi szellemet képviselnek. Így az istentiszteletben is érezhetőek a régi, elavult elemek, és ez nem csupán az egyházi zene hagyományos mivoltában keresendő, hanem elsősorban abban a szellemben, amely már ötven évvel ezelőtt is elavult volt. Ha nem terjed a vallásosság az egyház keretein belül, szerintem az veszélyt jelent, mert a vallásosságra szükség, igény van, és ha a vallás az egyházakban – s ez nemcsak a zsidó egyházra vonatkozik – nem találja meg a maga kereteit, akkor azon kívül fogja fellelni azt, és olyan, esetleg szélsőséges vallásos mozgalmak fognak tért hódítani, amelyek nemkívánatosak. Nem csupán a Krisna-hívókra gondolok itt, hanem például olyan jelenségekre is, mint amiről a legutóbbi időkben lehet hallani: a Sátán egyházára, amelynek immár Magyarországon is vannak jelei, megnyilvánulásai és követői, és ez bizony nemcsak az állami szervek és az egyházak részére nemkívánatos, hanem az egész magyar társadalom számára sem.

Lendvai L. Ferenc filozófus

Az emberek ismeretei a vallásról, az egyházakról, az egyházak történetéről, a vallástörténetről katasztrofális mértékben leromlottak, ennek az ellenhatása nyilván nem maradhatott el. Az a nyomás, ami az állam részéről e téren megvolt, természetsszerűleg elkezdett enyhülni, s napjainkban egészen normális állapotokig jutott el.

Talán – még időnként hallani erről kósza híreket – előfordul, hogy vidéken egyes helyi funkcionáriusok akadályt gördítenek a hitoktatás útjába, esetleg még ma sem nézik mindenütt jó szemmel az emberek vallásosságát, de ez azt hiszem, ma már olyan kivétel, amely – ahogy helytelen szólással mondani szokták – a szabályt erősíti. Az ellenhatás tehát az volt, hogy mihelyt ez a nyomás eltűnt, abban a mértékben, ahogy a normális állapotok bekövetkeztek, úgy szabadultak föl az emberek. Ha tényleg vallásosak voltak és akarták a vallásukat gyakorolni, akkor természetsszerűleg visszatértek ehhez, elkezdték gyakorolni nyilvánosan, nem csináltak már titkot belőle. Ez azzal a látszattal járt, hogy volt egy idő, amikor a vallás háttérbe szorult volna, most meg újra visszatér. Ez azonban látszat, hiszen abban az időszakban, amikor úgy látszott, hogy háttérbe szorult vagy szinte eltűnt a vallás, akkor sem tűnt el, csak elrejtőzött. A kulisszák mögött, vagy hogy nagyon kemény szóval éljek, katakombák

mélyén rejtekezett, de valójában nem tűnt el. Ezért nagyon nehéz megítélni, hogy a vallás újrakedéséről van szó, vagy pedig egészen egyszerűen csak azoknak a természetes viselkedési formáknak a helyreállításáról, amik amúgy is megvoltak és amelyek csak látszatra tűntek el.

Ami a fiatalokat illeti: Őrájuk vonatkozik elsősorban az, hogy katasztrofálisan hiányosak az ismereteik. Azért nincsenek ismereteik, mert ugyanakkor végbement a társadalomban egy nagyfokú szekularizálódás is. A szekularizáció elvilágiasodást jelent, de az életformák elvilágiasítását is. Tehát mondjuk az egyházi házasság helyett a polgári házasság, egyházi temetés helyett világi temetés. Ezt is jelenti a szekularizáció. Ebben az értelemben kétségtelenül végbement egy nagyon jelentős szekularizációs folyamat, ami nem az akkori államhatalom föllépésének köszönhető; az legfeljebb annyiban járult hozzá, hogy azok, akik talán maguk is kezdték volna elhagyni a vallásos magatartásukat, ekkor könnyebben vagy egyenesen tüntetően hagyták el ezeket. De inkább annak köszönhető, hogy nem is az ötvenes, hanem a hatvanas évektől kezdve, az életforma modernizálódása ment végbe Magyarországon és ez folytatódik még napjainkban is, ezzel pedig együtt jár a szekularizáció. A nyugati társadalom nagyon nagy mértékben szekularizált társadalom, nagyon régen hozzászóltak az emberek ahhoz, hogy a vallás magánügy. Nem közügy többé, mint ahogy a középkorban az volt.

Nagyon sok fiatal körében terjed a teológiai tanulmányok iránti érdeklődés. Amennyire teológus barátaimtól tudom, a teológiai akadémiák nem győzik szinte már energiával az oktatást. Ugyanakkor azt is elmondják, hogy a teológiai tanulmányokat végzők közül a legtöbben persze nem lesznek papok, hanem csak érdeklődés él bennük a teológia iránt. Nagyon nehéz megítélni, hogy az érdeklődés valójában mit jelent. Jelentheti egyszerűen a tudásvágyat, mert hiszen nem tudnak semmit az egyházzól, a vallásról. A mai fiatalok jóformán nem tudják megkülönböztetni egymástól, hogy mi a protestáns, mi a katolikus, és ha valaki református vagy evangélikus, az tulajdonképpen hova tartozik. Nyilván ennek is szólni az érdeklődés. Szólhat azután annak is, hogy ma otthon nagyon kevés családban kapnak vallásos nevelést. Tehát ha a gyerek érdeklődik, és sem az iskolában, sem otthon nem tudja kielégíteni érdeklődését, szükségképpen elmegy oda, ahol kielégítik; tehát elmegy a templomba, vagy elmegy valamilyen egyházi rendezvényre.

Az érdeklődés mélyebb oka az, hogy a mi társadalmunkban a jelen pillanatban – ez persze hosszú éveket jelent, visszamenőleg (és attól tartok, hogy még egy jó darabig előre is) – nagy értékválság van. Ez megjelenik abban, hogy az emberek nem nagyon hisznek, nem nagyon tudnak hinni már szinte semmiben. A meghirdetett eszmék és a valóság között jelentős ellentmondás mutatkozik. Erre a fiatalok sokkal érzékenyebbek, mint a felnőttek. Akinek valami szilárd hitre, szilárd támaszra van szüksége, az elkezdti ezt keresni. Mivel azt hiszem, hogy jelen pillanatban a marxista ideológia nem rendelkezik olyan formákkal, amelyben egy szilárd marxista hitet tudna közvetíteni, ezért nyilván erőteljesebben fordul a hagyományos vallásos hit felé, aminek még az is jelentős vonzereje, hogy kétezer év óta áll fönn. Ha pusztán csak tudományosan írjuk le a dolgokat, az semmit nem fog mondani arról, hogy az életvitelünk milyen legyen. Az égvilágon semmit. Tehát ha a világot a legtudományosabban írjuk le, és valaki ezt megtanulja, akkor sem fogja tudni annak alapján eldönteni, hogy akkor hogyan éljen. Mert a tudomány erre nézve semmi fölvilágosítást nem tud adni. Tehát, hogy ha bárki az életvitelre vonatkozó igazítást, irányítást, támpontot keres, akkor mindenképpen hit-szerű mozzanatokhoz kell folyamodnia, tehát a tudományon mindenképpen túl kell lépnie. Ezt a továbblépést a filozófia is megteszi, és a vallásnak sem kell olyan módon megtennie, hogy tudásellenes legyen. Ezért lehetőség van arra, hogy azok, akik a hitet keresik, a hagyományos vallásos hitben is megpróbáljanak ilyen támaszt, ilyen eligazító iránytűt találni.

Ha a barkochba játék szabályai szerint csak igennel vagy nemmel lehetne válaszolnom, igent mondanék a kérdésére. Ezt az igent azonban szeretném kicsit árnyaltabban megfogalmazni.

Elsősorban azért, mert a jelenség összetettebb: nehezebben mérhető és többféle értelmezésre adhat lehetőséget. Hallottam például olyan magyarázatot is, hogy ma sok minden megengedett, ami régen tilos volt. Nincsenek tehát többen a vallásos fiatalok, csupán láthatóbbá lettek, azáltal, hogy nyilvánossá váltak a vallásos rendezvények: egy-egy ifjúsági találkozón, zárandoklaton százak-ezrek jönnek össze, s bárki meggyőződhet róla, milyen összeszedetten, fegyelmezetten, mégis vidáman és oldottan szervezik meg együttléteiket.

A jelenséggel kapcsolatban nem a számokat tartom a legfontosabbnak. A szociológusok dolga megmérni, hogy hány fiatal vesz részt vallásos összefüggésben, érdeklődik a vallás iránt, teszi magáévá a keresztény értékrendszert. Mindenesetre az ő adataik is azt igazolják, hogy több, mint mondjuk tíz éve; de legalábbis semmiképpen sem kevesebb – a korábbi elméleti előrejelzésekkel ellentétben a vallás semmiképpen sincs kihalóban.

A vallásos érdeklődés azonban elsősorban a városi fiatalok körében nőtt meg: középiskolások és egyetemisták, tehát olyanok, akiknek tágasabb az érdeklődési horizontjuk, nagyobb az intellektuális igényük, s ezért rákérdeznek az élet alapvető kérdéseire: Miért élek? Mi az értelme az életnek? Lezárul-e az élet a halállal? stb. Ahogy egy 18 éves fiú megfogalmazta: Eddig csak voltam, most már gondolkodom is.

Ez az intellektuális kérdésfeltevés ritkább faluhelyen és az alacsonyabb műveltségűek körében. De azért meglepően sokan fordulnak az egyházhoz életük sorsfordulóin. A keresztelésre, házasságkötésre, temetésre gondolok. Kívánságuk nem magyarázható egyszerűen azzal, hogy a család idősebb tagjainak akarátát teljesítik, a templomi orgona szebben szól, mint a tanácsháza magnója. Bármilyen laza is a kapcsolatuk a templommal, életük legfontosabb helyzeteiben mégis Istent akarják segítségül hívni. – Ezt támasztják alá az országos minta alapján készített közvéleménykutatások éves adatai: az Istenben hívők száma kb. 1980-ig csökkent, azóta ismét emelkedik. Az ország népességének fele tartozik ide.

A vallásos érdeklődés növekedésének sajátos és sajnálatos ellentétét is megfigyelhetjük azoknál a fiataloknál, akik életük értelmetlensége elől valamilyen zenével, itallal, egyebekkel felajzott közösségi mámorba menekülnek. Viktor Frankl bécsi pszichiáter egzisztenciális vákuumról beszél. Ezt a vákuumot próbálják feledtetni a mámort mesterségesen és veszedelmesen fölgerjesztő szeánszokon, amelyeknek időnként egyik-másik művelődési otthon is helyet ad.

Még egy kérdést fontosnak érzek. Örülünk-e a vallásos érdeklődés növekedésének vagy bosszankodjunk, esetleg aggódjunk miatta, hívők és nem-hívők? Úgy is mondhatnám: Milyen hatással van a hit, a keresztény közösség a hozzá csatlakozó fiatalokra? Sem az intézményes egyházat, sem a társadalmat nem kell féltetni tőlük. Sőt. Nálunk is, mint sokfelé Európában, tőlük várhatjuk az egyház megújulását. De részben talán társadalmunkét is. Ezeket a fiatalokat hitük is készíti arra, hogy becsületesen teljesítsék kötelességeiket, segítsék a szegényeket, betegeket, öregeket. A tudatosan keresztény házasságok stabilitása, megtartó ereje lényegesen nagyobb az országos átlagnál, ugyanígy az egy családban születő gyermekek száma is. Bárhogyan nézzük is: a keresztény emberek értékteremtő funkciót töltenek be hazánkban: az emberség értékeit növelik.

Egyházunk reménysége – a fiatalok

Gyakran indokoltnak látszik, hogy borongós képet fessünk egyházunk jelenéről és holnapjáról. Vajon elveszítjük-e az ifjúságot? Vajon vonzza-e még az egyház a fiatalokat? Ha tükröt tartunk önmagunk elé, egyházunk „hétköznapijai” elé, vajon felfedik-e fiataljaink annak arculatán – bár nem a megdicsőült, de a keresztt útját eltökélten vállaló Krisztus vonásait?

Alig több mint húsz év telt el a 2. Vatikáni zsinat óta. Mai fiatalságunk jobbára a zsinat éveiben vagy azt követően született. Mi, akik érdeklődve, tudatosan éltük át a zsinati időszakot, akkor tele voltunk jószándékkal, lendülettel, reménységgel. Ha ma húszegynéhány év után megkérdeznénk egy fiatal papjelöltet vagy egy világit: adjon – ha nem is számot, de legalább – beszámolót arról, mi egyházunkban a fejlődés irányvonala, mik az elért eredmények és az előttünk álló feladatok – vajon nem múlt időben kellene szólnia? Beszélhetünk-e még fejlődésről, lendületről, továbblépésről, vagy inkább egyfajta „Stop!” állapotba kerültünk? Vajon a fiatalok – sokfelé a világon, de nálunk is – egy belsőleg megújult vagy legalábbis megújulni igyekvő egyházi közösséggel találják-e szembe magukat? A „nagykorúsított”, azaz megbérmált fiatalok, a világiak – férfiak és nők – felelős, aktív részvétele, az ökumené remélt eredményei, az egyházi tudományosság szabadsága, a „viri probati” szentelése, a megújított és újra rubrikákba merevedő liturgia, az egyre erősödő centralizmus, a belső dialógus nagyfokú visszafejlődése, egyfajta „egyházi” személyi kultusz, és sok minden más nem kis problémát jelentenek a kereső, az egyházi életbe „belekóstolató”, a közösségi életet és mindenekelőtt az evangéliumi örömet igénylő fiatalok számára. Így van ez hazánk határain kívül, de belül is. Ahol felelős – különféle beosztású – egyházi vezetők nem a szeretet meglétét, hanem szinte kizárólag a „törvényt”, a „házaszabályokat” (ezekre is szükség van!) tudják csak nyújtani az érdeklődő fiatal papjelölteknek vagy a világi ifjúságnak, ott hamarosan a „pásztor nélküli nyáj” bibliai képével találjuk magunkat szembe. Az így „vezetett nyáj” elbizonytalanodik, elkedvetlenedik, elfárad.

Nem jelentéktelen az a probléma sem, hogy a hívő keresztény a szekularizált társadalomban egyre nehezebb helyzetbe került. Meg kell tapasztalnia, hogy nem könnyű együttműködni agnosztikusokkal, ateistákkal. Akkor is így van ez, ha kölcsönösen tudják, hogy egymásrataltságukban a holnapot közösen kell munkálniuk. Nehéz lépten-nyomon tapasztalni, hogy a társadalom egy része „idealistának” bélyegezi a keresztény hívőt (s ez még a jobbik eset, mert a kritika olyanok részéről érkezik, akik maguk is valamerre elkötelezettek), de még nehezebb tudomásul venni, hogy sokaknak már szinte semmit sem jelent bármiféle világnézeti bázis. Szociológusok diagnózisa szerint az egyházi élet számos problémájának, így a fiatalok lassú lemorzsolódásának egyik komoly oka az egyház funkcióinak megfogyatkozása. A szocializációs folyamat során, az egyes életterületeknek és foglalkozásoknak szakemberek által történt kisajátítása nyomán, a civilizációs és technizálódó törekvések következtében az egyház egyre több funkcióját adta át másoknak. Természetesen ezek a „mások” lehetnek az egyház tagjai, de munkaterületükön már semmiképp sem az egyházat képviselik. Az egyház ilyen jelenléte a társadalomban egyre jelentékenyebbé vált. Mindez – s ezt szak kutatók tovább részletezik – tapasztalati, ténykérdés. A régi, közép-

kori „corpus christianorum” lassan köddé foszlott. Az egyház elbúcsúzott számos közéleti, politikai, oktatás- és nevelésügyi monopol-funkciójától.

Ha diagnózist igyekszünk felállítani, még mélyebbre kell néznünk. Az élet értelmének kérdésére sem válaszolhat már monopolhelyzetben az egyház. Számos áramlat, intézmény, szervezet, világnézet, ideológia kínálja ma portékáját s jelent számára konkurenciát. A vallási-teológiai gondolkodást egyre inkább a profán, evilági szemlélet váltja fel. A keresztény istentisztelet régebben számos kulturális-társadalmi igényt is kielégített – lényeges funkciói mellett. Ma viszont már képtelen versenyezni a nagyszámú tömegtájékoztatói eszközzel, színházzal, mozival stb.

A fiatalok közül, akiknek a kínálat ilyen pluralizmusában kell választaniuk, csak kevesen jutnak el olyan döntéshez, mely a pusztá érdeklődésen, némi „újszerűség-igényen” túl személyes elkötelezettségre is rávezet. A fiatalok választása egyre inkább az egyházi „kínálat” mellőzésével – a művelődés, sport, szórakozás, változatos szabadidő-felhasználás javára dől el. A vallásos motivációkkal meghozott döntéseknek szinte kizárólag a „miniegyházakban”, azaz a családokban, a kiscsoportokban, esetleg egy-egy konkrét személynél lehetünk tanúi.

Feladatunk ma is változatlan: az ifjúságot Krisztushoz kell vezetnünk. A holnap egyháza a mai fiatalokból fog állni. Felelősségünkre gondolva egyetlen cél lebeghet szemünk előtt: kellő felkészültséggel, építő bátorsággal kell újra a fiatalok felé fordulnunk. Újra el kell kötelezni magunkat saját, ősi, valóban keresztény, azaz Krisztus felől érkező feladataink vállalására. Püspökök és lelkipásztorok, a Krisztus ügyét magukévá tevő világiak nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy lemondóan legyintenek. Nem nézhetik bánkódó vagy borús tekintettel, hogy templomaink lassan kiürülnek, hogy hittanosaink száma fogyatkozik, hogy többet asszisztálunk koporsók, mint házasságot kötők mellett, hogy az ifjúság új profétákat keres, nemegyszer olyanokat, akik nem Krisztusról, hanem százféle másról hoznak számukra üzenetet.

A megoldás, hogy nem csupán a még megmaradt funkcióinkat vállaljuk, hanem mindazokat, melyeket Jézus Krisztus reánk, a benne hívők közösségére bízott. Mindenekelőtt az *örömhír hirdetését, az istentisztelet méltó közösségi végzését és a keresztény élet tanúságtételét*. Ezek az alapvető, isteni megbízásból fakadó feladataink nem zárnak be a templomba, nem szorítanak a sekrestye vagy a plébániai iroda, esetleg a temető falai közé. Igaz, nem biztosítanak már kulturális monopóliumot, sem társadalmi privilégiumokat de még csak úgynevezett keresztény iskolákat sem. De erősítik küldetéstudatunkból fakadó hivatásunkat és az igehirdetésnek isteni jogon biztosított szabadságát. Nem evilági tudást és bölcsességet, nem gazdasági, politikai és társadalmi reformokat hirdetünk, hanem *a béke és szeretet evangéliumát*.

Miért nem koncentrálnak újra a lényegre, azaz Krisztus szavára? Miért véljük nai-
vul, hogy csak akkor alakulhat ki pezsgő, virágzó keresztény élet, ha az kart karba öltve jár divatos áramlatokkal és hangadóikkal? Ha saját igazolásunkat nem Krisztus és evangéliuma alapján akarjuk biztosítani, akkor a ma ifjúsága, a holnap potenciális egyháza nem tart hitelesnek, következésképp nem kíván csatlakozásával igazolni. – Ha a hitoktatásban vagy az ifjúsággal való foglalkozás során kevesebb szó esik Jézusról és az ő örömet és szenvedést egyaránt hirdető, illetőleg az utóbbit sem eltitkoló evangéliumáról – mint tudatformálásról, önmegvalósításról, lélektani analízisről (félreértés ne essék: mindezek komoly témák lehetnek, csak a kellő hangsúlyra és arányokra kell ügyelnünk), akkor előbb-utóbb szavunk már nem lesz érdekes, s a fiatalok a nálunk többet tudó, jobb szakismeretekkel rendelkező pszichiáterhez, pszichológushoz vagy más szakemberhez fognak fordulni.

Fel kell tennünk a kérdést önmagunknak: miért nem tud többet fiatalságunk arról, hogy Krisztus miképp látja-értelmezi-értékeli az embert, milyen az a krisztusi „mérték”, melyhez igazodnunk kell? Miért nem válik a keresztény eukarisztia-ünneplés

egyre inkább asztalközösséggé, a közösségi élet fókuszává? Miért nem világoskodik Krisztus világossága bennünk és általunk úgy, hogy azt az ifjúság felfedezhesse, számára eligazító irányfényt jelenthessen? Miért kell annyi mellékes témára időt feccsérelni, s az Isten- és emberszeretet hirdetését és mindenekfölött megélését elhanyagolni? Miért nem gyakoroljuk azt a valóban szeretetben fogant kritikát, mely sohasem bánt, nem sebez, hanem szeretetből fakadó megtéréshez vezet? Mi lett abból az „örömhírből”, amelyet Krisztus meghirdetett? Nem degradáltuk-e tanrendszerre, nem erőltettük-e korok szerint változó és túlhaladott jogi szisztémába, paragrafusokba? A „törvénykönyvet” tartjuk kezünkben és olvassuk fel, naivul azt gondolva, hogy hallgatóink ezen az úton válnak majd jó keresztényekké. Félreértés ne essék: Jézus nem kívánta eltörölni a törvényt, de mindent megelőzött az Ő meghívása, az üdvösség felajánlása, az otthonába hívó Atyának bemutatása. Végre tudomásul kell vennünk: számos fiatal részben tudatlansága miatt, részben azonban a rosszul felajánlott istenhit, a meghamisított evangélium-hirdetés miatt és számos egyéb külső hatásra gyanakvóvá lett az egyházzal, a Krisztus-hittel kapcsolatban. Fel kell ezért tárni előttük Krisztus igazi arcát és evangéliumának örömhírét, melynek „megizlése” nyomán még a szenvedést is el lehet fogadni.

Természetesen nem riadhatunk vissza a dialógustól, sőt a vitától sem. Az evilágba merevedő és merevítő kultúra, az öncélúvá váló technikai civilizáció, a mindent megoldani vélő tudományhit olykor félrevezető, máskor csalódásokat okozó útvesztőiről sem hallgathatunk. A korszellem nemegyszer orkán erősségével vágja arcunkba a csipős kritika szelét. Miért alázzuk meg feleslegesen, sőt olykor vétkeken magunkat azzal, hogy hallgatásba burkolózunk? A józan alkalmazkodás, a türelem és a hamis ál-alázatosság meg konformizmus, sőt a gyávaság között óriási a különbség. Miért oly félénk püspök, pap, teológus, világi hívő, amikor már valóban nem keresztény alázat-ról és szerénységről, hanem Isten ügyének, saját hívő meggyőződésének nemcsak jogos, de köteles védelméről, hitének megvallásáról van szó?

Észre kell vennünk, hogy gyakran vétkeztünk „per omissionem”, azaz mulasztással. Félteve a lassan egyre biztosabbá váló egzisztenciánkat, anyagi érdekeinket, esetleg előmenetelünket – hallgatunk és félünk. Feleslegesen túlméretezett aggodásunk legalább oly mértékben szorított hátrányos helyzetbe, mint a kívülről érkező kritika – vagy régebben az adminisztratív intézkedések. A virulens kisebbségi tudat, melyből sokan már-már kultuszt csináltak („mit tehetünk, hiszen csak másodrendű állampolgárok vagyunk?”), nemcsak értelmetlen volt, nemcsak a szükséges tetterőt csökkentette, hanem a hitvalló életre való készséget is gyengítette, fékezte.

*

Jó néhány éve egy igen mérges ember ezt írta: A mai fiatalság gyökerében romlott, gonosz, istentelen, lusta. Sohasem válik olyaná, mint a régebbi idők fiatalsága volt, s ezért képtelen lesz rá, hogy kultúránkat és értékeinket fenntartsa. – E sorokat mintegy 3000 évvel ezelőtt jegyezték fel egy Babilonban talált cseréptáblára. Semmi sem új a Nap alatt. Kell-e hát foglalkoznunk a mai fiatalokkal kapcsolatos problémákkal, a generációs feszültségekkel?

A fiatalok emancipációja az emberré válás történeti hosszmeteszében – úgy tűnik – állandó jelenség.

Ha a napjaink generációs feszültségét okozó jelenségeket figyelembe vesszük, tisztább képet nyerhetünk arról, mi állít szembe fiatalokat és idősebbeket egymással. Szociológusok számos tünetre mutatnak rá. Így például régebben ugyan elhagyták a fiatalok lakóhelyüket, családi környezetüket, de nem adták fel alapvető erkölcsi

normáikat. Elvonultak ugyan szerencsét próbálni, új életet teremteni és (talán némi romantikus elképzelést követve) a világot meg akarták hódítani. Ugyanakkor azonban régi hívő meggyőződésüket és erkölcsi elveiket magukkal vitték és az új otthonban, hazában is érvényesítették. Manapság aligha van így. Az adott világtól, annak számos értékétől, kulturális örökségétől elfordulnak, annak normáit, ideáljait, az ott-hont – a szónak szoros és átvitt értelmében is – maguk mögött hagyják.

Az idősebb generáció viszont gyakran tehetetlenül kritizál, vagy épp az erősebb jogán, a hatalom birtokában agresszív a fiatalokkal. A lelkiismeretesek, a józanabbak inkább azért aggódnak, hogy a mai fiatalok ugyanazokat vagy többé-kevésbé hasonló hibákat fognak elkövetni, mint az 50–70 évesek a maguk idején (pl. politikai irracionálizmus, a politikai-társadalmi élet dogmatikus túl-egyszerűsítése, vak engedelmesség, teljes önátadás a mozgalomnak – a személyiség feladásával stb.).

A dialógus, a normális kapcsolatok kialakítása ilyen légkörben igen nehéz. Ma már más, általában több szakismerettel rendelkezik nagyszámú fiatal, más értékrendet tart szeme előtt az egyik, más a másik generáció. A fiatalok érveket követelnek, az idősebbek tekintély-vezetésre tartanak igényt. Mindkét oldalon könnyen születnek félreértésekből, türelmetlenségből fakadó sértődések, az előítéleteket képtelenek felszámolni. Így azután egyhamar megszakad a kommunikáció, megreked a dialógus, sőt megszűnnek még a viták is.

Pszichológusok és pedagógusok rámutattak arra, hogy a szellemileg képzetesebb idősebbek különösen nehezen viselik el a generációs feszültséget. Bennük bizonyos – tudatos – konzerváló hajlam működik: félnek a változásoktól, a megszokottat felváltó bármiféle mástól. Ellenállnak minden „kalandosnak” minősített vállalkozásnak, elutasítanak minden, a jövő útját formálni kívánó rizikó-tényezőt. Ismerek 65 éves apát, aki 30–40 év közötti fiainak-lányainak életét még ma is vaskézrel igyekszik irányítani, hogy „boldoguljanak”.

Nem csodálkozhatunk, ha a fiatalabbak az idősebbeknek ilyen túlzóan féltő, gyanakvó, sőt agresszív magatartását bizalmatlanságnak, sőt elnyomásnak minősítik. Diákok, egyetemisták, fiatal munkatársak jelentik ki professzoraikról, „főnökeikről”, hogy azok féltékenyek, nem bíznak rájuk semmi komoly feladatot.

A kiutat sokan a végletekben keresik. Stréberség az iskolában, egyetemeken – vagy opportunizmus, megalkuvó alkalmazkodás. Az idősebb generáció „szamárletra-elmélete” még ma is számos fiatal „vigasztal”. Akadnak, akik elvtelenül, destruktív ösztönből fakadóan „fúrási” képességeiket érvényesítik, hogy előbbre jussanak.

Kétségtelen, hogy a generációs feszültség ma is tényező életünkben. A kommunikáció csökkenését tapasztalva, a szétválási, sőt szembenállási folyamat láttán elsősorban a tapasztaltabb, idősebb embereknek kellene kevésbé agresszívoknak, elutasítóknak, sértődötteknek lenniük. Még akkor is gyakorolniuk kell a türelmet, ha a fiatalabb nemzedék szemrehányásai, provokációi olykor már-már elérik az idősebbek tűrésszintjének határát. Az idősebb generációnak kötelessége (régén is, ma is), hogy kissé bölcsebben, élettapasztalata erejében reagáljon. Végső soron a generációs feszültségek mehökkentően sztereotip kérdéseket, panaszokat, vágyakat hoznak újra és újra a felszínre. Ha az emberiségnek évezredek alatt sem sikerült ezt a mindig aktuális problémát felszámolni, akkor feltételezhetjük, hogy nincs is végleges, egyértelmű megoldás. Együtt éltek régén, és együtt kell élnünk nekünk is e nehézségekkel. Igaz, manapság elhangzanak oly kijelentések is, hogy a világ jelen súlyos helyzetében kell megoldást találnunk. Persze, a nehézség, a veszély ott lappang e felszólítás mögött: vajon a legjobbnak vélt megoldás nem válik-e majd az egyik és a másik oldalon is újabb ellentétek, agressziók forrásává?

A kölcsönös figyelmesség, a kommunikáció állhatatos fenntartása, a nyugalom megőrzése, az önfegyelem – mindez viszont komoly feladat idős és fiatal számára

egyaránt. A generációs feszültségekkel kapcsolatban régi, 3000 éves megállapítást idéztünk. Folytatásképp szintén valami régire szeretnék emlékeztetni. Igaz, ez „csak” 2000 éves megállapítás. Az ószövetségi idők végén és az újak kezdetén félelmetes feszültségek és hamis várakozások ülték meg a lelkeket. És akkor prófétája, Malakiás által így szólt az Úr: Újra elküldöm nektek Illés prófétát, mielőtt elérkeznek az én nagy és félelmetes napom. Ő újra fiaik felé fordítja az apák szívét és apáik felé fiaik szívét, nehogy elmenjek és átokkal sújtsam a földet. (Malakiás 3, 22–23). Ismeretes, hogy az új szövetség első óráiban hasonló felszólítás hangzik el. Maga az Úr az, aki közvetítői által újra és újra békét kíván teremteni az atyák és fiak közt. Az Úr mindent így akar megújítani. Isten akaratához igazodva és jövőt biztosító ígéretei alapján mondhatjuk ezért: a megújulást *előkészítő*, azért dolgozó fiatalok a holnap reménye, egyházunk jövőjének reménye.

Minden életkornak megvannak a maga sajátos kegyelmi ajándékai. A különféle karizmákkal élőknek, adott esetben korosztályoknak termékenyen kell az egész „test” javára együttműködniük. Csakis így válik majd egészséges testté Krisztus élő teste, az egyház is.

Bár találkozhatunk Európa-szerte számos ifjúsági megmozdulással, ismerjük Taizé jelentőségét, akadnak szép számmal szimpatizánsok és nyitottak hazánkban is – számuk mégsem jelentős, erejük igazában nem átütő, nem jövőt biztosító. Vajon megmerevedett formáival és újra csak merevedésben lévő gyakorlatával, öreg és még öregebb vezetőinek a fiatalok problémáit nem „érezkélő”, saját nyugalmát és békességét kereső csoportjával megtarthatja-e, illetőleg visszaszerezheti-e egyházunk a fiatalok érdeklődését, lelkesedését? Vállal-e az egyház a holnap érdekében olyan „rizikótényezőket” is, melyek a fiatalokat teljes bevetésre, munkára készíthetnék? Van-e még egyházunknak alkotóereje a változó világban, vagy csak „örizni” képes? Tud-e az új problémákra – természetesen a kinyilatkoztatás fényénél – az evangéliumi család-apához illően, a „nova-vetera” elvét alkalmazva hiteles válaszokat adni? Nem csupán beszél-e a szabadságról, az evangélium felszabadító és örömet terjesztő erejéről, s ugyanakkor gyámkodik a holnapot formálni igyekvő fiatalok fölött?

Azt minden egyházát szerető, az idősebb korosztályhoz tartozó józan felnőtt látja, hogy bőven akadnak megoldásra váró feladatok. De vajon azt is elég világosan látják-e: a feladatokat nem lehet a holnap egyházát jelentő fiatalok közreműködése nélkül megoldani. Pedig éppen itt állunk szemben a legkomolyabb nehézségekkel. Túlon túl az idősebbek mértékéhez szabtuk egyházunk berendezkedését, életstílusát, életritmusát. Nemcsak az idős papok és főpapok, de az egyre inkább „lelassuló” közepegyháza is. Egy olyan egyházi élet, szemlélet és gyakorlat, melyben a fiatalokat nem akarják – a mai fiatalság számos értékével és nem csekély problémájával – befogadni – lassan a sír felé veszi útját. „Ha nem alkalmazkodtok hozzánk, nem lehetek még tárgyaló partnerek sem”. Sajnos, e megfogalmazás nem „légből kapott”, klerikális körökben és világiak között egyaránt el-elhangzik. Az ilyen „öregék egyháza” aligha válhat otthonává a fiataloknak.

Úgy vélem, szükséges, hogy egy-két „magas helyről” elhangzott figyelmeztetésre utaljak. A körülmények a fiatalok iránti egészen különös figyelemre hívnak fel bennünket. Számbeli gyarapodásuk és növekvő jelenlétük a társadalomban, a rájuk törő problémák mindenkiben kell hogy felébresszék annak gondját, hogy okosan és lelkesen felajánlják nekik az evangéliumi eszmény megismerését és átélését. Másrészt szükséges, hogy a hit és imádság erejében kellően kialakult fiatalok *maguk váljanak mindinkább az ifjúság apostolaivá* (kiemelés tőlem). Az egyház nagyon számít rájuk.” (VI. Pál: Evangélii nuntiandi, 72). A másik nyilatkozat szerzője az *argentín püspöki kar* (1981. május 8.): „Az egész egyháznak kell evangelizálnia az egész ifjúságot. Nem feledkezhetünk meg róla, hogy egyházunk közvetlen reménye a mának ifjúsága.

Hogy pedig ez a remény megalapozott legyen, a valóságos helyzetet kell szem előtt tartanunk. A kemény valóság pedig az, hogy minden fiatalot meg kell szólítanunk, az egész ifjúsághoz kell fordulnunk. Mindenkihez, megkülönböztetés nélkül, mert Jézus Krisztus evangéliuma az üdvösség üzenete. Ennek az üzenetnek a legtávolabbiakhoz is el kell érkeznie. Ennek a lelkipásztori prioritásnak túl kell lépnie még saját, jószándékkal elképzelt, eltervezett határait is. Meg kell érintenie az egész ifjúság szívét. Szólunk kell a fiatalokhoz, ... hogy alakítsák a jövőendő világot és hogy már ma ébredjenek tudatára felelősségüknek, azoknak a feladatoknak, melyeket Isten bízott rájuk". Szó! még az argentin püspökök pásztorlevele arról is, hogy a fiatalok egymást is evangelizálják, kapcsolódjanak be felelősen a társadalom, az emberi közösség életébe s őszinte felelősségtudattal válasszák meg hivatásukat, életpályájukat. A fiatalok lelki gondozása mindenekelőtt magát az ifjúságot kötelezi. Vállalják lelkesedéssel saját kortársaik között az apostolkodás munkáját.

A nehézségek, feladatok rövid felsorolása után tegyük fel a kérdést: ez a mai, sokban megpróbált, már fiatalon is sok feszültséget megélt, szabadság után vágyó s olykor nagyon is szabados életmódot folytató, a generációs feszültségek terhét átélő, a holnap felé nyitott, kereső fiatalság – vajon reménye lehet-e a holnap egyházának?

A gyakran elhangzó „diplomatikuss” válasz így hangzanék: egyrészt – másrészt. Magam egyértelmű, világos szóval felelek: igen! A mai fiatalok – a mi fiataljaink – egyben az egyháznak is reménysége. Az, mert egyrészt semmivel sem rosszabb, mint régi vagy más idők fiatalosága volt. Egyszerűen: más. Más az élettempója, mások a jogos igényei, másképp szeretne élni, hogy ne bonyolódjék pusztító háborúba. ... Jézus idejében is voltak az otthonból, a rendezett családi-társadalmi körülmények közül kiszakadó fiatalok – mint arra Jézusnak bizonyára az életből vett példabeszéde utal (tékozló fiú). Voltak álmódó, mindent megváltoztatni akaró, sőt szektás fiatalok, és voltak radikális „jobboldali” zéloták. Jézus ennek ellenére – vagy tán épp ezért – szólított fel mindenkit megtérésre, és rakta le egyházának alapjait. Jézus „építő köveket” és nem „drágaköveket” használt az építésre. Legfeljebb egyik-másik fiatal munkatársából ő formált, csiszolt ékes drágakövet.

A generációs feszültségek nem adhatnak okot, még kevésbé ürügyet arra, hogy az idősebbek ne forduljanak a fiatalok felé éppoly szeretettel, türelemmel, ahogyan Krisztus nézett és néz ma is rájuk. Nyitottságukat, olykor talán kíméletlennek tűnő őszinteségüket nemcsak elviselni lehet. Számos vonatkozásban tanulhatunk is tőlük, hallgathatunk rájuk. Sok élettapasztalat nyomán írta le már 1500 évvel ezelőtt Szent Benedek Regulájában: Isten gyakran a fiatalabbaknak tárja fel, hogy mi a jobb, helyesebb. – Amikor pedig azt tapasztaljuk, hogy készségesen segítenek, hogy szolgáló szeretettel közelítenek az emberek felé, hogy szívesen gyűlnek össze kisebb-nagyobb csoportokban imádságra, hogy sokukban van készség meditatív elmélyülésre, akkor meg kell kérdeznünk önmagunkat: miért nem foglalkozunk többet ezzel az oly sok jóra hangolt, olyan sok jóra kész, az igazságot kereső, arra nyitott ifjúsággal? Vajon nekünk, idősebbnek nem kell-e olykor lelkiismeretvizsgálatkor megállapítanunk: értékes építő anyag van kezünkben, de mi, a „mindent jól elrendező és megtervező mérnökök” olykor lusták, máskor túlzóan félnékek, esetleg kötelességmulasztók vagyunk. Megtettünk-e mindent azért, hogy a fiatalok jól érezzék magukat a Krisztus-hívők közösségében? Nem elvben és általában, hanem a mi konkrét, helyi közösségünkben, egyházközségünkben? Vigyáznunk kell, hogy ne alakuljon ki bennük egy olyan sajátos „tisztelet” az egyházzal kapcsolatban, mint amilyent mindannyian átélhetünk, ha egy régi épület falai között megilletődve, óvatosan mozgunk. Megcsodáljuk a múlt itthagyt emlékeit, de eszünkbe sem jut, hogy ebben az épületben vegyünk szállást.

Nem könnyű feladat egyházunkat a régi alapokon „korszerűen” tovább építeni. Különösen nem, ha hiányzanak a továbbépítő munkát „megtervező mérnökök”. Ezek régebben általában a fiatalabb korosztályhoz tartozó papok, káplánok voltak. Oly lelkes fiatalok, akik számos vonatkozásban saját életüket osztották meg a fiatalokkal. Hol vannak ma ezek, és hányan vannak?

Sajátos módon számos mai fiatal azt veti az intézményes egyház szemére, hogy nem igazodik elég radikálisan Krisztus példájához. Olyan egyházban szeretnének élni, melynek tagjai őszintén elbeszélgetnek velük, és – miként a Mester is tette – türelmesen válaszolgatnak kérdéseikre; érvelni is tudnak, nemcsak törvényt hirdetnek és szabályokat ismertetnek.

Hogy hány fiatal látogatja templomainkat, vesz részt a vasárnapi istentiszteleten, járul szentségekhöz, arról nincs megbízható statisztikánk. De ha tíz- és százezerből csak az a bizonyos „tíz igaz” fedezi fel, hogy az egyház nemcsak „épület”, nemcsak értékeket őrző „múzeum”, hanem otthon is, melyben idősek és fiatalok együtt ünneplik a megváltás titkát, együtt örvendenek, egymást erősítik és vigasztalják, akkor majd egyre többen vállalkoznak rá, hogy társaikat is hívják és Krisztus első tanítványainak példáját követve elmondják: jertek és lássatok!

Péter apostol pünkösdi beszédében Joél próféta szavait idézi: Isten Lelke a fiatalok számára is ajándék. Ezt azóta is valljuk és hívő meggyőződésünket a bérmálás szentségében juttatjuk kifejezésre. Hány fiattól hallom: az egyház hangoztatja, hogy e szentségben Isten ajándékát, az erősség, a jótanács, Isten munkára küldő, nagykorúsító Lelkét kapjuk. Vajon mikor mutat készséget arra is, hogy a bennünk élő és általunk is hatékony isteni ajándékot tudomásul is vegye? Vagy talán az lenne kívánatos, hogy e szentség erejében egyszerre „öregékké” váljunk? Talán úgy véli – pedig ezt már Krisztus is helytelenítette –, hogy az ifjúság „új borát” a régi, merev és törékennyé váló tömlőkbe töltse?

König bíboros írta le ezt a megdöbbentő diagnózist: „Az egyház beteg. Tekintettel a várakozásokra és feladatokra, a helyzet rendkívül súlyos. Az egyháznak nagyobb szüksége van az ifjúságra, mint bármikor; az egyháznak szüksége van az ifjúság tehetőségére és munkájára, békevágyára és a közösség utáni vágyára, ötleteire és álmaira. Ahol munkához láttak már ifjú emberek, ott megmutatkozik, hogy minden várakozást felülmúlnak. A baj kellős közepén megmozdult már az ifjúság, ezért én várom az ifjúságot és beléje vetem az egyház jövőjével kapcsolatos reményemet” (Entschluss, 1984, 4–6. ford. MÉRLEG 1985. 4. 346).

Hibaigazítás

A Vigilia júliusi számában az 564. laptól az egyes oldalak rosszul, nem megfelelő sorrendben jelentek meg. A hibáért az olvasók és a szerzők elnézését kérjük.

Pannon Nyomda Veszprém

Tékozlók imája (III.)

*Nem tudom honnan a szél
és honnan a fuvallat enyhe
de most is érdes-ideges éjszakákkal hálók*

*szorítom őt és ő is szorít
az egyetlen törzshöz látomáshoz
melyben homorul már a reggeli árnyék
s a harmat úgy csörög bokámon mint a bilincs*

*hajolj le hozzá
te egyetlen foglártevédes
aki megszánhatod az ERDŐ falához
oly korán állított rabot
mert eljött gyökereid és bolyhaid dzsungelébe
szívedig mint tévedhetetlen ember-isten*

*aztán kéregbe róttá bűneit
hogy ott izmosodjanak és növekedjenek
a méltóbb sújtás alá
és ne itt hol a harag
lávájába hülve kész a botrány*

*leltár- és kasszagépek villámló szeme
mulasztásaid köpködi napestig
csak éjszakád marad utolsó éjszakád
és levehető fejed ama táncoltatás előtt
mikor az illő selymeket fátylakat
elhozza poroszlók hajnala*

*most hallgat az ERDŐ
sálját fölhajtvá jön a szél
a végső amikor ágbordára törik a suhogást
hiába szabad elmondani már
értelmetlen a kizöldült szó
és érvénytelen a megácsolt halál*

Tékozlók imája (IV.)

*Bekerítve a csönd is hajnalonta
csak hajladozott a RENGETEG FA
bekerítve Uram a sötétség
ujjad szelíd sorompójával üzent*

*ERDŐ rengetegült körém tehát
hol piinkösdien szívig hatolt a szél
röpültem a lehántott kéreg emlékében
csupa tűnődés lehettem volna
szárnyaló tépelődés múltás és egyéb*

*nem lettem nem léteztem
alul a mohák között lélegeztem
fényed szűrték át az ejtőernyőlombok
szívem összes dobbanása már
a jeltelen jelre utalt*

*hogyan megértsem: ez a nagy majális
lelkek tornádója ezer nyelven gajdolók
akarták elhíttetni: ez a szabadság itt
az ERDŐ félelmes televénye.*

*de tudtam én: sátram a reménytelenség
árva háza – díszre ott ragyog: ---
a gyalázat és szégyen
beígért koronájánál időzik hajnalonta*

*ezért is benne vagyok az útban
s magmáig vájt szikkadt horhosok löknek
vissza kitapintani szándékod beteltét
hát haza és hozzád tévedek Uram*

*oda térdelek az ERDŐ terített asztalához
figyelem és várom NAPOD érkezését
míg szolgálid körbehordják az első harmatcseppeket
évigérő antennáid veszik mohón kegyelmed
veszik és sokszorozzák kedvük szerint*

Korunk ökológiai válsága

II. rész

Béke a természettel – béke az emberek között

Tanulmányunk I. részében megmutattuk, hogy a természet feletti hatalom növekedése – a felvilágosodás és a 19. század optimista reményeivel ellentétben – nem vezet magától a társadalmi konfliktusok enyhüléséhez, sőt e konfliktusok még élesebbé is válhatnak a természet feletti hatalom növekedésével együtt, ami a természettel való békét is lehetetlenné teszi. De nem teljesen kilátástalan-e mai helyzetünk, ha a természettel való béke az emberek közti békétől függ? Hiszen az eddigi történelem tanúsága szerint úgy tetszik, mintha a háború és a konfliktusok egyenesen az emberi természethez tartoznának. Ezt az antropológiai kérdést itt nyitva hagyjuk. De akár-hogy áll is a dolog, a történelmi fejlődésben ma egy olyan ponthoz jutottunk, ahol meg kell szüntetni a háborút mint intézményt ahhoz, hogy az emberiség fennmaradjon.

Melyek ma a konfliktusok legfontosabb okai, amelyeket a béke biztosítása végett ki kell küszöbölni?

Ősrégi felismerés, hogy nincs béke igazságosság nélkül. Az igazságosság két dolgot jelent. Hozzá tartozik egyrészt a kölcsönösséget szavatoló törvényesség – ez a legális igazságosság –, ami abban áll, hogy senki sem követel magának több szabadságot, mint amennyit másoknak is hajlandó megadni. Az igazságosságnak ezt az oldalát fejezi ki az emberi jogok, melyeknek védelmére az ENSZ is kötelezte magát. Másrészt hozzá tartozik a társadalmi igazságosság, amely azt fejezi ki, hogy a formális jogegyenlőségén túl az igazságossághoz bizonyos tartalmi feltételeknek is teljesülniük kell: igazságosan kell elosztani az emberek között azokat a javakat (termőföld, nyersanyagok, munka stb.), amelyek elengedhetetlenül szükségesek az emberi élethez.

A mai világhelyzetet mindkét tekintetben égbekiáltó igazságtalanságok jellemzik. A világ legtöbb országában vagy nem is szavatolják törvényesen az emberi jogokat, vagy ha papíron elismerik is, *de facto* mégis megsértik azokat a hatalmon levő diktatúrák. A jogtalanság természetesen ellenállást vált ki: a jogfosztott csoportok erőszakmentes polgárjogi mozgalmakba vagy fegyveres gerillaszervezetekbe tömörülve próbálják kiharcolni jogaikat. Legalább ilyen súlyos konfliktusok forrása a társadalmi igazságtalanság is, amely napjainkban nemcsak egy társadalmon belül állítja szembe egymással a szegényeket és gazdagokat, hanem egész földrészek között: miközben az északi félteke jómódú polgárai kivételes jólétben élnek, addig a déli félteke milliárdjainak osztályrésze olyan nyomorúság, amelyre a történelemben még nem volt példa.

Az újkor nagy emancipációs mozgalmainak célja éppen az igazságtalanság e két fajtájának megszüntetése volt. A polgári forradalom (Anglia 1688, Egyesült Államok 1776, Franciaország 1789) a szabadságot akarta biztosítani az emberi jogokat szavatoló modern jogállam megteremtésével. A szocialista, később pedig a kommunista mozgalom viszont a társadalmi igazságosság megvalósítását tűzte ki célul, mivel a polgári forradalom – legalábbis kezdetben – nyomorúságot és kizsákmányolást hozott egyenlőség és testvériség helyett a lakosság többsége számára. Ha választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy melyik mai társadalmi formációban: a reálisan létező szo-

cializmusban vagy a jóléti állammá átalakult kapitalizmusban valósul meg jobban a legális és a társadalmi igazságosság, akkor a válasz természetesen saját ideológiai állásfoglalásunktól fog függni. Nem feladatunk itt e kérdés eldöntése. Mindenesetre a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy legális igazságosság és az általa szavatolt politikai szabadságjogok nélkül nem valósítható meg a társadalmi igazságosság sem. Egy gyorsan változó, komplex társadalom – amilyen a modern ipari társadalom – nem működhet jól és nem érvényesülhet benne az igazságosság, ha nem találja meg problémáinak tárgyilag és erkölcsileg helyes megoldását. Felismerések azonban nem szülehetnek az igazság keresésének erőfeszítése nélkül, a helyes felismerések társadalmi szintű keresése pedig elképzelhetetlen vita nélkül. Vita viszont csak ott lehetséges, ahol van szabad véleménynyilvánítás, a társadalmi igazságosság megvalósítására pedig csak ott van esély, ahol demokratikus döntéshozatali intézmények biztosítják, hogy a tárgyi és erkölcsi értelemben helyesnek felismert megoldásokat át is ültessék a gyakorlatba. Diktatúrák, amelyek maguknak tartják fenn a véleménynyilvánítás és a döntéshozatal monopóliumát, azért mondanak csődöt, mert kritika híján nem veszik észre elég hamar a hibáikat; mert megtehetik, hogy botrányaik a szőnyeg alá söpörjék. Hogy a legális igazságosság megléte valóban elvezethet a társadalmi igazságosság érvényre juttatásához is, azt jól mutatja a munkásmozgalom története a polgári demokratikus országokban. Itt a munkásmozgalomnak a jogállam intézményei (sztrájkjog, szervezkedési és gyülekezési szabadság stb.) segítségével sikerült megszüntetnie a korai kapitalizmus kirívó igazságtalanságait, és sikerült kiharcolnia a jóléti vagy szociális államot, melynek törvényei többé-kevésbé biztosítják a társadalmi igazságosság érvényesülését is.

A béke feltételei napjainkban

E rövid történelmi visszpillantás már jelzi, hogy milyen módon lehetne megszüntetni a mai világrendszer igazságtalanságait. Egy magára hagyott piacgazdaság működése szükségképpen polarizálódáshoz vezet: a gazdagok még gazdagabbak, a szegények még szegényebbek lesznek. Ez történt Európában és Amerikában a korai kapitalizmus idején, és ez történik ma a világgazdaságban. A nyugati polgári demokráciákban a munkásmozgalom meg tudta fordítani a lakosság elnyomorodásának tendenciáját a jogállamra támaszkodva, amely szavatolta a sztrájkjogot, bevezetett szociális törvényeket, biztosította az infrastruktúrát és a külső békét. Nem létezik viszont analóg, a világpiacot átfogó világgállam, a legszegényebb országok pedig – ahelyett, hogy összefognának, mint ahogy a munkások tették a korai kapitalizmus idején – kénytelenek egymással is konkurálni a világpiacon. Ebből következik egy világméretű, politikailag hatékony jogrendnek és egy érvényesíthető gazdasági világrendnek a szükségessége – fejti ki C. F. v. Weizsäcker: *Die Zeit drängt* című könyvében (München 1986.)

Itt csak utalásszerűen jelezhetjük, hogy milyen konkrét feladatokat jelent ez. A nemzeti méretű jóléti vagy szociális államban a társadalmi igazságosság megvalósítása – már amennyire egyáltalán megvalósítottnak tekinthető – szociális törvényhozás útján, a tehetős rétegek progresszív adóztatása által történt. A létrehozandó nemzetközi jogrend egyik legfontosabb funkciója valamilyen nemzetközi szociális törvényhozásnak és nemzetközi szociálpolitikának a megvalósítása lenne, mondja H. Hoefnagels (*Die neue Solidarität*. München, 1979). A fejlesztési segély, melynek folyósítását a gazdag országok ma általában kegynek tekintik, ebben a konstrukcióban kötelesség volna, melynek nagysága arányban állna a bruttó nemzeti termékkel és hasonló szerepet játszana, mint a jövedelemadó a nemzetállamokban.

sának legfontosabb feltétele egy működőképes jogállam megléte – minthogy ebben az állampolgárok valóban rá tudják kényszeríteni a gazdaságot megfelelő környezet-védelmi törvények (bírságok, adók, tilalmak stb.) segítségével a környezet kímélésére –, ugyanúgy a globális ökológiai problémák megoldásának is legfontosabb feltétele egy működőképes nemzetközi jogrend, amely az egész földi környezet védelmével kapcsolatban tölti be ugyanezt a funkciót.

A nemzeti önzéstől a világméretű szolidaritásig

Az előzőekben arra a következtetésre jutottunk, hogy hatékony nemzetközi jogrendre van szükség, amely világméreteken biztosítja az igazságosságot, a békét és a természet megőrzését. Ezt a jogrendet csak békés úton lehet bevezetni, mert erőszakos bevezetésének kísérlete nem volna más, mint a világháború, holott e jogrend célja épp a háború megakadályozása. Békés úton azonban csak akkor vezethető be, ha szükségességét sokan belátják, ha ez a követelés visszhangra talál az emberek gondolkodásában s mintegy gyökeret ereszt az erkölcsi tudatban. Ehhez viszont mélyreható erkölcsi fordulatra lenne szükség, amelynek sok országot és a Föld lakosságának jelentékeny részét át kellene fognia.

Mi a tartalma ennek az erkölcsi fordulatnak, amelynek be kellene következnie?

Morális szempontból nézve az emberiség mai állapotát sajátos „fáziseltolódás” jellemzi. A különböző népek és országok sokrétű kapcsolatai és egymásraultaltsága következtében az emberiség ténylegesen összefüggő világtársadalommá lett már, ám az egyes emberek és népek gondolkodása és moralitása még nincs összhangban ezzel az alapvető tényállással. Világméretű szolidaritás helyett – amely az emberiség tényleges állapotának megfelelő erkölcsi magatartás volna – önző módon csak a saját érdekeiket követik az egyes emberek, államok és tömbök, egyfajta rövidlátó racionalitás alapján. A gazdagok továbbra is még nagyobb gazdagságra törekszenek, aminek az a következménye, hogy a szegények milliárdjai egyre mélyebbre süllyednek a nyomorban. A hatalmasok továbbra is még nagyobb hatalomra törnek, aminek az a következménye, hogy egyre növekszik az atomháború veszélye. Az általános konkurenciaharcban mindenki a természeti erőforrások még fokozottabb kiaknázására törekszik, aminek az a következménye, hogy egyre aggasztóbb méreteket ölt a természeti környezet pusztulása.

Ósrégi igazság, hogy semmilyen társadalom nem állhat fenn tagjainak bizonyos fokú együttműködése, szolidaritása nélkül, amelynek biztosítására épp az erkölcs hivatott. Az erkölcsi normák legfontosabb funkciója ugyanis az, hogy arra készítessék az egyes embereket: legyenek tekintettel mások jogos igényeire és ezek kedvéért legyenek készek lemondani saját szükségletük kielégítéséről is. Ha nem működik ez az erkölcsi szabályozás, ha az egyes emberek nem veszik tekintetbe a többiek vagy a társadalmi egész érdekeit, akkor egy ilyen társadalom tagjaira kollektív pusztulás vár. A rövidlátó, önző racionalitás pusztító hatását G. Hardin a közlegelők példáján mutatta ki. E racionalitás alapján a legelő valamennyi használója így okoskodik: *számomra* előnyös, ha a nyájamat megnövelem egy további birkával, mert a haszon ebből a további birkából *teljes egészében az enyém*, a legelő minőségének romlása alakjában jelentkező kár viszont *megoszlik a legelő összes használója között*. De mindenki így okoskodik, s ezért a végeredmény a túllegeltetés és az egész legelő pusztulása. Ma a Föld légköre, az óceánok és az egész bioszféra alkotják ezeket a „közlegelőket”, és önzően racionális magatartásunk következtében ezek vannak kitéve a pusztulás veszélyének.

De elképzeltető-e, hogy világméretben bekövetkezik ez az erkölcsi fordulat, s egy újfajta szolidaritás lép a rövidlátó egoizmus helyére? A józan pesszimisták szerint egy ilyen fordulatnak azért nincs sok esélye, mert az emberiség – úgymond – nem szentekből áll, s az emberi cselekedetek mozgatórugója általában nem a merő altruizmus. Egy ilyen fordulathoz azonban ennél kevesebb is elég volna: csupán arra volna szükség, hogy a rövidlátó, önpusztító önzésről áttérjünk az értelmes önzésre. Hiszen a gazdag országoknak is érdeke, hogy a szegény országok ne legyenek olyan szegények, hanem rendelkezzenek bizonyos vásárlóerővel és így felvevőpiacokat nyújtsanak a fejlett ipari országok termékei számára. Ugyanígy mindenkinek érdeke az is, hogy ne legyen harmadik világháború és hogy a természeti környezet állapotja ne romoljon tovább. A világméretű szolidaritás követelménye tehát nem altruizmusra való felszólítás, hanem a józan erkölcsi ész parancsa, amely hosszabb távon mindenki érdekét szolgálja.

Bizonyos jelek azt mutatják, hogy ma egyre többen kezdik felismerni egy ilyen fordulat szükségességét. Csak harminc éve annak, hogy a gazdag országok a szegény országoknak fejlesztési segítyt kezdtek adni, amit eleinte az irgalmasság új formájának tekintettek. Ma már magától értődő, hogy a gazdag országoknak kötelezettségeik vannak a harmadik világgal szemben, és nem nézhetik tétlenül az emberiség nagy részének nyomorúságát. Kialakulóban van egy bizonyos világszolidaritás, még ha egyelőre gyenge is: a világ már nem marad teljesen közömbös, ha valahol éhínség, árvíz vagy földrengés pusztít, hanem megpróbál segíteni. S a tüneti kezelést nyújtó segélyakciókon túl egyre többen szállnak sikra egy új, igazságos világgazdasági rendért.

A nemzetközi békemozgalom kialakulása azt mutatja, hogy „a háború és béke kérdésében olyan változás indult meg az emberek gondolkodásában, amilyenre eddig sohasem volt példa. A háború intézményének megszüntetését az emberek kezdik nem másvilági reménynek, hanem evilági, aktuális és megoldható feladatnak érezni. És így is kell érezniük, ha bízni akarnak az emberiség fennmaradásában.”

Világszerte megnőtt az érzékenység a környezeti problémák iránt is. Gondoljunk csak az ökológiai, „zöld” pártok és mozgalmak keletkezésére, amelyek között befolyásos nemzetközi szervezetek is akadnak már, amilyen például a *Greenpeace*.

Az igazságosság és a béke biztosításával, valamint a természeti környezet megóvásával kapcsolatban nyomasztóan nagy feladatok várnak megoldásra, ami rendkívüli erkölcsi és intellektuális erőfeszítést tesz szükségessé az egész emberiség részéről. Tekintettel a feladatok nagyságára és az egyes ember lehetőségeinek korlátozott volta, óriási nagy a rezignáció kísértése is. Am a legnagyobb hibát akkor követjük el, ha – mivel csak keveset tehetünk – egyáltalán nem teszünk semmit.

Szubjektív utószó

Ha józanul szemügyre vesszük az emberiség mai helyzetét, kénytelenek vagyunk igazat adni C. F. v. Weizsäckernek: „Az emberiség ma olyan válságban van, melynek katasztrofális csúcspontja alighanem még előttünk van.” De meg lehetne oldani a válságot az egész emberiség rendkívüli erkölcsi és intellektuális erőfeszítésével, a politikai, gazdasági és erkölcsi ész együttes bevetésével.

A válság megoldása tehát az éssen múlik. Az ész azonban legtöbbször nem az igazság szolgálatában áll, hanem rendszerint indulatainknak – legtöbbször nem is nagyon tiszta indulatainknak – a szolgája. Az egyház tanítása a hét főbűnben – kevélység, fösvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, jóra való restség – foglalja össze a legfontosabb és leggyakoribb gonosz indulatokat, amelyek ellen a legelszántabban kell harcolnunk. De ha ezek az indulatok mint a rosszra való szokásszerű, állandó

készítések csakugyan sokunkban működnek, akkor nem teszi ez vajon eleve kilátástalanná azt a morális és intellektuális fordulatot, amelyre a mai világhelyzetben szükség volna?

Az egymással szemben álló társadalmi rendszerek, tömbök, népek, fajok és vallások közti megértéshez kölcsönös tiszteletre, az önkritika és a párbeszéd képességére, főképp pedig toleranciára volna szükség. Az igazi tolerancia nem pusztán passzív elviselése a másiknak, hanem aktív készség arra, hogy tanuljunk a másiktól, abból a megfontolásból kifolyólag, hogy esetleg a másiknak is igaza lehet. Am ehelyett felfuvalkodott önteltség jellemzi az egymással szemben álló tömbök és csoportok tényleges magatartását: önmagát mindegyik szeplőtlennek tartja, mindenkori ellenfelében viszont a Gonosz megtestesülését látja. Valami végzetes elvakultság következtében senki sem látja a saját hibáit és bűneit, s a világ problémáiért mindenki a mindenkori ellenfelét teszi felelőssé: kapitalisták a kommunistákat, kommunisták a kapitalistákat, igazhitűek a hitetleneket stb. Ez a szellemi magatartás azonban nem más, mint az első főbűn, a kevélység.

Mindenki részéről rendkívüli békülékenységre lenne szükség ahhoz, hogy békés megoldást találjunk azokra a nagy érdekkonfliktusokra, amelyek a mai világban Kelet és Nyugat, Észak és Dél, szegények és gazdagok között fennállnak. Ezzel szemben gazdaságilag, politikailag és katonailag továbbra is az az általánosan elfogadott maxima, hogy „legjobb védekezés a támadás”. Bizalom és kiengesztelődés helyett a szivekben gyűlölet és harag – a hatodik főbűn – lakik, melyet egyre csak szít a kölcsönös félelem, amely viszont mindig új tápot kap, valahányszor a mindenkori ellenfél – ugyancsak félelemből – megpróbálja tökéletesíteni fegyverzetét, kiterjeszteni befolyását, vélt vagy valóságos agressziót követ el.

A természeti környezet megóvásához arra lenne szükség, hogy a gazdag országok lakosságának legszélesebb rétegei önként korlátozzák fogyasztásukat és szerényebb életformára térjenek át. Ugyanezt követeli a harmadik világ szegény országaival való szolidaritás is. A modern gazdaság azonban szemlátomást nem tud normálisan működni a szükségletek állandó fokozása nélkül. A gazdaság tehát önmérséklet és „fogyasztási aszkézis” helyett éppenséggel az ötödik főbűn, a torkosság minden fajtájának kultuszát követeli meg, a gazdagok fősvénysége és torkossága viszont a szegényekből természetzerűleg irigységet és gyűlöletet vált ki.

Van-e kiút a kölcsönös bizalmatlanságnak, irigységnek és gyűlöletnek ebből az ördögi köréből? Ebből az áldatlan konkurenciaharcból, amelyben mindenki számára a másik a gonosz és amelyben a szereplők maguk nem veszik észre, hogy magatartásukkal ők maguk szítják azt az ellenségeskedést, amely kölcsönös pusztulással fenyeget mindnyájunkat? A kiút az ellenségszeretet lenne. Ez a kiút más néven a megváltás, a bűnöktől való megváltás, amely emberi erőből köztudomásúlag nem lehetséges. A mai világhelyzetről szólva az öreg Heidegger egy interjúban azt mondta: „Már csak egy isten menthet meg bennünket”. Amit én inkább így mondanék: már csak Isten menthet meg bennünket.

Számunk írói

Barlay Ö. Szabolcs művelődéstörténész, egyetemi előadó

Téglásy Imre irodalomtörténész, a Minerva Könyvkiadó főszerkesztője

Jáki Szaniszló bencés, egyetemi tanár, Princeton (USA)

Szabó Ferenc jezsuita, a Vatikáni Rádió magyar adásának vezetője

„...ez a föld ma kevésbé alkalmas az életre...”

Beszélgetés Vargha János biológussal

– *Egy nemrég magyarul is megjelent írásában Tarkovszkij arról beszél, hogy az emberi séget a fulladásos halál veszélye fenyegeti. Mennyiben metaforikus, illetve konkrét igazság ez egy biológus számára?*

– Ha a „Stalker” képsoraira, a sivár folyópart fölé tornyosuló „ipari komplexum” füstjére gondolok, úgy hiszem, Tarkovszkij számára is több volt ez metaforánál. Forgalmasabb utcáinkon, gyáraink közelében nem nagyon tanácsos mély lélegzetet venni. Tüdőnk eleven felszínének súlyos inzultusokat kell elviselnie a cementportól a nitrogénoxidokig. De tulajdonképpen fulladásos halál a sorsa a nitrátos vizet ivó csecsemőknek, mert sejteik nem jutnak hozzá az oxigénhez. A Föld légkörének összetétele nem pusztán fizikai-kémiai folyamatok eredménye, hanem az élővilág és az élettelen környezet kölcsönhatása szabályozza. Az oxigéntermelő növényzet pusztítása és a szén-dioxid egyre nagyobb arányú „termelése” megváltoztatja ezt a dinamikus egyensúlyt. A szén-dioxid koncentrációjának növekedése – amit mérések igazolnak – előbb-utóbb a légkör fölmelegedéséhez vezet. Ha emiatt a sarki jégtakarók egy része megolvad, és a tengerek szintje néhány méterrel megemelkedik, akkor a legsűrűbben lakott parti sávok víz alá kerülnek. Sokféle veszéllyel kell tehát számolni; képletesen és valóságosan is: az emberiség feje fölött összecsaphatnak a hullámok. És akik mérgezett levegőjű helyeken élnek és dolgoznak, azok közül egyre többen máris levegőért kapkodnak, például azért, mert asztmájuk van vagy súlyos bronchitiszük.

– *Nemrég egy magyar hetilap azt tanácsolta a kisgyermekes szülőknek, hogy kerüljék a forgalmas főútvonalak használatát, és gyermekeikkel a mellékutcákban közlekedjenek.*

– A kisgyerekeknek sokkal több jut a kipufogó gázokból és a benzin adalékanyagaként használt ólomból. Ráadásul sokkal érzékenyebbek is, a felnőttekre ártalmatlannak mondott ólomszint már károsítja az idegrendszerüket. De nem hiszem, hogy a mellékutcákba való visszavonulás sokat segítene. A grönlandi jégrétegekben is pontosan ki lehet mutatni, hogy a gépkocsizás többszörösére növelte a környezet ólomtartalmát. Egy amerikai vizsgálat szerint nem annyira az autópályáktól való távolságon, inkább a padló porosságán múlott a gyerekek vérének ólomszintje. Azóta ott már betiltották az ólom adalékanyagként való használatát, és előbb-utóbb sor kerül erre Nyugat-Európában is. Olyan javaslat is elhangzott már, hogy az ólom mindenféle felhasználását be kellene tiltani; elvileg minden téren megvan a lehetőség a helyettesítésére. A földi élet kialakulását többek között az tette lehetővé, hogy az ólom és más mérgező anyagok nagy része a föld méhében, izolálva létezett – nem pedig szétszórva a környezetben. Most mégis ez a helyzet, és a környezetmérgezésnek ez a formája egymaga véget vethet az élet földi pályafutásának. És akkor még nem is beszélünk a radioaktív elemekről vagy a tízezerrel előállított szintetikus mérgekről.

– *A legtöbb környezetpusztításnak megvan az a sajátos – és sajátosan veszélyes – tulajdonsága, hogy közvetlenül nem érzékelhető azok számára, akik elszenvedik.*

– Egy folyamat, valamilyen környezetpusztítás következményei többféle módon hathatnak vissza magára a folyamatra. Az ólom „szétszórása” végső soron elpusztíthatja az embert, aki az ólmot bányássza. De még mielőtt ez bekövetkezne, a nyilvánvaló mérgezések elrettentő hatása is visszaszoríthatja az ólom felhasználását. Ilyen az

ólommentes benzin bevezetése vagy az ólomcsövek helyettesítése a vízvezetékekben. Rengeteg olyan változás van viszont, amelyek káros következményei nem ilyen nyilvánvalóak. És amikor a tünetek hirtelen megszorodnak, már csak nagyon nehezen – vagy sehogy sem lehet a bajt orvosolni. Ilyen egy természeti táj fokozatos beépítése, például a budai hegyvidéké. Az emberek többsége számára az ilyen, egy-két évtizedes folyamatok láthatatlanok. A létezésünk viszont elválaszthatatlanul kötődik olyan folyamatokhoz, amelyek akár sokkal hosszabbak is, mint egy ember élete. Mindannyian részei vagyunk például az emberi faj élettörténetének, jóllehet ennek a tudata nagyon kevésbé hat ki mindennapi cselekedeteinkre. Még ennél is kevésbé vagyunk képesek sorsközösséget vállalni egy másik fajjal, egy tíz- vagy százezer években mérhető életet élő ökoszisztémával. Csak akkor lép működésbe a vízminőségi kárelhárítás *gépezete*, amikor egy haldokló tó bűze már az orrunkat facsarja.

Ha csakis az effajta közvetlen tapasztalás hatására cselekszünk, amikor már a nyakunkon a katasztrófa, ez azt jelenti számomra, nem élünk igazán emberi adottságainkkal, azzal a szellemi adománnyal, hogy fogalmakat vagyunk képesek alkotni és használni is tudjuk őket. Ha meg akarjuk érteni kapcsolatainkat az ökológiai folyamatokkal, fogalmakat kell alkotnunk azokról a dolgokról is, amelyek érzékeink számára láthatatlanok, és ezeknek a fogalmaknak mindennapjaink részévé kell válniuk.

– *Ennek a „fejlődésnek” végső kérdése: legyen-e ember a jövőben vagy ne legyen?*

– Ez az alapkérdés. Belátható közelségbe került az emberiség vége. A kérdés egyik összetevője a háború és a béke kérdése, s ez nem választható el beszélgetésünk tárgyától. A másik összetevője a „környezetvédelem”, inkább úgy mondanám, hogy a DNS-fehérje alapú földi élet lehetőségének megőrzése. Harmadik összetevője pedig, hogy nevezhetjük-e embernek azt a tömegfogyasztó rabszolgát, amivé fajunkat a fém-műanyag-félvezető alapú mai technológia formálja. Vagy csak azt a kisebbséget nevezük embernek, amely szeretné fenntartani az emberiség kultúráját?

– *A válság érzékelésétől megfosztott ember aligha tehető felelőssé azért a helyzetért, amelynek leginkább csak áldozata. A felelősség is mintha az említett arányban lenne elosztva; azoké, akik a tudományokat művelik, és a felhasználásról döntenek.*

– Ez nem ilyen egyszerű. A tudomány (talán pontosabb volna itt technológiafejlésről beszélni) és a politika szoros szimbiózisa a technológiával nem arra utal-e, hogy ezeknek a területeknek a művelői is többnyire az érzékelésüktől megfosztott áldozatok közé tartoznak? Ők azok, akik abban a hitben élnek, hogy a technika minden kérdésre választ és megoldást ad. Tulajdonképpen ad is, de ez szükségszerűen technikai válasz lesz. Nitrátos a víz? Megszületik az ivóvíztaszakoló gép, és a nitrátmentesítő berendezés. Növekszik a bűnözés? Fejleszteni kell a személyi nyilvántartást! Akadozik a gazdaság? El kell bocsátani néhány százezer embert! Éppen olyan primitív válaszok ezek, mint amilyen primitív a legfejlettebb technológia a földi élethez képest, amiről olyan keveset tudunk.

– *Egyáltalán mennyire ismerjük azt a nagy rendszert, amit természetnek nevezünk, és amelynek a részei vagyunk?*

– Ahhoz képest, hogy mennyien dolgoznak például a katonai jellegű kutatásokon, az ökológusok száma nagyon csekély, és a lehetőségeik is nagyon korlátozottak. Az élő rendszerek megismerése lassúbbnak látszik, mint gyorsuló kipupezítésük. Úgy mondják, hogy az emberiséget a megismerés vágya is jellemzi. Ahogy én látom, nem annyira megismerésről, még kevésbé megértésről, sokkal inkább az *ellenség kifürkészéséről*, a *győzelemhez szükséges információk beszerzéséről* van szó. Az ember a technika eszközeivel igyekszik hatástalanítani a természetben ható erőket; megértés és

alkalmazkodás helyett átalakít és leigáz. A mostani helyzetben persze már nem tanácsos ilyen brutális szavakat használni a „közvélemény fokozott érzékenysége” miatt, ezért inkább a „természet-szabályozás” vagy „környezet-gazdálkodás” a természet elleni totális háború fedőneve. És a természetnek ebben a háborúban egyre komolyabban a veszteségei.

– *Milyen mérvű Magyarországon a környezet károsodása?*

– Az élővilág állapotának változásából következtethetünk erre. Az adatok azt mutatják, hogy gyorsuló ütemben pusztulnak ki az állat- és növényfajok. A közel két és fél ezer növényfaj egynegyedét a szakemberek veszélyeztetettnek minősítették. A legújabb közlések szerint pedig erdőink harminc százalékát érinti a fapusztulás. És romlik a lakosság egészsége, egyre több az olyan betegség és halál-ok, amely a környezetmérgezéssel hozható összefüggésbe. Mindezt egybevetve azt mondanám, hogy ez a föld ma kevésbé alkalmas az életre, mint volt néhány évtizeddel ezelőtt. Az eredményesség mostani mércéi, a gazdasági mutatók helyett inkább azt a célt kellene kitűznie a társadalomnak, hogy ez a folyamat megforduljon, és a Föld ismét lakhatóbb legyen az élőlények számára.

– *Miért lett lakhatatlanabb?*

– Azért, mert a környezet átalakítása sok élőlény és élőlény-társulás számára megközelítette vagy túllépte az elviselhetőség határait. A környezetvédelmi hivatal – széles körben nem publikált – VII. ötéves tervi koncepciójának helyzetképe szerint minden téren baj van. Csak néhány példát említek. A növény- és állatvilág fajainak jelentős része csak a természetes vagy attól nem nagyon eltérő ökoszisztémákban marad fenn, ezért létfeltételeiket szünteti meg a mocsarak, lápok és tavak lecsapolása, folyószakaszok csatornázása, a természetes gyeppek feltörése, a külszíni bányászat, az erdőfoltok, erdősávok kivágása, a természeteshez hasonló erdők területének csökkenése, a nagy területen végzett tarvágások. A védett területeket is károsítja a környezetmérgezés, a vegyianyagokat a szél és a víz ide is eljuttatja. Valójában az ember se jár sokkal jobban. Ismét csak példák: a népesség egyharmada olyan területeken él, ahol a levegő mérgezése rendszeresen túllépi a hatóságilag engedélyezett szintet. Hétszázkilencszáz településre (a pontos szám nem ismert) műanyag zacskóban, üvegben vagy lajtokban hordják az ivóvizet. Körülbelül 1200 vízmű van Magyarországon, és ebből már 150–200-nak a vize egészségtelen. Az újabb vízügyi előrejelzések szerint a következő években és évtizedekben *négyszáz* vízmű vízforrásai válhatnak használhatatlanná. Néhány észak-magyarországi ivóvíztározóban pedig a nitrogén és foszfor-szennyezés miatt olyan, idegmérgeket termelő kéalgák szaporodtak el, amelyeket a tisztításhoz használt technológia nem tud eltávolítani. Szinte vég nélkül lehetne sorolni a tüneteket; csak még egy, nem kevésbé intő jelet hadd említsék: évről évre romlik a földek termőképessége a kiviteli kényszer okozta túlhasználat miatt.

– *Az életfeltételek felszámolása felé tartó „haladással” szemben látszik-e reális alternatíva?*

– Az életfeltételek szempontjából a korábbi állapotokat jobbnak találjuk, mint a mostaniakat, ebből következik a rossz irányba haladás képe. A feltételek javítása tehát szükségszerűen egyes környezeti tényezők korábbi állapotának visszaállítását jelenti. Ebből persze nem következik, hogy a korábbi állapotot kellene szőröstül-bőröstül rekonstruálni, mindössze annyit mondhatunk, hogy – az utóbbi évtizedek gyakorlatával szemben – tiszteletben kell tartani a DNS-fehérje alapú földi élet evolúciójához szükséges feltételeket. Ez persze korlátokat szab a fém-műanyag-félvezető alapú technológia számára, amely a maga saját fizikai-kémiai működési elvei következté-

ben sokkal tágabb határok között képes tevékenykedni, tehát meglehetősen érzéketlen olyan változásokkal szemben, amit a virág, a madár, az ember már nem tud elviselni. A reális alternatíva felé vezető út tehát a technika lehetőségei közötti válogatás az élet szükségletei szerint, nem pedig fordítva, ahogy most történik. A *Társadalomkutatás* című folyóiratban olvastam nemrég ezt a mondatot: „meg kell teremtenünk azt a fogyasztói bázist, amely piacot jelent a technika számára.” Azt hiszem, ez az idézet világosan jelzi, hogy mire gondolok.

Az alternatíva kereséséhez mindenekelőtt gondosan meg kell vizsgálni a *szükségleteket*, ökológiai és morális szempontból egyaránt, hogy elválaszthassuk a technológia saját szükségleteit a valóban emberi szükségletektől. Vizsgálni kell azt is, milyen társadalomszerveződés felel meg inkább a földi élet szabta korlátoknak. Alapvetően szkeptikus vagyok az általánosan elterjedt hatalomkoncentráció berendezkedésével szemben. Ezek konkrét formái – a nemzet-államok – kifelé és befelé mutatott viselkedésük alapján sokkal inkább a technika és nem a földi élet evolúcióját segítő struktúrák. A technika szolgáltatja a politika eszközt, *az erőszakot minden élő felett*, ám ennek megszerzéséért és megőrzéséért a politikus feltétlen engedelmességgel fizet. Így kerül az államélet központjába a termelés, a gazdaság, és ennek a kölcsönhatásnak az eredményeként áll a technológia-fejlesztés előterében mindenütt a katonai felhasználás, többek közt a nukleáris ipar és az űrkutatás.

– *A technika sajátos logikája felől nézve egyetlen „irracionális” momentum van, az ember.*

– A technológia szemszögéből a természet minden eleme termelési tényező, amely segíti vagy gátolja a technika működését és fejlődését. Az ember szorgos munkaerő vagy elvetemült munkakerülő, az erdő cellulóz, a folyóvíz oldószer vagy hűtőközeg, a kikerics meg egy nagy nulla, amiért nem érdemes még egy mészköbányát sem leállítani. Elgondolkodtató, hogy milyen sikeres lehet a környezetvédelem, ha a víz már annyira mérgezett, hogy ipari célokra sem használható. Hátborzongató példa a magyarországi alkoholizmus története: a hatvanas évek közepén tizenöt éves terv készült az alkoholfogyasztás megduplázására. Ez időben egybeesett a vegyipar nagyarányú fejlesztésével. Tudni kell, hogy a szeszipar bevétele az ipari szesz alacsony és a fogyasztási szesz többszörös adóval terhelt magas ára miatt erősen függ attól, hogy mennyit iszik meg a lakosság. Ha nő az ipariszesz-felhasználás aránya, csökken a fajlagos bevétel, ezért növelni kell a lakossági fogyasztást is. Könczöl Csaba írja le munkáiban, hogyan szolgálta ezt az alkoholkínálat növelése, az alkoholárusítás minden lehetséges helyen. A fogyasztás növekedésének zömét ráadásul a szeszgyári szeszből aromával előállított „műtömény” adta, ami további bizonyítéka annak, hogy a háttérben nem emberi, hanem technológiai szükséglet állt.

E kétféle szükséglet között húzódnak szerintem a növekedés kívánatos határai, amelyeken belül az emberi lehetőségek még mindig korlátlanok ahhoz, hogy békét kössünk a növényekkel és állatokkal.

– *A határ átlépése, a technológia szükségletei szerinti munka életünk öntudatlan kiüresítésével, végső soron elvesztésével jár.*

– Még ebben az esetben is hosszan tartó szimbiózis lehet az ember és a technika között. Ám ebben a létformában éppen olyan redukált lényekké válhatunk, mint annak a hajdani önálló élőlénynek utódai, amelyek ma a sejteinkben élő mitokondriumok. Ezek a sejtszervecskék ugyan saját genetikai anyaggal rendelkeznek, de egyes létfontosságú anyagaikat már a sejt magjának DNS-e kódolja, és gyakorlatilag csak a sejt energiaforgalmában vesznek részt. Az emberi társadalomban nagy a szelekciós nyomás azokkal szemben, akik különféle okok miatt nem képesek idomulni a technológiához. Az alternatíva keresése többek között egyfajta ellenkező irányú szelek-

ciós nyomás létrehozását is jelenti, ha úgy tetszik, az erőszakos technika megszelídítését.

– *Milyen alternatív megoldások látszanak körvonalazódni?*

– Azt hiszem, nagy szükség volna egyéni alternatív programokra. Az embereknek át kellene gondolniuk, hogyan viszonyuljanak a technikához és a technika hatalmi intézményeihez, hogy autonóm életstratégiát tudjanak kialakítani. A kis változtatások valószínűbbek. Általános receptek nincsenek, nem hiszek a globális megoldásokban. Kész technológiai receptek helyett autonóm emberi döntések kellenének; ez kétségtelenül fáradtságosabb, de hosszabb távon megkerülhetetlen. Minden döntésünknel mérlegelni kell, hogy milyen mértékben és módon változtassunk a földi élethez szükséges környezeti feltételeken. Különbséget kell tennünk az ehhez illeszkedő és az ehhez nem illeszkedő fizikai és kémiai folyamatok között. És ha egy legitim szükséglet kielégítésére többféle lehetőség kínálkozik, akkor is az élethez illeszkedőt kell választanunk, ha gazdasági szempontból – vagyis a technológia szelekciós elvei szerint – az kerülne többre.

– *Az is kérdéses, mit tartsunk legitim vagy reális szükségletnek?*

– Már volt szó a technika saját szükségleteiről. Nem könnyű felismerni ezeket, mert legitimációjukat emberi igényekbe burkolva nyerik el. A „fejlődés”, „haladás”, „korszerűség”, „jólét” és más hasonló jelszavak mögött sokszor csak egymás szükségleteit kölcsönösen kielégítő technológiai struktúrák maffiája működik. Érdemes lenne ebből a szempontból is megvizsgálni, mondjuk, az energiaipar, az acélipar, a gépipar és a vízipítőipar együttműködését a politikával. A bioszféra és a társadalom szempontjait képviselve türelmes dialógusra kell törekednünk azokkal az emberekkel, akik a technika szolgálatába szegődtek. Különös figyelmet kell szentelnünk az elosztás kérdésének is. A technológiából való kiábrándulás egyik oka éppen az, hogy az igazságtalan elosztás fenntartása többek között technológiai-termelési érdek is. Ugyanúgy, ahogy technológiai-termelési érdek az erőszak intézményes maximalizálása.

– *Milyen erő térítheti el pályájáról a technológia önfejlődését?*

– Ha erőszakot szegezünk szembe az erőszakkal, továbbra is a technikai logika foglyai maradnánk. Nem új erők keltésére volna szükség; ez végül csak magasabb szintre emelné az erőszak kultuszát. El kell gondolkodnunk azon, hogyan apaszthatnánk le a társadalomban felhalmozott erőszakmennyiséget, egészen addig, amíg újra felszínre kerülhet az emberi szellem energiája. Egy ilyen fordulat kezdetét jelentheti az etatizmusból való kiábrándulás, elmozdulás a politika felől az antipolitika, az autonóm magatartás és a civil társadalom felé. Mint Lewis Mumford írja az *Új Organon*-ban, „az ilyen támadás nem a hatalom fellegrvárának bevetelére törekszik, hanem hogy kivonuljon belőle és lassan megbénítsa”.

– *Milyen esélyeket lát egy békés kibontakozásra?*

– A technológiai versengésben Kelet-Európa messze elmaradt a Nyugat és a Távol-Kelet mögött. A napirenden lévő reformok célja a technológiai fölzárkózás az államgépezet jobbítása révén. Mindez továbbra is a technológia logikáján belül marad, és továbbra is jó színben tünteti fel a technika és a nemzet-állam negatívumait. A technokrácia eszményei szerint végrehajtott államreformhoz a munkaerő hatékonyabb újratermelése is szükséges, és ez javíthat az emberi környezet állapotán, de egyáltalán nem jelenti a földi élet teljességének megőrzését. A változásokhoz azonban elkerülhetetlenül hozzátartozik a kiürült struktúrák oльдódása, és ez ad némi esélyt az elinduláshoz az igazi alternatíva felé.

Dolgok özönében

„Mit jelent az ember bezártsága saját tudományos-technikai világába?”

M. Heidegger

Egy leningrádi árvíz idején Pavlov egyszer csak arra figyelte fel, hogy az intézetét elöntő áradatban a ketreceikben úszó és süllyedő állatok elvesztették a feltételes reflexeiket. A kísérleti celláikban lassan alámerülő és tanult képességeiket feledő lények képe olyan elemi erejű, hogy méltó hely illeti meg korunk imaginárius képcsarnokában. Ez a különös képkiállítás mindenkinek a rendelkezésére áll és ki-ki tetszése szerint válogathatja ki saját kollekciónak. Képei annak a szerteágazó történelemnek a keresztmetszetét tárják föl, amelynek mindnyájan a részesei vagyunk. Ezek a képek nem valamiféle eseménynek a dokumentumai, nem emberek és dolgok esetleges együttállásának pillanatát rögzítik egy technikai eljárással, hanem a körülöttünk, bennünk és általunk is zajló történelem felületek alatt izzó magjának a kitörései.

Ebben a képben ketrecekbe zárt, süllyedő állatokat látunk, melyek félelmükben rövid idő alatt elvesztették mindama képességeiket, amiket egy hosszú tanulási folyamatban sajátítottak el. E képhez közeledve meg kell kérdeznünk, mik is voltak ezek az állatok, mielőtt halálra ítélte volna őket az ember és a körülmények összjátéka. Valójában mik az állatok? Az állatok elsősorban az ember társai; a teremtés rendjében az ember alatt álló és az ember körül élő lények, akiknek a vonásai a legközelebb állnak a miénkhöz. Hasonló tulajdonságaik olykor szembetűnőek, mások pedig rejtettebbek. Mégis kétségtelen az emberrel közös alapvonásuk: az életben való részesülésük.

Lassanként földszerte nyilvánvalóvá válik, hogy az ember az életnek ezt a közösséget megbontotta. Az állatvilág és az élővilág pusztítása és pusztulása egyre nagyobb méreteket ölt. Az elmúlt ötven év során az állatfajok fele kipusztult, vagy a pusztulás határára jutott. A következő fél évszázadban a megmaradt fajok jelentős hányadára pusztulás vár. Az élet közösségének veszélyeztetése azonban nem kevésbé érinti magát az embert is. És nem is csak az élővilág egészének pusztítása révén. A zárt terekben süllyedő állatok képében a jelen embere saját helyzetének kicsinyített mását szemlélheti: mindnyájan süllyedünk. Hosszú ideje már, hogy napról napra mélyebbre kerülünk, miközben létesítményeink, gépezeteink és városaink szintje egyre magasabbra emelkedik és áradatuk az egész Földet elborítja. E haladásnak nevezett változások özönében ugyanakkor az ember egyre mélyebbre merül. Létesítményei működtetésében, fenntartásában és fejlesztésében az ember technizált világának a rabjává vált; egy szűkülő élettér süllyedő zárványának foglya lett.

A létesítmények közé falazott élet soha-nem-volt próbára teszi az embert; kihívása minden érzékünket ostrom alá veszi. Városainkban, ebben a mesterséges tájban, mely legtöbbször életének tere, alaktalan és értelmetlen formák sokasága ostromolja szemeinket, zajfüggönyök hada rombolja hallásunkat, a helyváltoztatás ismétlődő kényszere kezdi ki egyensúlyi rendszerünket. Ebben a különös szorongatásban azt tapasztaljuk, hogy az ember évezredek óta elsajátított és örökül kapott képességei, hagyományai, embersége gyorsuló ütemben foszlik le róla, és azokhoz a gépezetekhez válik hasonlónak, melyeket kiszolgál.

Az újkori európai ember meg akarta nyerni ezt az életet. Megkezdte berendezkedését a Földön, és megteremtette a tudományos-technikai remény kultuszait. Évszázada-

dos ténykedése nyomán ma, a Krisztus utáni második évezred végén, az európai eredetű világcivilizáció válságának kibontakozásával egyidejűleg lassanként nyilvánvalóvá válik a gépesített földi paradicsom ígéretének és valóságának mindenre kiterjedő csődje. Az élet megnyerésének és a halál eltörlésének a terve nem vált be. Az emberi élet totálissá társadalmisított gettójából száműzött és elfojtott halál egy planetáris dimenzióban, a földi élet elpusztításának képében tért vissza. A késő újkori ember a technizált halál árnyékának a völgyében él.

Az üzleti és hatalmi logika által kifejlesztett halálgépezet jelenléte minden eddiginél radikálisabban teszi kérdéssé az ember földi törekvéseit és jelenlétét. A haladáseszmé évszázadokon át hangoztatott ígéretei dacára a világ nem vált lakhatóbbá; életünk ma veszélyeztetettebb, mint valaha. A közelmúltban bekövetkezett, az országhatárokat és a társadalmi berendezkedések különbözőségeit semmibe vevő sorozatos technikai katasztrófák beláthatóbbá tették az emberiség közös sorsának új vetületét: a tudományos-technikai létmódja felől fenyegető közös veszélyeztetettségét.

A Földön felhalmozott pusztítókapacitás és a technikai világcivilizáció egy tőről fakad, és képződményeik szervesen összefonódnak. A pusztulás elhárítására és a megbékélésre irányuló törekvéseknek ezért az emberiség e létmódjának a megismerésére és átalakítására kell irányulnia. E szándék megvalósítóira hosszú és fáradságos küzdelem vár; az évszázadok alatt kiépült és mindenre kiterjedő létesítményrendszer nem vethető alá egykönnyen egy ezt megváltoztatni törekvő szándékunk.

Ez a világcivilizáció Európából indult ki, és ezért itt is van a legnagyobb esély arra, hogy hatásaival számot vessünk, az általa keltett illúziókkal leszámoljunk és tendenciájának más irányt adjunk. Mi, akik Európa középső régiójában élünk, fokozottan tapasztaljuk e civilizáció működésképtelenségét, funkcionális és strukturális zavarait. E különös helyzeti előnyünknel fogva talán más égtájak lakóinál inkább indítatva vagyunk a haladás lázából való kijózanodásra. Ez a világalakítás, miközben rózsás jövőt ígér és kiszorgálni látszik az embert, valójában az élet összes színterén aláássa a jövő esélyét.

A körülöttünk zajló világból nem áll módunkban kilépni; hatásainak ki vagyunk szolgáltatva, méghozzá annál inkább, minél kevésbé veszünk tudomást róluk. E korszak változásai a hagyományos emberi élethelyzetek, kapcsolatok és kötődések mindegyikét is veszélyeztetik, ahogy a tradicionális kultúrákat is már egytől egyig kikezdték. Hatásaik kivédésére a kivonulás, a pusztta lelkeségbe való bezárkózás sem nyújt biztosítékot, mert ennek alapvető feltételei, a háborítatlanság, a béke, a nyugalom és a csend látszanak leginkább kiveszni ebből a világból.

Ebben a helyzetben az Evangélium szavának meghallóira az a feladat hárul, hogy a planetáris nagyságrendben fenyegető pusztulás lehetőségével szemben az ember eredendő elhivatottságát nyilvánítsák ki. E civilizáció megpróbáltatásai közt sincs félnivalónk. A létrejövésünkkel kezdődő meghívásunk nem zárul le e bolygó felszínén zajló vándorlásunk végorájával. Ennek belátása a sorsunkkal való számvetés és megbékélés előfeltétele. A megbékélés sorsunkra vonatkozik: ez tesz szabaddá, és – többek közt – arra is képessé, hogy a környező világ kihívásaival és fenyegetéseivel szembenézzünk és érvényességét megkérdőjelezzük.

A bevezetőben felidézett történet süllyedő lények helyzetétől az ember mai helyzete alapvetően egy vonatkozásban különbözik: bezártságunk tökéletlen és bezáródásunk állandó fenyegetése ellenére mindenkor az is marad, mert életünk az ég felé nyitott. Az embert a teremtés kozmikus liturgiájában való részvételre szólító meghívás mindenütt jelen van ebben a világban is. Aki szavára hallgat, a szólítást követi, és a meghívás hírét hirdeti, annak útja elvezet ahhoz, aki „Fölment a magasba, magával vitte a foglyokat, s osztott az embereknek ajándékokat” (Ef 4,8).

Délutáni beszélgetés

Hétfőn szokott telefonálni, minden hétfőn háromkor. Három óra ötök. Negyed négyre már be is fejeztük a beszélgetést. Csak akkor nem telefonált, ha rossz idő volt, ha esett, ha nagy hideg volt, hóvihar vagy sár. A cipőit nagyon féltette, latyakos időben nem szívesen ment le az utcára! De ezekre a hétfői telefonokra azért neki is szüksége volt. Ez mégis egy kapocs volt, érdekesség, izgalom és egy program is. Fölszállt a fél hármás buszra, följött a Fő-térre, betoppant Erzsikéhez, és már ült is le, tárcsázta a gyerekei számát, egyiket a másik után.

Anya mindig, mindenhová úgy érkezett, mint akit a déli szél hozott, és ha a szél megfordul – akár egy perc múlva, megy is vissza –, fölszáll, eltűnik a háztetők, a fák fölött a levegőben. Ötöt csöngetett, ezzel jelezte, hogy jön. Ötöt! Ha számított rá az ember, hagyján, de ha nem, majd leesett a székről. „Helló” ezt mondta. „Helló”, mint egy amerikai turista.

És a kalapja! Olyanok voltak anya kalapjai, hogy az embernek okvetlenül valami testület jutott az eszébe róluk. Trópusi katona, dandár tábornok, önkéntes tűzoltó... Tudod, mi lett a kalapjaiddal, anya? Ne ne vess, én hordom őket. Egy kicsit félrecepom, egy kicsit hátrabolom, egy kicsit behorpasztom.

Ott sorakoztak, a székény felső polcán, egymásra téve. Alul a zöld, fölötté a narancssárga, azon a mogyoró színű, és legfelül a fehér meluzin. Mellettük két kucsma, a szürke perzsa, és az a dobostorta formájú nutria. Szinte kértek, egyenként könyörgtek, hogy hozzam el, ne hagyjam ott őket!

A kép is hozzám került. Igen, a búbos kemence, a csokolózó párral. Azt mondta a kisebbik testvérem, húzzunk sorsot, úgysem tudjuk másképp eldönteni. Sorsot húztunk, bár tudtam, hogy a regruta a piros pruszlikos lánnyal így is, úgy is hozzám kerül. A csokolózó pár, a búbos kemence, a telihold. Jött. Ott van azóta is... Nem merem megmondani, hol. Ne haragudj anya, majd kigondolok valamit, kigondolom, mi legyen vele. És a szőnyeg. Kinél fér el egy ekkora szőnyeg? Az autó csomagtartójában állt, aztán a javítóban, úgy fél év múlva tettem föl. Mikor kiterítettem, csak néztem döbbenet. A rózsaszínek csüggedtek, a piros fénye megtört, a fehér rég nem fehér. Ez nem szőnyeg, ez egy csalódott rongy. Az elmúlt ötven év minden kudarca rajta van.

És mennyi mindent nem hoztunk el! Cipők, edények kiabáltak egy láda mélyéről. Engem itt hagytok? A kék rántásos lábost? Máramarosszigetről vagyok, a nagyananyátoktól! Én az előszoba fogas, a bevonatom tiszta króm-nikkel, ilyen már nem gyártanak! Én a díszpárna, mindig főhelyen álltam! Én az ezüst minta a falról. Vinni se kell, majd rátok tapadok...!

Mikor ezek történtek, egy szikrányi jókedv sem volt bennünk. Mint a tuskók, olyanok voltunk, aki eldőlt, úgy marad. Csak azért mondom, hogy tudd, mert mikor apánkat temettük, az egészen más volt. Két nap, otthon, együtt a testvéreimmel! Régen láttuk egymást, egy-egy pillanatra olyan jókedvünk lett, hogy jobbra-balra dőlünk, sírtunk és nevtünk. Megszólalt a csengő, szedjétek össze magatokat, mondtad, hozzánk jönnek, kondoleálni. „Kondoleálni.” Ettől olyan nevetés jött ránk, hogy beszaladtunk a konyhába, onnét a spájzba. Újra csöngettek, és te azt mondtad: „gyerekek, az Isten szerelmére kérlek benneteket”. Aztán ránk néztél, és belőled is kitört a nevetés. De akkor, amikor te már nem voltál, csak mi, és ott álltunk a maradék bútorral a visszhangos lakásban, nem tudtunk nevetni. Egy kicsit se nevtünk.

„Búcsút intek drága táj, búcsút venni ó, de fáj.”

Ez egy madrigál, Orsi szokta énekelni, most tanulják. Ó, anya, mi minden történt, mióta nem telefonálsz! Képzeld, a testvéreimmel nem merünk összeveszni. Csak beszélgetünk a telefonban, udvariasan, és ha kezd kiéleződni a helyzet, hirtelen elhallgatunk. Ha összeveszünk, ki békít ki bennünket? Ki hívja föl először a másikat? Ki kezdi el?

Pedig olyan jó volna egy kicsit szidni a testvéreimet! Csak egy kicsit, úgy, mint más-kor. Reggelenként telefonál a nővérem, azt mondja „szia, mi van veletek, mit csináltok?” Néha csak ennyit beszélünk, és ez nagyon rendes tőle, hogy telefonál, mert ebben a széthúzó, vacak világban ez mégis csak egy kapocs, egy állandóság. Ma reggel fölív és azt mondja, „tegnap olyan rossz napunk volt, hidegfront jött, fáj a fejünk”. A fejünk. Érted? Így, a fejünk! Miért beszél többes számban?! Kinek a fejről van szó? A férje fejről, vagy az övéről? A férje feje nem az ő feje. Vagy egy fejük van? Jó, jó, tudom! És egyébként is rendes tőle, hogy telefonál. A másik testvéreimet is mindig fölívja, és különben is, vannak dolgok, amiket már csak mi ketten tudunk. Hogy az előszobában milyen színű volt közepén a kő, hogy az Új Idők Lexikon hányadik kötetében van a Madame Recamier, meg a Tizián Vénusza? Azért nézegettük, mert mezeten volt. Az öcsém ezekre már nem emlékszik. Kicsi volt, és más dolgok érdekelték.

A nyáron egy hétig együtt voltunk. Húsz éve nem volt ilyen. Befizettünk egy társasutazásra, az „Adriára”, ahogy apámmal mondanátok. Mi négyen, Antal, én, a gyerekek, az öcsém. Szép volt, Orsi azt mondta, mintha nem is lett volna igaz, mintha csak álmodta volna. Hazaérünk, leszállunk a buszról, elbúcsúzunk, mégiscsak egy hétig együtt voltunk, aztán eltelik egy hét, két hét, és az öcsém nemcsak hogy nem jön el, de nem is jelentkezik. Egy telefon se, érted? Itt volt a városban, legalább öt napig... Kinél? Fogalmam sincs róla! Nem szokott ilyenekről beszélni, én meg nem kérdezem. Itt volt a városban... Hogy lefogyott volna az utazástól? Szó sincs róla. Nem tudom, hány kiló, mindenesetre, mikor elment nadrágot venni, kizártnak tartottam, hogy kap. Hogy létezik ilyen méret!

Krrr! Zrrr! Krrr!

Csak a gépek, a műhely... Meséltem róla, nem? Egy asztalosműhely van a pincében. Ha bekapcsolják a gépeket, remeg az egész ház. Különösen, ha azt a darabolót. A múltkor itt voltak a zajmőre hivataltól, zajsztintet mértek. Bejön egy pasas, csizmában, bőrruhában, mint egy csapattest parancsnok, mögötte egy csendes, hosszú fiú, a nyakában műszer. A másik, a bőrruhás, rohanó léptekkel föl-alá jár. Csukja be az ablakot, rendelkezik, zajsztintet mérünk. Hogy-hogy csukjam be, kérdezem, csukott ablaknál akar zajt mérni? Előírás, mondja. Ki írja elő nekem, hogy télen-nyáron csukott ablaknál legyenek? Erre rámripakodik, hogy pssz! Csak annyit mond, hogy pssz! de ez olyan, mint egy ripakodás. Lekapja a társa nyakából a műszert, belehallgat, itt semmi zaj nincs, mondja, és közben a lakás dong, mint egy méhkas. Vegye le a fülhallgatóját, kiáltom, akkor biztos jobban hallja. Hol alszik, kérdezi? Itt, a sarokban, mutatom, és minden reggel, fél hétkor arra ébredek... Pssz! ripakodik megint rám. Belehallgat a fülhallgatójába, átül Orsi ágyára, ott is hallgatózik egy kicsit, aztán a társa kezébe nyomja a műszert, és diadalmas arccal felkiált. „Megvan.” Micsoda, kérdezem? „Mától kezdve a gyerek aludjon ebben az ágyban, maga meg a másikban. Ez a megoldás.” Mire felocsúdok, a csizmája már a függőfolyosón kopog... Persze! Minden változatlan, hiába a sok aláírás. Még ide is jönnek, meg is mondják, hogy jobban érezd, milyen senki vagy, milyen nulla!

„Messze tűnő boldogság, vissza egy sem térhet már.” Így folytatódik a madrigál.

Tavaly nyáron, amikor egy hétig lenn voltam nálad a gyerekekkel, nagyon rosszkedved volt, anya. Talán már beteg voltál. Összefontad elől a kezed, sápadt volt az arcod, sárga a szemed, és azt mondtad. „Ha belegondolok az életembe, vacak, rossz élet volt. Nagypád tönkretette a gyerekkoromat, minden éjszaka részegen jött haza, ha

meghallottam a hangját, bepisiltem a réműlettől. Mikor a keresztanyám eljött, mindig tíz pengőt dugott a zsebembe, ő még aznap elvette tőlem! Vörös Gazember, így nevezett. Lehet egy lányt Vörös Gazembernek hívni?! Mikor apád megkérte a kezemet, azt se tudta, hogy adjon hozzá. Kicsit idős, mondta, de majd megszokod. Egyidősek voltak, a nagyapád és az apád! Érted, egyidősek! De a részeges nagyapád lenézte az apádat, mert parasztyerek volt, és az apád a nagyapádat, mert ő meg részeges volt. Ő, gondoltam tizennyolc évesen, kik közé keveredtem!”

Aztán télen, mikor még betegebb voltál, még rosszkedvűbb lettél. „Az apátok nem szeretett senki mást, csak titeket, a gyerekeket.” Ilyeneket mondtál. „Mikor házat vett, földet, mindent rátok íratott. Rám semmit, csak rátok. Nem lehetett volna négyfelé osztani, mintha négy gyereke lett volna?! Most már mindegy, úgysem maradt belőle semmi, megette az egészet a fene. De akkor? Fiatal voltam, és szép, és gyors egymásutánban három gyereket kellett szülnöm neki. Igen, neki! Négyet akart, és lett is volna, ha nem jön a háború. De jött, és elszegényedtünk, és annyit kellett rátok dolgoznom, mint egy ökör. És mi lett belőle? Felnőttetek, itt hagyatok bennünket. Mikor az öcsétek is elment, az volt a legrosszabb. Minden ebéd után becsukóztam a fürdőbe és sírtam. Gombóc volt a torkomban, sírnom kellett, nem tehettem róla. Elmentem dolgozni, úgy könnyebben megszoktam.”

Ezeket mondtad, és közben az arcod, mint a tavalyi mandula héja. Aztán egyik nap fogtad magad, és mint akinek sürgős dolga van, halaszthatatlan elintéznivalója, egy szerdán vagy csütörtökön – elmentél. Az öcsém levest főzött neked, bevitte a kórházba. Te megvártad, amíg megérkezik, és...! Belebetegeted. Kicsoda? Az öcsém! Ki más? Hónapok teltek el, és még mindig nem tudott szabadulni tőle. Azt mondta, éjjel-nappal, mindig ugyanazt látja maga előtt, hogy ül az ágyad szélén, fogja a kezéd, szólongat, anya, anya, hallasz? Te ránézel, megérted, vissza is szorítod a kezét, és egy pillanattal később a pupillád nőni kezd, olyan nagy lesz, mint az arcod, mély, mint egy gödör, és ez a fekete gödör egyszerre megmerevedik, kimegy belőle az élet. Igen, így mesélte. És hogy mindig, még fél év után is ezt látja maga előtt, ahogy a tekinteted lecsúszik róla. Napközben is, este, és reggel az utcán.

Papampapam, papam, papapapapam.

Ez a dobos. Van egy dobosunk a második emeleten. Minden délután, úgy három óra felé kezdi el, és újabbán már egész zenekarral próbál. Egyáltalán nem zavar, de-hogy! Esetleg ha éppen aludni akarnék. Persze, ha a dob is szól, és a műhelyben is dolgoznak, az már sok.

Nem jó itt, a városban, anya! Sokan vagyunk, az utcán féloldalasan kell menni, és mindig jön valaki a hátad mögött. Ott, nálad, a Várkert mellett szép volt. A réten, balra az a három fenyő, jobbra az erdő. Az erdőben valóságos lugasok voltak, meghitt zugok, és bármelyik ablakból látni lehetett a naplementét. Itt, ha kinyitom az ablakot, bűdös van, zaj, és mindig ötven dolog történik egyszerre! Itt soha semmit nem tudsz befejezni. Ha szomorkodni akarsz, röhögtetnek, ha aludni akarsz, fölébresztenek, ha jöködved van, biztosan tesz róla valaki, hogy rádjöjjön a sírás.

„Bánat búsít, bujdosom, messze űz a fájdalom.”

Ez a második versszak, Orsi szép, szoprán hangon énekl. A nyáron biciklivel járt bevásárolni. Elküldtem kenyérért, jön haza, nevet. Mit nevelsz, kérdezem. Az utcán, mondja, szembejött velem egy pasi, egy kicsit részeg. Erre én leszálltam a bringáról, a pasi pedig azt kérdezte: „mi az, szívi, nincs benne benzin?” Benzin. Érted? Benzin! Napokig nevetgélt rajta. Egy fejjel magasabb, mint én, reggel elmege az iskolába, és mire hazajön, megint nőtt egy kicsit.

Jesszusom, az ébresztőóra! Én állítottam be magamnak, hogy el ne felejtsem Őcsit hazahozni. Jaj, anya, olyan a fejem, mint egy szita, minden kihullik belőle. Tessék? Persze hogy rendetlen vagyok, olyan, amilyen voltam! Sokszor félóráig keresek vala-

mit. Egy papírt, a szemüvegemet, a fürdőkád dugóját. Esküdni mernék, hogy az asztalra tettem, vagy a helyére, de nincs sehol. Keresem tovább, közben vigyázok, nehogy zajt csapjak, ne vegye észre senki, hogy már megint keresek valamit, de a matatásnak olyan jellegzetes hangja van... Igen, téged okollak! Ki mást okolnék? Nálunk a rendnek olyan kultusza volt, a rend akkora becsben állt, erre csak így lehetett válaszolni. A parkettára nem szabadott rálépni, a fotelba nem szabadott beleülni, az asztalra egy füzetet nem volt szabad rátenni. És egyáltalán, a szobákban semmit nem volt szabad csinálni. Ha jött egy osztálytársunk, be mertük hívni? Le mertük ültetni? Dehogy! Csak álltunk az ajtóban, a küszöbön beszélgettünk.

Nem kellett volna ilyen nagy becsben tartani a rendet, anya. Néha ránk bizhattad volna, hogy mit csináljunk. Azok a fényes küszöbök! A kilincsek! Az a tükörfényes parketta! A nővéremmel csak fogadkoztunk, hogy mi aztán nem, bármit, csak ezt a rendet nem! Hát, sikerült. A szekrényeim, ha látnád! Mikor már semmit nem találok, kisöpröm az egésztestet. Ezt jól megcsináltuk ketten... ezt a rend-gyűlöletet.

Halló? Itt vagy? Már azt hittem, elment a vonal. Még van tíz percünk, négyre kell Öcsiért mennem. Öcsi elsős, Orsi viszi minden reggel. Tegnapelőtt öt fekete pontot hozott. Ötöt! Miért kaptad, kérdeztem? Kurjantottam, azt mondja. És honnét tudod, hogy kurjantottál? „A tanító néni azt mondta, ez a fiú nem is kiabál, kurjant.” És képzeld anya, imádkozik minden este. A Miatyánkot, ahogy te tanítottad neki. Fejére húzza a paplant, a paplan alatt keresztet vet, és halkán imádkozik.

Emlékszel? Azt mondtad, ha meghalsz, majd imádkozol értünk. Az unokáidért, a gyerekeidért, a vejeidért. Az egyikért, hogy ne dolgozzon annyit, a másikért, hogy többet dolgozzon. Hogy menjen neki a munka... Emlékszel?... Érdekelne anya, hogy tényleg imádkozol-e? Ott, ahol vagy, lehet-e imádkozni? És... hogy érzed magad? Nem! Egyáltalán nem gúnyolódom... Csak szeretném tudni. Te mindig úgy képzelted el a túlvilágot, mint egy kellemes vasárnap délutánt. Mint egy vendégséget, ahol beszélgettek, röziztek, köménymagos sós stanglit esztek, bort isztek és jókat nevettek hozzá. Te – természetesen – Szent Péter különös oltalma alatt állsz, elkészhetsz a reggeli miséről, és külön újságot kapsz, egy-két külföldi folyóirat is bejuthat hozzád. És rádiód is van, mert Szent Péter tudja, hogy rádió nélkül te soha, sehova nem mész. Egy tapodtat se!

Egyik reggel izgatottan újságot, hogy Nobel-díjat kapott egy magyar tudós. A többiek csoportokba verődve tárgyalják a hírt, csak apánk nem hisz neked. Nobel-díj, kérdezi? Miket beszélsz?! Ha így volna, már az egész világ tudná! Futótűzként terjedt volna el a hír, lázban égne az egész ország! Te azt mondod, hogy Szent Péter is megerősítette. Apám fölemeli a karját és dühösen kiabál. „Szent Péter? Ki az a Szent Péter?!”

Jó, csak tréfáltam. De viccen kívül, érdekelne, hogy érzed magad? Jól vagy? És tényleg jó ott?! Érdemes volt annyira sietni? Egy kicsit jobban is küzdhetél volna az életedért, anya. „Engem szeret az Isten,” azt mondtad. És mi? Mi nem szerettünk? Mi nem számítottunk? Hamar föladtad, az az igazság. Ha jobban elszánod magad, még tíz évig velünk maradhatsz. Éppen tíz évre lett volna szükség! Valld be, nem akartál megöregedni. „Rémes, hogy nézek ki”, mondtad, amikor tükörbe néztél, „rémes, mi lett belőlem.” Ugye, attól féltél, hogy megöregszel? A járásod elnehezedik, csoszogni fogsz, hogy csak pár szál haj lesz a fejedben? Az állad lefeffen és a bőröd, mint egy rossz zsák? Ettől féltél, nem?

Hogy te sose voltál olyan igazán életvidám, ilyeneket mondtál. Hogy nem szerettél olyan habzsolva, olyan „vadul” élni. Miért? Azt hiszed, másnak minden nap habzsolás? Hogy hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat, és se vége, se hossza az örömöknek?!

Jó, elhallgatok. Befogom a szám. De azért nem kellett volna ennyire sietned. Fiatal voltál és szép, és öregen is szép lettél volna. Maradhattál volna még tíz évig legalább.

Ne haragudj, anya, összevissza beszélek. Pedig megfogadtam, hogy nem bántalak, hogy egy rossz szót se! Semmi panasz, semmi célozgatás! Csak beszámolok minderről, csak beszélgetünk szépen, szelíden.

„Hull a könnyem utamon, szívem érted fáj nagyon.”

Még annyit mondj, anya, jókedvű vagy-e? Éppen olyan jókedvű, mint itt? És tényleg tudod, mi történik velünk? Mindent tudsz rólunk?

Halló? Halló?

Miért nem válaszolsz?

Most miért hallgatsz?

Hova lettél?! Halló?!

TÚZ TAMÁS

Csodák

*Ellírizzálunk mindent. Nagy baj ez
A legtöbb ember mindjárt megsértődik,
ha olyan dolgot tudatunk vele,
amit – ó bõrzsalom – eddig ő nem hitt,
pedig az volt a dolgok veleje.*

*Ő ismétli: a világ hangulat.
Mi azt mondjuk: villám, kő, vas, aranyló
gabonaföld, emberalkotta gép,
mitől újra termőföld lesz a tarló
megédesítve ezrek életét.*

*Mit ér az, ha folyton csak nyávogunk,
elcsavarjuk fejét a medúzának,
de nem vesszük észre a szép, a nagy,
mindennap újra éledő csodákat,
amiktől elhomályosul a nap.*

Csoda

*Ahogy Bethániából Jeruzsálembe ment,
szívét baljós sejtelem szállta meg.*

*Hőség perzselte a domb tüskés bozótját,
egy közeli kunyhó fölött megállt a füst,
tűzelt a levegő, nem rezsent a nád,
s a Holt Tenger tükre síma volt és ezüst.*

*S ő, tengernél keserőbb keserőséggel
ment az úton, csak pár felhő követte,
a város felé, ahol egy csapszékben
a tanítványok gyülekeztek.*

*És gondjaiba annyira belemélyedt,
hogy ürom szagával telt meg a mezőség
és elcsitult minden. S ő megállt középen
egymaga. Ájultan terült a táj leple el.
És egybefolyt minden: a sivatag, a hőség,
források, gyíkok, patakmeder.*

*Nem messze tőle egy fügefafa nőtt, de
nem volt rajt termés, csak levél meg ág.
S ő így szólt hozzá: „Mi hasznom belőled?
Göcsörtöd ugyan mi örömet ád?*

*Éhezem, szomjazom, s te – ennem nem adsz,
s oly vígasztalan vagy, mint a gránit.
Be szálnalmasan tehetetlen állsz itt!
Hát mindörökre ily meddő maradj!”*

*S ahogy vezetéken a villám leszalad,
végigborzadt a fán az ítélet,
elhamvasztva egy pillantás alatt.*

*A lomb, az ágak, a törzs, a gyökérzet,
nem több: egy perc szabadsággal ha élhet,
a természet erői megtették volna dolguk.
De a csodák – csodák; bennük Isten beszél,
és midőn zavartan tévelygünk és bolyongunk,
Ő nagy hirtelenséggel ránk csap, utolér.*

Báthory István restaurációs törekvései

A magyar történetírásnak – beleértve az egyháztörténetet is – sok fájdalmas adóssága van. De egyik sem olyan megmagyarázhatatlan, mint Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király alakjának, jelentőségének agyonhallgatása. Mintha még ma is visszhangzanék a Gyulai Pál felé átok: „Báthori, Báthori, verjen meg az Isten!”

Két ok miatt szokás itthon elmarasztalni a XVI. századnak ezt a nagy egyéniségét: a magyar jezsuitákkal kötött szoros barátsága miatt veszélyes ellenreformátornak bélyegezték – a lengyel trónra lépését pedig hazája iránti hűtlenségnek magyarázták.

1586. december 13-án halt meg Lengyelországban. A négyszázadik esztendő úgy telt el, hogy adósságunkat nem törlesztettük és nem jelent meg róla tudományos igényű monográfia. Hazája és egyháza szolgálatában örlődött fel az élete. Méltó és igazságos, hogy legalább összefoglaló képet adjunk róla. Annál is inkább, mert Rómában több vaskos kötetben adta közre Lukács László jezsuita történész azokat a levéltári dokumentumokat, melyeknek nagy részét eddig nem ismerte a hazai történeti szakirodalom (Monumenta Antiquae Hungariae – rövidítve MAH – 1969, 1976).

Így adva van minden feltétel ahhoz, hogy egyrészt kiigazítsuk a tévedéseket és félreértéseket, másrészt megrajzoljuk a Mohács utáni korszak legnagyobb történeti alakjának portréját, Báthory Istvánét, aki elsőként szervezte meg hazánk, sőt Közép-Európa a török megszállástól való felszabadításának ügyét. Az utolsó nemzeti király, Szapolyai János óta ő volt az első, aki nemcsak fejedelem korában, de a lengyel trónon is egész Hungáriáért aggódott és dolgozott. A nunciosok és követek jelentései minduntalan kitérnek magatartásának legjellemzőbb vonására: hazájának és egyházának együttes, egymástól elválaszthatatlan szolgálatára. Mindkettőnek tudatos restaurátora tudott és akart lenni, és ezt úgy tette, hogy egyikkel erősítette a másikat! Ebből a tényből azonban nem szabad helytelen következtetésre jutnunk.

Semmi sem volt idegenebb Erdély fejedelmétől és Lengyelország királyától, mint az ellenreformáció erőszakossága, ezt a MAH számtalan dokumentuma tanúsítja. A sok adat közül legyen elegendő a következő két történeti tény említése. Az egyik: a vallási tolerancia példa nélküli alkalmazása két szélsőséges újítóval, az 1570-es évek végén már a legalapvetőbb korabeli társadalmi struktúra alapjait is megváltoztatni akaró Dávid Ferencel, valamint az ex-jezsuita Christian Franckennel szemben. Nem volt a XVI. században Európának olyan uralkodója – Genf vallási vezetőségéről például nem is szólva –, aki ilyen türelemmel kezelte volna az egyetemes kereszténység (katolikus és protestáns) alapjait szétzúzni akaró radikális újítók ügyét, mint Báthory István. Dávid Ferenc és Christian Francken egyetlen európai városban sem kerülte volna el a máglyahalált, gondoljunk Miguel Servet genfi kivégzésére. Dávid Ferenc még Servetnél is radikálisabb elveket hirdetett. Az erdélyi unitáriusok vezére közel egy évtizedig szabadon működhetett, és csak 1579-ben állították bíróság elé, hogy elnémissák. Francken esetében még feltűnőbb Báthory toleranciája. Valószínű ugyanis, hogy a király hallgatólagos beleegyezésével szöktették meg Kolozsvárról a száműzött apostata jezsuitát. Az ítélet végrehajtása helyett Báthory azon a véleményen volt, hogy a német eretneket próbálják megmenteni és visszavenni a rendbe.

Hogy Báthory István jelleme mennyire idegenkedett a vallási eszmék erőszakos, hatalmi úton történő elfogadtatásától, azt még ékebben tárja elénk egy másik, eddig nem publikált dokumentum. Amikor végre sikerült minden akadályt elhárítani a je-

zsuiták erdélyi missziója elől, óvatosságra intette helyettesét, Báthory Kristóf vajdát. A vajda előbb hívja össze az erdélyi rendeket és csak az ő hozzájárulásukkal, vagyis a túlnyomórészt protestáns országgyűlés beleegyezésével cselekedjék. Ennek a tapintatnak az lett a következménye, hogy a tordai országgyűlés 1579. október 21-én visszavonta a katolikus vallást tudatosan elorszvasztani akaró, a hierarchiát és a szerzetes rendeket megszüntető, felosztásra ítéző, húsz éve érvényben lévő rendeletet. Érthető, hogy az erdélyi protestánsoknak ez a gesztusa akkora örömmel töltötte el Báthoryt, hogy magához kérte Caligari nunciust, és részletesen beszámolt neki minderről. A nuncius pedig olasz levelében (Varsó, 1579. november 25.) továbbította a hírt Rómába, Gallio bíboros államtitkárnak. Való igaz tehát, amit a király egy alkalommal toleranciájára jellemzően mondott: Én országaim felett uralkodom, de nem a lelkiismeretek felett!

Ami restaurációs koncepcióit illeti, melyekkel egyházát és hazáját együtt, egymástól elválaszthatatlanul akarta életképesse tenni, különösen három terület érdemel figyelmet. A vallásszabadságról szóló törvény a katolikus egyházra éppúgy vonatkozik, mint a másik háromra; Kolozsvárott nyugati mintájú, egyetemi rangra emelt főiskolát és kollégiumot kell alapítani jezsuiták vezetésével; Hungariát (Magyarország és Erdély), sőt egész Közép-Európát fel kell szabadítani a török megszállás alól az összes keresztény hatalom együttes fellépésével, a római szentszék szellemi és anyagi támogatásának birtokában.

1. *Az erdélyi katolikusok sérelmeinek orvoslása a törvények által biztosított keretek között.* Bel- és külpolitikájának ez volt egyik legfontosabb törekvése attól a naptól kezdve, amikor bécsi fogságából hazaérkezve rá kellett döbennie, hogy uralkodója nemcsak egyénileg tagadta meg ősei hitét, hanem az ország vezetőit is rávette a reformáció radikális eszméinek befogadására. Ami viszont az Európa-szerzte ismert és gyakorolt cuius regio, eius religio elv alapján maga után vonta Erdély háromnegyed részének többnyire a vélemény szabadságát is tiltó, önkényes elszakítását a római hittől, és áttérítését előbb a kálvini, majd az unitárius egyházba. Amikor Báthory Istvánt 1571-ben János Zsigmond halála után fejedelemmé választotta a többségében protestáns országgyűlés, esküvel kellett megígérnie, hogy nem nyúl erőszakkal a vallási ügyekbe és tiszteletben tartja az ún. négy bevett vallásra vonatkozó törvényeket. A természeténél fogva toleráns fejedelemnek nem okozott gondot ez az eskü, és élete végéig szem előtt tartotta. De ez nem jelentette azt, hogy a jogtalanul elnémított és főpapjaitól, szerzeteseitől, sőt istentiszteleti lehetőségeitől megfosztott erdélyi katolicizmust ne támassa életre. Tette ezt annál is inkább, mert őseitől örökölt hitének meggyőződéses apostola volt testvérével, Kristóffal együtt. Elkötelezte magát, hogy hitsorsosai számára biztosítja mindazokat a jogokat, amelyek évszázadok óta amúgy is érvényben voltak. Ezért tisztelték annyira a magyar jezsuiták, és ezért vont párhuzamot Szent István és Báthory István között eksztatikus szavakkal Szántó István Rómából küldött levelében!

2. *A kolozsvári jezsuita „universitas”.* A katolikus egyháznak mint nemzetfenntartó intézménynek a megerősítése elképzelhetetlen a fiatalság megfelelő nevelése, oktatása nélkül. Báthory iskolapolitikája lényegében az eddig elmondottakból logikusan következik. Mivel az egyes káptalani és városi-falusi katolikus iskolákat Izabella és János Zsigmond uralkodása idején vagy erőszakkal feloszlatták, vagy átvették az egyes felekezetek pap-tanítói, érthető, hogy Báthory Istvánnak és Kristófnak mindent újból kellett szerveznie. Ennek keretében vették fel a kapcsolatot a néhány évtizeddel előbb alapított jezsuita rend római központjával, küldjenek Erdélybe is képzett papokat, tanárokat, hitvitákban járatos szónokokat és tudósokat, elsősorban magyarul be-

szélő jezsuitákat! A komoly nehézségeken végül is a Báthory köré csoportosult patrióta magyar rendtagok és az agyongyötört magyar néppel rokonszenvező külföldi jezsuiták egy csoportja segítette, és Missio Transilvanica (Erdélyi misszió) néven 1579 októberében megkezdték működésüket. Báthory István maga vette kézbe a kolozsvári, gyulafehérvári, nagyváradai jezsuita skólák alapításának ügyét – és az orosz cárral, Rettegett Ivánnal vívott háborúja ellenére is minden részletről tudni akart. Erre vonatkozó összes levele, intézkedése, alapítólevele az említett római kötetekben (MAH I–II.) megtalálható. Így tudjuk, hogy az Erdélyi misszió létrehozásában Báthorynak legnagyobb segítőtársa XIII. Gergely volt. A pápa néhány év elteltével határozottan felhagyott a Habsburgok által szított, Báthory ellen irányuló magatartással, sőt a fejlődelmet minden területen feltűnő rokonszenvével tüntette ki. A kolozsvári jezsuita kollégium és a szeminárium csakis a pápa tekintélye és anyagi támogatása révén jöhetett létre. A kolozsvári egyetem megalapításával nemcsak a kis létszámú erdélyi katólikus egyháznak, hanem egész Erdélynek, sőt az alapítólevél tanúsága szerint egész Hungariának kívánt szolgálatára lenni. Hazája és egyháza érdekei Báthory szemlélete szerint egybevágóak!

3. *Keresztény liga létrehozásának terve az ország felszabadításáért.* Minél több és szélesebb körű hatalom birtokába jutott, annál elkötelezettebb harcosa lett a Közép-Európa és elsősorban hazánk felszabadítását célzó törekvéseknek. A lengyel trónon nemhogy megfélemedezett volna kiszolgáltatott szülőföldjéről, de eladdig senki által meg nem fogalmazott tervet dolgozott ki egy összpontosított felszabadítási háború megszervezése érdekében. Ami a koncepció lényegét illeti, Báthory István elsősorban XIII. Gergely pápát nyerte meg arra, szólítsa fel az európai hatalmakat egy katonai liga megteremtésére. Mint kiváló katona egyszerre két oldalról indította volna meg a támadást a török hadsereg ellen: a Kaukázus és Erdély felől. Az így harapófogóba vett ellenséget azután rá lehetne kényszeríteni a visszavonulásra. Ez a terv nem az utópiák világába sorolandó vágyálom volt csupán, azt példázza egyrészt a lepanthó ütközet, másrészt azok a katonai és külpolitikai sikerei, amelyek lényegében mind ezt a célt kívánták szolgálni. Végső fokon az orosz cárral kötött békéjét ő is, a pápa is első lépésnek tekintette, ezzel megnyílt tervezett offenzívája előtt az út az említett kaukázusi front felé. Az is jól kigondolt és reális terv volt, hogy a másik front bázisa Erdély legyen a maga bevehetetlen terepe miatt. A terv annyira foglalkoztatta Báthoryt, hogy a vele gyakran találkozó nuncius külön kitért rá a Szentszékét informáló leveleiben: a király minduntalan „az ő Magyarországra” tereli a szót, mivel segíteni akar hazája sorsán! Ennek híre is terjedt itthon, számos bizonyíték van rá. Eleget utalnunk a párbeszédre, amelyet egy jezsuita folytatott az erdélyi katonaság egyik vezetőjével Báthory népszerűségéről. A Rómába küldött jelentés kitér rá, hogy a tervezett felszabadító hadjárat esetleges sikeres befejezése után az ország népe Báthory Istvánt Budán Magyarország királyává koronázná.

A keresztény liga terve különösen akkor kezdett konkretizálódni, amikor a király unokaöccse, András herceg fényes kísérettel felkereste a pápát. A jól előkészített látogatás végén a húszéves fiatal klerikust bíborossá nevezte ki XIII. Gergely, hogy ezzel is a római egyházért annyi szolgálatot nyújtó Báthorynak tekintélyét növelje. A nagy feltűnést keltő kinevezés megtette hatását. Ennek tudható be, hogy 1586 tavaszán András bíboros második római követsége alkalmából már komoly összeget utalt ki a vatikáni államtitkárság a tervezett hadjárat megszervezésére.

Csakis a halál gátolhatta a nagy tervet. 1586. december 13-án Grodnóban váratlanul elhunyt az Isten és a haza szolgálatában buzgólkodó király. Báthoryt a lengyelek mindmáig legnagyobb uralkodójuknak tartják és tisztelik. A magyar történetírás ügye, hogy nálunk is mihamarább méltó helyre kerüljön a nemzet panteonjában. Indítást két helyről is kaphatunk: Báthory István krakkói sírjánál, ahol telenyáron virággal fejezik ki hálájukat a lengyelek – és Rómában, ahol XIII. Gergely utóda, a lengyel származású II. János Pál pápa annyiszor kedveskedik a magyar zarándokok előtt a rá való emlékezéssel: „Ti nekünk két nagy egyéniséget adtatok: egy királylányt, Hedviget, és a nagy Báthory Istvánt!”

Egy firenzei szobor talapzatáról

avagy a Konstantinoszi Adomány XVI. századi utóéletéről

A Firenzében járó magyar turisták talán megcsodálják a Piazza della Signorián álló hatalmas lovas szobrot, Gianbolognának Cosimo de Medicit ábrázoló emlékművét, amelyet Francesco de Medici 1595-ben emeltetett apjának, és amellyel a művész egyben a barokk lovas szobrok mintadarabját is létrehozta. Talán még azokat a talapzaton levő reliefeket is megbámulják, amelyek Cosimónak Pisa felett aratott győzelmét, Firenze tanácsának a nagyhercegi cím elnyerése alkalmából bemutatott hódolatát ábrázolják, de vajon tudják-e a szemlélők, miféle ideológiai-politikai küzdelmek előzték meg azt a koronázási ceremóniát, amit szintén láthatunk az egyik reliefen, és amely nemcsak összeurópai, de magyar vonatkozásban is bővelkedett izgalmas mozzanatokban?

A kezében hadvezéri botot tartó nagyfejedelem páncélján emblematikus jelentésű kentaurábrázolás utal arra, hogy Cosimo de Medici a „bölcesség” képviselőjeként győzött a „durva erőszakkal” szemben. A Firenze államférfiaként kitűnő Cosimo a politikai mellett a Mediciek hagyományos bankárbölcességét is kamatoztatta céljainak elérésére, melyek ezúttal magyar szempontból sem voltak közömbösek.

A fentiek vonatkozásában ideológia- és filológiatörténeti szempontból is figyelemre méltó az a kézirat, amelyet a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban őriznek. Ezt a Cosimo-szobrunk magyarázataként is szolgáló kéziratot az a Zsámboky János (Sambucus) írta, akit ma nemcsak antik auktorokat népszerűsítő szövegkiadásai, hanem később Shakespeare-re is ható emblémaköltészete alapján is nagyra becsül az irodalomtörténet. A mű görög-latin címe magyarra fordítva így hangzik: *A teljhatalomról avagy a császári hatalomról és némelyek jogsértéséről valamint a konstantinoszi adományozásról*. Zsámbokyt a konstantinoszi adományozás és a császári teljhatalom kérdéseit tisztázó mű megírására az V. Pius és II. Miksa közötti, 1569–1576-ig tartó politikai viszálykodás készítette.

*

Jó néhány évtizeddel ezelőtt Viktor Bibl már szinte napról napra feltárta a pápai kúria és a császári udvar között kiobbant vita lefolyását, ezért a történeti eseményeket vázolva túlnyomórészt az ő kitűnő munkájára támaszkodunk. A kérdésre tehát, hogy a XVI. század utolsó harmadában miért is vált ismét égetően fontos problémává a Nicolaus Cusanus, majd főként Lorenzo Valla által megkérdőjelezett *Donatio Constantinia* ügye, a jelzett évek politikai eseményei adják meg a választ.

1569. augusztus 27. V. Pius pápa Toszkána nagyhercegévé emeli Cosimo de Medicit és férfi leszármazottait. Ezzel kezdetét veszi egy hosszan tartó vita, melyben – hogy csak a főszereplőket említsük – a kúrián és a firenzei uralkodón kívül érintett félként vesz részt II. Miksa Habsburg császár, Alfonso d'Este ferrarai herceg, valamint Fülöp spanyol király. A vita közvetlen tárgyát annak eldöntése képezte, hogy Cosimo de Medici Firenzéje szabad állam, vagy a Birodalomhoz tartozik-e. Ha birodalmi fennhatóság alatt van, nincs jogalap a Medici-hercegnek szóló pápai kitüntetésre, mely ezáltal a Birodalom ügyeibe való beavatkozásnak, jogsértésnek, *praeiudicium*nak minősül s mint ilyet vissza kell utasítani. A hét évig elhúzódó vitában végül is a császár győzött, akinek a Birodalom hűbéruraságának elismerésén felül sikerült elnyer-

nie a Medici-ház támogatását. Mindez nagy jelentőségűnek bizonyult a Medici-ház kihalását követően.

Az ügy egészségét illetően nekünk is fontolóra kell vennünk Bibl megalapozott kérdésfelvetését: „Vajon az 1571-es nagy törökellenes liga egyáltalán létrejött-e volna, ha nincs vita a nagyhercegi cím körül, vagyis ha Firenze és Róma nem lett volna érdekelt, hogy a császár és Spanyolország figyelmét elterelje Firenzéről?”

1569. december 13. Ünnepeyes keretek között olvassák fel Firenzében az V. Pius által kiállított bullát, mellyel Toszkána nagyhercegévé teszi Cosimót. Az általános üdvívalgásban nem vesz részt Alfonso d'Este ferrarai herceg követe. A két város már három évtizede vetelkedik egymással; maga Alfonso is pályázott erre a címre.

1569. december 27-én kelt levelében Ferrara uralkodója jókívánságai mellett annak a reményének is kifejezést ad, hogy a Medici-ház nem tart igényt arra, hogy az ősi Ferrarát valamilyen módon hátrányos jogi helyzetbe hozza (praeiudicare).

1570. január 5. II. Miksa gratuláló levelében Medicit célzatosan nem nagyhercegnek, hanem hercegnek címezik.

Ezek voltak a vihar első jelei – írja Bibl. A kitörésre szóló jelet a császár római követe, Prospero Arco gróf adta meg, aki az Este-ház rokonaként személyesen is érdekelt volt az ügyben. Arco a pápa eljárását a császár és a Birodalom ügyeibe való beavatkozásnak, támadásként értékelte, melyet energikusan vissza kell verni. Ha kell, háború árán is. Miksa diplomáciája Cosimo Medici nagyherceggé emelését az ausztriai ház nagyhercegeivel szemben elkövetett jogsértésnek (praeiudicium) tekintette. Csakhamar a központi jogi kérdésre terelődött a figyelem. Egyáltalán van-e a pápának joga erre?

Az 1566 januárjában pápává választott egykori dominikánus és főinkvizítor személyében méltó ellenfélre talált a protestánsokkal rokonszenvező Miksa. Kétségtelen, hogy a közöttük kialakult ellenséges viszonynak a közvetlen politikai mozzanatokon kívül vallási motivációi is voltak.

A Miksa által pártfogolt Alfonso d'Este anyja, Renata, Kálvin tanítványa és híve volt, akitől a herceg vallási kérdésekben szabadabb felfogást örökölt. Ferrara hercege a kúria dühével dacolva vendégül látott udvarában szabadgondolkodókat. Első tanácsosa volt az eretnekgyanús Cornelio Bentivoglio. Ezek magyarázhatják, hogy miért is húzódozott Alfonso az V. Pius által szorgalmazott protestánsellenes szövetség létrehozását szolgáló tárgyalásoktól. Vallási tekintetben már 1568-ban, a második hugenotta háború idején erős ellenszenv alakult ki Ferrara ellen, mert egyesült hugenotta, protestáns seregektől gyanítottak innét támadást a pápai állam ellen.

Firenze ezzel szemben hűen követte Róma és Spanyolország restaurációs politikáját. Ennek tanúbizonysága volt, hogy a Rómából menekülő és a Medici-udvarnál védelmet kereső reformátor Pietro Carnasecchit Medici minden teketória nélkül kiszolgáltatta az inkvizíciónak. Cosimo ideiglenes sikeréhez tehát hozzájárulhatott az is, hogy állama a pápai kúriával szemben tanúsított engedelmes magatartása miatt az egész katolikus tábor rokonszenvét magáénak mondhatta, míg Ferrarát többé-kevésbé az eretnekek fészekének tekintették.

Amikor Rómában a császár követe, Arco gróf nyíltan megkérdezi a pápát, hogy vajon meg akarja-e koronázni Cosimót, V. Pius minden további nélkül igennel válaszol, majd elkezd sorolni Medici szolgálatait, rámutatva arra, hogy ez mindig készen állt harcolni a francia király oldalán a hugenották ellen, s hogy alattvalóit átadja az inkvizíciónak. Miksa követe nyilvánosan tiltakozik ez ellen, majd kijelenti, hogy Medici a kereszténység egésze ellen vétett. Válaszában a pápa a konstantinoszi adománylevél *translatio*jára utal: „Azt fogja tenni a konzisztóriumban, magyarázta méltatlankodva a pápa, amit neki Isten lehetővé tesz és egyáltalán tetszése szerint bármit megtehet. Azonkívül éppenséggel a pápák voltak azok, fűzte hozzá, akik császárokat állítottak és

a Római Birodalmat Keletről Nyugatra átszármasztatták. A gróf ebből a teljesen megváltozott hangnemből észrevette, honnét is fúj a szél, és miféle módon is gyakorolt hatást Cosimo a pápára... Abból a körülményből, hogy valaha a pápák állítottak császárokat és hogy a Római Birodalmat Nyugatra szármasztatták át, még egyáltalán nem következik az, hogy nekik a Német Birodalom jogrendjébe be kellene avatkozniuk... Egyébként egy ideje fordítva történnék a dolgok: a császárok állítanak pápákat. Nem lenne szerencsés, ha a pápa aláásná a földi békességet."

1570. február 19. V. Pius nagyherceggé koronázza Rómában Cosimót.

1570. február 22. Morone kardinális Arco gróf lakására megy. „Mégkísérelte bebizonyítani a követnek, hogy a császár semmiféle tekintélyre nem támaszthat igényt Itália földjén, minthogy nincs megkoronázva.” A válaszadó szerint Ferdinánd sem volt megkoronázva, mégis gyakorolta auctoritását Itália felett. A kérdésben, hogy valaki császár-e vagy sem, egyedül a választófejedelmek választása a döntő, nem pedig a római koronázás.

Egy másik alkalommal a pápa egyik bizalmasa keresi fel Arcót a bullával, amit ugyan nem olvasott fel neki, „ő azonban mutatott neki egy helyet, ahol ez állt: »a császár jogának csorbíthatatlanságával.«” Arco azonban tüstént ríposztzik: „A szavak semmit sem mondanak, vélekedett. Ugyanígy eszébe juthatna a császárnak, hogy valamelyik emberét egyházi javadalommal ruházza fel és aztán kijelentse: »az apostoli szék jogainak csorbíthatatlanságával.«”

1570. március 17. Arco követi jelentésének meghallgatása után Miksa felháborodottan közli a Rómában történeteket a spanyol követekkel, majd tiltakozó küldöttséget meneszt Rómába.

1570. március 29. Ünnepeles tiltakozó ceremóniát rendeznek a prágai várban. A hivatalos rendezvényen Dr. Johann Ulrich Zasy zu Rabenstein, Miksa birodalmi, udvari alkancellárja mond beszédet, melyben a pápa eljárását a Szent Német-Római Birodalommal szembeni *praeiudicium*ként értelmezi.

A közben Rómába érkező küldöttség egyik tagját protestáns volta miatt a pápa nem hajlandó fogadni. Az afölötti szavazásban, hogy fogadják-e a pápa nyilvános audiencián a császári követeket, Sirlerto kardinális fellépése sokat segít a császár ügyén.

1570. április 24. Az elkerülhetetlenné váló nyilvános tiltakozás felolvasott szövegében többek között ez áll: „Szentségtek most azt teszi, ami Ő Császári Felsege és a Szent Birodalom ellen a legnagyobb jogsértés...” A császár álláspontja tehát változatlan: Birodalma alattvalójának tekinti Cosimót.

A mindkét félre jellemző makacs állhatatosságból végül is éppen Medici javaslata kecsegtet konstruktív megoldás lehetőségével.

1570. március 20. Levelet ír a császárnak, melyben – hogy a császár iránti hűségét és szolgálatkészségét tanúsítsa – javaslatot tesz egy nagy szövetség létrehozására, melyben a keresztény fejedelmek a hitetlenek elleni harcra szövetkezzenek. Cosimo hozzáfűzte leveléhez, hogy ezáltal Magyarországot is vissza lehetne foglalni a töröktől.

A további események is Medici elképzeléseinek kedveztek. A korábban egymással élesen szemben álló Spanyolország és Velence egyaránt hajlandónak mutatkozik a liga megkötésére. Cosimo tehát kidolgoz egy tervet a liga számára, melynek alapján a szövetséges flotta a tengeren, vele egyidejűleg pedig egy szárazföldi hadsereg Magyarországon indítana támadást a török ellen. Mivel a protestáns többségű német választófejedelmek a Medici-ügy kapcsán még inkább meggyűlöltek Rómát, e tekintetben is az látszott legkézenfekvőbb megoldásnak, hogy a keresztény fejedelmek egyezzenek meg egy törökök elleni nagy liga létrehozására. Találónan írja Bibl: „Tehát a ravasz Mediciék e ligatárgyalásokat okosan használták fel arra, hogy a császár számára megédesítsék velük a koronázási szertartást.”

Nemsokára az is a császár tudomására jutott, hogy Cosimo 50–60 000 scudit ad törökellenes segély formájában, majd arról érkezett hír, hogy Cosimo a magyarországi erődítményekre 1 millió dukátot fizet.

Lényegében Fülöp király is egyetért azzal, hogy a pápai eljárás veszélyes beavatkozást jelent a világi hatalmi szférába. Csakhogy Miksa a pápára és a római egyházra igyekezett hárítani a felelősséget, Fülöp viszont a pápa tekintélyének csorbítatlannul hagyásával inkább Firenze bűnösségét szorgalmazta, követe útján pedig óvatosságra intette a protestáns fejedelmekkel együtt fegyveres fellépésre készülő Miksát.

1570. szeptember. A császár a pápai nuncius tudomására hozza álláspontját. Firenze a Birodalomhoz tartozik, a pápának tehát semmi joga nincs hozzá. Ezenkívül nem tartja kielégítőnek azt az eljárást, melynek alapján a pápa biztosítja őt afelől, hogy semmi szín alatt nem szándékozott megsérteni a birodalmi jogokat, amikor a jogsértés (praeiudicium) fennáll. A nuncius ezzel szemben kijelenti; jó lenne, ha a császár ahelyett, hogy folyton azt mondogatja, neki van igaza, a pápának ellenben nincs, a pápa tudomására hozná a maga érveit. A nuncius megfigyelése szerint ez a császárt rendkívül felizgatta.

1570. december 2. A Reichstagon a pfalzi választófejedelem kel ki legdühösebben a pápa ellen. Embertelen türannosznek nevezi az elmúlt évek vérengzései miatt, aki nek inkvizíciós vérfürdőiről újabb és újabb hírek érkeznek. A Reichstagról hazatérő császár tovább folytatja pápaellenes küzdelmét. Mindenáron a pápára akarja hárítani a jogsértés vádját, s ezt csak elősegíti Cosimo behízelt magatartása, aki alázatos hangon, régi címét használva köszönti a visszatérő császárt s ráadásul 2000 scudit is küld neki.

1571. január 11. Miksa kiadja azt a *Religionsassekuration* címen ismert rendeletet, melyben viszonylag szabad kezet ad nemeseinek az egyházi birtokok használatára, kezelésére.

1571. február 24. Kézbesítik Miksa követének azt a pápai brevét, melyben némi büntudatot vélnek felfedezni. A pápai levél ugyanakkor előtérbe helyezi a törökellenes liga kérdését s megállapítja: nagy kár lenne, ha a császár nem a keresztény egységre törekedne akkor, amikor a velenceiek is azon munkálkodnak.

1571. március 3. Amulio kardinális útján a pápa 40 000 dukátot helyez kilátásba egy törökellenes hadjárat céljára azzal a feltétellel, hogy Itália békén marad.

1571. március 8. A pápa egyik embere jelenti, hogy a császár más fejedelmekkel, köztük II. Fülöppel együtt Róma és Firenze elleni háborúra igyekszik rávenni a francia királyt.

1571. március 23. A bécsi nuncius jelentése. Ennek alapján Róma-szerte háborús készülődésektől tartanak.

1571. március 14. János Zsigmond, Erdély fejedelme halálával új háborús bonyodalomra lehet számítani a törökkel, ezért Firenzében még nagyobb fontosságot tulajdonítanak a törökellenes szövetség tervének.

1571. május 21. A szövetség megkötésekor Cosimo megismétli a császárnak, hogy verét és vagyonát is a császár rendelkezésére bocsátja.

1571. június 23. A pápai nuncius jelentése arról tanúskodik, hogy a holland nemesi rendeknek vallási kérdésben nyújtott császári engedményeket és az ennek nyomán Bécsben megerősödő protestantizmus ügyét a kúria nehezen emészti meg.

1571. június 26. Mindezek ellenére a kúria beleegyezik, hogy Cosimo a nagyhercegi címet a császár kezéből fogadja el.

1571. szeptember 18. Egy Firenzének szóló követi jelentés szerint a császárnak nagy szüksége van a katolikus fejedelmek és a pápa támogatására az esetleges lengyelországi utódlás ügyében és hogy Rudolf főherceg római királlyá választása is biztosítva legyen.

Concino bíboros, pápai követ a császár szeme elé csábító képet varázsol: összehangolt tengeri és szárazföldi támadás, győzelmes hadjárat a töröktől megszállt Magyarország és Erdély területén egészen Bizánc faláig.

1571. október 7. A szövetséges flotta lepantói győzelme eltereli a figyelmet a nagyhercegi cím körüli bonyodalmakról.

1571. december 16. A Bécsbe érkező Alfonso d'Este személyesen kéri a császárt a kinevezési ügy körüli akciók folytatására.

1572. január. Cosimo nagy összeggel szerzi meg a Hollandiában nehéz helyzetbe keveredő spanyol király támogatását.

1572. május 1. Meghal V. Pius.

1572. június 8. A lengyel király halálos betegségről érkező hír égetően fontosá teszi az utódlás kérdését Miksa számára. Erre a fordulatra várt már régen Firenze, melynek helyzetét erősíti, hogy V. Pius utódjává XIII. Gergely néven a Firenze-párti Ugo Buoncompagnit választották.

Az elkövetkező években elsősorban Spanyolország bizonytalan magatartása miatt kénytelen a császár fegyverszünetet kötni a pápával. A spanyolok előbb együttes fellépésre bírják rá a császárt, majd épp ők szabotálják el e tervezett közös akciókat.

1576. január 26. II. Miksa kezéből Francesco Medici, Miksa veje veszi át a nagyhercegi címet. A praeiudicium ügye ezzel megoldódott.

*

Zsámboky az ismertetett vita csaknem minden fontos személyiségét ismerte. V. Piuossal még pápává választása előtt, 1563-as római tartózkodása idején került kapcsolatba. Szerzőnk az akkor még Mondovi püspöke címet viselő dominikánus főpapot a Vatikán könyvtárában rejtőző tömértelen régi kódex tanulmányozására és kiadására buzdította. A püspök azonban, akinek bizonyára minden erejét igénybe vette főinkvizitori tevékenysége, kitérően válaszolt: „Drága Zsámbokym, hogyha rajtam múlna, én bizony kiadnám azokat a kiváló görög könyveket és nem tűrném, hogy megegyék őket a férgek. De én csak egy szegény fraterculus vagyok, az én erőm nem elég arra.” Zsámboky erről a jelenetről 1566-ban számol be római barátjának, Sirleto kardinálisnak. Tehát akkor, amikor joggal feltételezheti, hogy Mondovi egykori püspökének, a „szegény fraterculusnak” V. Piusként már lehetősége nyílik nagyobb fokú tudománypártolásra. A levelében olvasható bizakodó megjegyzése ellenére sem remélhetett sokat Zsámboky Róma mecénási szerepétől. A kúria e téren tanúsított magatartásáról már 1561-ben elítélően nyilatkozott és ezt a véleményét – tán Mondovival lejátszódott találkozása is motiválta – 1563-ban még inkább megerősítette. Vallával ellentétben, aki Rómában a szent vallás és az igaz tudomány legfőbb székelyét látta, Zsámboky Rómában már csak a latin nyelv, a köztéri és a szónoki irodalom elhanyagolását tapasztalja, s reménytelen képet fest a török és más barbár népek által fenyegetett humanizmus jövőjéről is. Ekkor természetesen még nem sejtette, hogy a körülmények alakulása folytán külön művel fogja megtámadni a „szegény fraterculus” által vezetett római katolikus anyaszentegyház jogi tartópilléreinek egyikét, a konstantinoszi donatiót.

Zsámboky kapcsolatban állott Delphino Zuccharia pápai nunciussal, személyes jó barátja volt az említett Guglielmo Sirleto kardinális, aki szintén tevékeny résztvevője volt a nagyhercegi cím körül zajló eseményeknek. Az V. Pius udvarában élő kardinális segítsége rendkívül hasznosnak bizonyult Miksa diplomatáinak. Ezek között találjuk a főleg Firenzével tárgyaló Johann Baptist Webert. Weber nemcsak Miksa birodalmi alkancellárja, hanem az udvari *Gelehrtenbank* első embere és a három főből álló titkos tanácsnak is tagja. Zsámboky Weberrel nemcsak hivatalos, hanem baráti viszonyban is állott. Még szorosabb szálak fűzték Johann Ulrich Zasy zu Rabenstein-

hez (1521–1570). Miksa birodalmi, udvari alkancellárjához, a hármastitkos tanács másik tagjához, akinek halálát Zsámboky pozsonyi barátjával, Crato von Kraftheim-mel együtt külön kiadvánnyal gyászolta meg.

Az adományozás kérdésében érdekelt Alfonso d'Este személye sem lehetett Zsámboky számára ismeretlen. Egy vitatott forrás ugyanis arról tanúskodik, hogy egy bizonyos Joannes Benedictus Sambucus, aki tizenegy nyelvben volt jártas, Ferrarában Alfonso herceg tanítója volt. Zsámboky ferrarai tartózkodását egy mindeddig figyelembe nem vett körülmény is valószínűsíti. Saját műveiről készített bibliográfiájában Zsámboky Ferrarát tünteti fel egyik műve kiadási helyéül. Mivel a kiadás éve, vagyis 1557 is összhangban áll Zsámboky első itáliai tartózkodásának periódusával (1553–1558), ennek alapján rövid ferrarai tartózkodást, esetleg tanítóskodást feltételezhetünk. Ferraráról és a ferrarai Bentivoglio család tagjairól egyébként naplójában is ír.

Tény, hogy *A teljhatalomról* szerzője a fent ismertetett kapcsolatok nélkül, a császári udvar belső embereként közvetlenül is tudomást kellett hogy vegyen a kúriával szemben folytatott diplomáciai manőverekről. A II. Miksa udvari orvosaként, történetírójaként tevékenykedő humanista a comes palatinus rang mellé ugyanis épp a Medici-ügy kipattanásának évében, 1569-ben kapja meg a császári tanácsos címet is.

Zsámboky műve – jóllehet megírását a Medici-ügy tette aktuálisá – lényegében az obediencia-kérdésre ad választ a pápa világi hatalmának elutasításával. A mű egyik forrása némi támpontul szolgál megírásának *ante quam*jához. Egy feltehetően 1571. április 27-én írt levelében Zsámboky a Velencében tartózkodó Hugo Blotiuustól Photius *Bibliothecájának* bármilyen másolatát kéri, mivel – úgymond – rendkívül nagy szüksége van rá. Tény, hogy ebben az időben éleződött ki leginkább Miksa és a kúria viszonya, amit a hadi készülődésekről szóló híradás is jelez. Feltételezhető, hogy Miksa a mű megírására adott megbízatással ideológiai síkon is elő szándékozott készíteni pápaellenes fellépését. Zsámboky a mű megírásával 1571. július 22-én készült el, de a könyvecske a német nyelvű kísérőlevél tanúsága szerint legjobb esetben is csupán augusztus 5-én került az uralkodó kezébe. A feltételezett megbízatási időpont és a mű elkészültének dátuma között eltelt csaknem négy hónap alatt azonban alaposan megváltozott a politikai helyzet. Zsámboky „az Egyetemes Kereszténység nevét viselő, azaz a Német Birodalom” méltóságának megvédése ürügyén nem a pápa egyházi (!) szerepének kisebbitésére, csupán az egyházi és világi hatáskörök világos megkülönböztetésére, elhatárolására használja fel. Az a körülmény, hogy Zsámboky a Birodalom nevéből szándékosan elhagyja a „római” jelzöt, logikusan következik abból a mű elején olvasható címezésből, mely szerint a császárt alattvalói (értsd: a – túlnyomórészt protestáns felekezethez tartozó – német választófejedelmek) választják s Isten az, aki megkoronázza. Ez a gondolat eredetileg Luthertől származik. Luther szerint a német birodalom nem *translatio* eredménye, a kuriális *translatio*-elmelet nyilvánvaló hazugság, mivel a pápa képtelen átadni másnak azt a világi hatalmat, ami neki sincs meg. Kimondja azt is, hogy a császárt nem a kúria, hanem a német fejedelmek választják. A németek a római birodalmat nem a pápa kegyének, hanem – a németnek tekintett – Nagy Károlynak köszönhetik és *iure belli* birtokolják.

Isten és a választófejedelmek mellett Zsámboky sem juttat szerepet a pápának. Tizenegy évvel korábban Rákóczi Márton is ezzel azonos értelemben említette Miksának ősapja, Habsburg Rudolf példáját, aki „inkább nem ment el Itáliába a birodalom koronájáért”, semhogy egy ilyen aktussal elismerje a pápa főségét, azaz megalázkodjon előtte. Zsámboky *a teljhatalomról* szóló műhöz csatolt *Caesares Austriae X* emblemikus versei közt hasonlóan szól Rudolf uralkodásáról.

A kúriaellenesség, a kötelességeit elmulasztó, ezáltal zsarnokká váló egyházi fejedelmek rajza nem önmagáért van, Miksa érdekeit szolgálva Zsámboky éppoly határozottan kizárja az egyházat a világi ügyekből, mint azt a salamancai államelméleti iskola

legkiemelkedőbb teoretikusa, Francisco Vitoria tette. Úgy tűnik, az arra történő utalás, hogy csakis a fejedelmek viselhetnek igazságos háborút, szintén a spanyol államelméleti irodalom e klasszikusa felé mutat.

Zsámboky tanácsosként tehát éppúgy egy pápa ellen hadakozó fejedelem szolgálatában áll, mint Valla titkárként, s mindketten írással támadják a kuriális translatio-elmélet jogi alapjául szolgáló *Donatio Constantini*-t. Csakhogy amit nem lehet feltételezni Vallánál, tudniillik, hogy közvetlen politikai érdekből írta volna művét, azt semmiképpen nem lehet elmondani Zsámbokyról. A „legkeresztényibb II. Miksa” tanácsosát nyilvánvaló (vallási?) politikai érdek készítette *A teljhatalomról* megírására.

Tagadhatatlan, hogy a mű önálló, eredeti érvelésen alapuló alkotás, így nem tekinthető Valla epigon másolásának. Szerzőnk egyébként maga írja, hogy Valla és mások érvelésétől eltérő utat választott. Ajánlólevelében büszkén írja Miksának; művében olyan dolgokat olvashat majd, „melyeket mások nem olvastak és nem vettek észre”. A Valla és Zsámboky közti alapvető különbség abban mutatkozik, hogy míg Valla kizárólag a latin donatio hamis voltának kimutatásával foglalkozik, addig Zsámboky első sorban a donatio valódiságát bizonygató, Bartholomeus Picernus által Valla után kiásott görög „eredeti”, a *Θεσπισμα* cáfolatára törekszik. A kor legnagyobb hellénistáit, az idősebb Joachim Camerariust, Adrien Turnèbe-t, Jean Dorat-t és Henri Étienne-t tanárainak és/vagy barátainak mondható Zsámboky számára ez nem is lehetett különösebben nehéz feladat.

Szerencsésen fennmaradt könyvtárjegyzékéből tudjuk, hogy Zsámboky birtokában volt Valla műveinek 1540-ben megjelent első, bázeli kiadása, mely lényegében az Ulrich von Hutten által gondozott 1518-as és 1519-es kiadások utánnyomásának tekinthető: „(1733. Laurentij Vallae opera [nunc primo in unum volumen collecta ex exemplaribus variis collatis emendata.]. Basileae, apud Henric Petrum. 1540. in folio”

Végezetül hadd hívjuk fel a figyelmet a szerző filológusi munkamódszerének csupán egyik sajátos vonására, a numizmatika alkalmazására. Zsámboky bizonyára már korán hozzálátott a régi pénzérmek gyűjtéséhez, mivel 1560–61-ben már büszkén ajánlja Henri de Mesmesnek, a híres éremgyűjtőnek a tulajdonában lévő „igen ritka és régi” érmek megtekintését. Ebben az időben írt levelei élénk numizmatikai tevékenységről tanúskodnak, többek között arról, hogy kapcsolatban állt a francia királyi éremgyűjtemény gondozójával, Jean Grolierrel is. Zsámboky élete végéig foglalkozott éremgyűjtéssel. Így jöhetett létre az a hatalmas, közel 700 darabból álló értékes gyűjtemény, melynek néhány darabját az *Emblemata*-kiadások függelékeként közzé is tette. A gyűjteményről Zsámboky saját katalógusa tudósít, mely 1583-ban készült, amikor II. Rudolf (elvéleg) megvásárolta (de teljesen még az örökösöknek sem fizette ki) azt nehéz anyagi helyzetben lévő tulajdonosától. Csakhogy míg Rudolf és az éremgyűjtéssel foglalkozó legtöbb arisztokrata számára a numizmatika többnyire nem jelentett többet úri passziónál, Zsámboky a modern numizmatika segédtudományi szerepét előlegezve használja is érmeit. 1564-ben megjelent *Ars poetica*-kommentárjában Horatius 202. sorát interpretálva a tibiák fajtáinak történeti fejlődését vázolja. Érvelése igazolására egy gyűjteményében lévő, Marcus Aurelius korából származó pénzdarabra hivatkozik. *A teljhatalomról* szóló mű érvelési rendszerében szintén fontos szerepet tölt be a történeti forrásként szerepeltetett, Constantinus császár idejéből származó antik pénzérme. Mindezek alapján bátran jelentjük ki, hogy a numizmatika ilyen értelmű felhasználásával Zsámboky nemcsak a magyar, hanem az európai tudomány történetében is úttörő szerepet tölt be.

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Kemény Katalinnal (I. rész)

Otthonában felkerestük Kemény Katalint, Kemény Gábor leányát, Hamvas Béla özvegyét. A bérház falán emléktábla tudatja a látogatóval, hogy annak harmadik emeletén lakott a küzdelmes életű humanista reformpedagógus Kemény Gábor. A barátságos otthonban azonban mintha ma is két nemzedék élne: az egyik század eleji stílusról árulkodó szobában az apa könyvei, megjelent írásai, kéziratjai; a másik szoba egyetlen dísze a falat betöltő polc, amelyen a feleség hímezte dobozokban, rendben, katalogizálva Hamvas Béla kéziratjai sorakoznak. Házaszonyunk az özvegy szó ellen mindjárt tiltakozik: „Nem kedvelem ezt a jelzőt, a fizikai különválást ideiglenesnek érzem, épp úgy élek, mintha együtt lennénk, és lényegében együtt is vagyunk. Ami pedig édesapám hagyatékát illeti, számomra az is inkább jelenlét, mint emlék.”

– Két ilyen, irányában különböző természetű, intenzív figyelmet kívánó feladat hagy-e erőt, időt saját munkáinak megformálására?

– Erre kettős válasz kívánkozik: Hamvas Bélának kezdettől fogva szellemi társa voltam, s így írásaival úgy foglalkozom, mint sajátjaimmal. A másik válasszal pedig hadd maradjak adós, az nem ennek az interjúnak tárgya.

– Édesapja neve úgy él a köztudatban, mint a szociális pedagógia úttörője, mint a baloldali kultúrpolitika képviselője. Érdekelne, milyen személyiséget rejtett közéleti tevékenysége, hogy Hamvas Béla ellenkezőnek ismert világnézete és az övé nem ütközött-e egymással össze?

– Igen neheztel kérdez. Egyetlen személyt is nehéz interjú kerete közt jellemezni, hát még kettőt egyszerre. De kezdjük édesapámon. Ő a szó nemes értelmében valóban *homo politicus* volt, amennyiben hitte, hogy a szó erejével tiszta embereket, s ezáltal morálisan erős népet lehet nevelni. A *homo politicus* tehát csak burka volt a nevelőnek, vagy a reá jellemzőbb szóval a *pater familias*-nak. Ahogy gyermekei sorsát szívéen viselte, ugyanúgy tanítványaiét, s a szűkebb, majd szélesebb közösségét, amelyhez tartozott. A fiatal klasszika-filológus tanárt, Szophoklész érzékeny elemzőjét párizsi tanulmányútján a francia felvilágosodás eszméi ragadják magukkal. Magántanári habilitációját számos Rousseau-tanulmánya készíti elő. Mint vérbeli pedagógus nem zárkózik az elméletbe, olyan humánus pedagógiai elvek mellett áll ki írásban és gyakorlatban az 1910-es években, amelyektől ma is messze vagyunk. – Arra a kérdésre pedig, hogy K. G. és H. B. a világnézet síkján nem ütközött-e össze, határozott *nem*-mel felelhetek. A különbség kettőjük között persze mérhetetlen. Apám a maga meghatározó, sokszor gyermeki naivitásában hitt a humánus eszmék közvetlen megvalósíthatóságában, ennek eszközt látta a szocializmusban. Amilyen szelíd és odaadó volt emberi kapcsolataiban, olyan kérlelhetetlen kitartás jellemezte szociális igazságérzetét. H. B.-t viszont széles látóköre nem engedte egyik vagy másik világnézet kelepccéjébe szorulni. Aki a világnézetek törékeny voltán átnéz, annak nem világnézete, hanem a *teljességet* átfogó világgépe van. A sűrlődást eleve kizárta, hogy végző eszménye mindkettőnek az evangéliumi ember volt.

– *Úgy tudom, K. G. annak idején mind Erdélyben, mind Budapesten a felszabadulás után exponált politikai szerepet játszott.*

– Ezeknek a politikai szerepeknek jellemzésére hadd idézzem azokat a sorokat, melyek a múlt évben kiadott neveléstörténeti könyvének előszavában olvashatók: „Amikor 1945 telén néhány fiatal pedagógus felkereste kilőtt ablakú lakásán az óvóhelyről éppen felköltöző Kemény Gáborral a kérelemmel, álljon a megalakuló Pedagógus Szakszervezet élére, a jelenet meglepően hasonlított arra az 1918-as őszi napra, amikor a halkszavú, a külszerepléstől tartózkodó fiatal tanárt Torda-Aranyos vármegye legkülönbözőbb társadalmi osztályhoz tartozó lakosai, közöttük volt tanítványai kérték fel, állna a forradalmi változásokban a megye élére. Első mozdulata a habozás. A közéleti pálya sohasem vonzotta. Lelke mélyén idillikus ember, aki, mint mondta, csak olyan helyen szeret lakni, ahol az utcát mindkét oldalról fasor lombozza. Magántanári dolgozatait a kolozsvári egyetem elfogadta, még egy lépés a katedráig, s most hagyja abba a szenedélyes kutatómunkát? De a városban zavargások, apróbb atrocitások. A lakosoknak az ő bölcs nyugalmban, igazságszeretében van bízalma. Az ismételt sürgetésnek lelkiismeretere hallgatva enged. És valóban, az októberi forradalom szükségszerű változásai békésen mennek végbe megyeszerte. Szelíd, de határozott nevelői magatartása a legszilajabbakat is az igaz ügy belátására bírta. Áldozatos vállalása annál kevésbé hozott békét magánéletére. A román megszállás után az elhurcoltatás, a keserves fogság, ahonnan csak volt román tanítványai közbenjárására szabadult, könyvtárának, meghitt otthonának elvesztése, majd a kiutasítás, amit az anyaországban a demokratikus gondolatok és személyek üldözése követett, és a leg súlyosabb, hogy a számára életet jelentő tanítás lehetőségétől megfosztották.”

– *Mi indokolta, hogy a román hatóságok édesapját letartóztatták?*

– Az eset paradigmászerűen jellemzi az egykorú zavaros állapotokat. Erdélyt a román megszállás még az ószirózsás forradalom utórezgéseinek hangulatában villámcsapásként érte, olyan ütésként, ami az első hónapokban inkább zibbadtságot okozott, semmint feleszmélést a végzetes csapásra. A szabályos összeköttetés az anyaországgal megszűnt, a rémhíreket, álhíreket, s ezek között a legilluzórikusabbat, hogy „jönnek a felmentő seregek”, aligha lehetett megkülönböztetni. Tény, hogy Horthyék uralomra jutásától fogva titkos futár hozta a vált állami alkalmazottak fizetését azzal az utasítással, hogy apám ossza azt szét, türelemmel tartsanak ki, és ne esküdjenek fel a román hatóságoknak. A lelkiismeretlen utasítások hatására még valami elég gyatra titkos katonai szervezkedésbe is kezdtek, „hogy készenlétben legyenek”. Szegény törékeny alkatú apám télvíz idején (jól emlékszem arra a rendkívül szigorú télre!) parasztszekéren járta a megye falvait, hogy a fizetéseket szétossza. Mellesleg: a sajátját a szerinte rászorultaknak juttatta. Így aztán, hogy mi se legyünk „rászorultak”, édesanyám, a kitűnő háziasszony reggeltől estig sütötte a mézespogácsát, a tanárnokollégák feleségei csomagolták, s több, inkább kevesebb sikerrel árusították. Apám meg manuális ügyetlensége ellenére eljárt a városka könyvkötőjéhez, hogy a fedőlapokban rejtse el a fizetéseket elismerő számlákat.

A történethez hozzátartozik, hogy amikor Pestre jövele után be akarta azokat mutatni, az illető minisztériumban senki sem volt rájuk kíváncsi. Ma is őrzök pár ilyen kedves ügyetlenséggel bekötött könyvet. Volt abban az 1920-as évben valami Jókai tollára való romantikus izgalom, tragikummal vegyes komikum. Pajtásaimmal kuncogva leskelődtünk a szalonablak alatt, ahová román tisztet szállásoltak be. Micsoda mulatságos látványt nyújtott számunkra a magas rangú katona, amint csicskásával közösen erőlködött, hogy a fűző minél karcsúbbra szorítsa derekát. És a szalonból kiáradó, számunkra szokatlan tömény illatszert, ahogy összevegyült a konyhából párolgó mézes sütemény fahéjfelhőjével – az ilyesmit sohasem lehet az érzékek em-

lékezetéből kitörölni. Ma már részvétellel gondolok arra a magyarul szót sem tudó regátbeli, láthatóan kezdő kis tanítónőre, aki tehetetlenségében, hogy nem bírja tízéves fejünkbe plántálni az ő anyanyelvét, csak dühöngeni tudott. Igaz, a ránk zúduló követelmény ki is váltott belőlünk minden nebuló-komiszságot. Keringtek a hol elrémitő, hol keserű nevetést buggyantó hírek az új hatalom félszeg és erőszakos gyakorlóiról. Várva, váratlanul megjelent egy-egy harctérről hazaverődött katona, szokott hadifogoly, megint mások gyász hírei írtak fekete füstcsíkokat a házunkban sűrűsödő méhkas-zsongásba. A gyerekek számára azonban mindez a nagytakarításhoz, vagy költözéshez hasonló, szinte kellemes felfordulást hozott. A felnőttek nem értek rá velünk foglalatoskodni, szabadabban kóboroltunk, önállósodtunk, még lapot is szerkesztettünk, amit kopírpapírral „sokszorosítottunk”.

Itt „jelent meg”, a Kis Lapban első elbeszélésem, a Fekete kalap, arról a kislányról, aki anyja gyászkalapjáról tudja meg, hogy az apa hősi halált halt. A tarka mozgalmasságnak csakhamar véget vetett édesapám letartóztatása. Tevékenysége a hatóságok előtt nem maradhatott sokáig titok. Következett a kolozsvári Fellegvár, majd a bukaresti börtön. A karácsonyt már nélküle töltöttük. De történt valami, ami szorongásunkat némileg oldotta. A szentestét megelőző órákban madár röppent be a nyitott ablakon. Kétéves húgocskám elkiáltotta magát: „A piros madár! Apu küldte!” A madárka ugyan nem volt piros, de ő az apám meséiben röpködő madarat ismerte fel benne.

Édesanyám hiába utazgatott hol fületlen vonaton, hol hóba rekedő lovas kocsin, a hatóságok nem engedélyezték férjével a találkozást. Nekünk pedig úgy kellett januárban egy hét alatt elhagynunk Erdélyt, hogy nem tudtuk, látjuk-e még életben édesapánkat. Itt meg kell emlékezнем apám hú tanítványáról, a román Moga Jenőről, aki hogy megvédje a családot a várható brutalitásoktól, a magyar határig kísért bennünket. Míg ő velünk volt, nem aludt ki a tűz az apró vaskályhában. Nélküle talán meg is fagyunk volna. Azután következett, ahogy Judit húgom mondta, a „tolakodás”. A vagon hol ebbe, hol abba az alföldi városba „tolakodták”, míg, magunk se értettük, hogy s miként, a békéscsabai pályaudvarra kerültünk.

Itt ismét bebizonyosodott, hogy ahol a szükség a legnagyobb, a segítség ott a legközelebb. Anyámmal éppen valami nyirkos fahulladékot kapartunk össze az állomás körül, amikor váratlan vendég érkezett, Szeberényi Lajos Zsigmond ev. esperes. Értesült sorsunkról, és eljött, hogy felajánlja számunkra a parókia egy szoba konyháját. Illő, hogy erről az elfeledett puritán lelkészről, akiben a szó és a tett fedte egymást, megemlékezzek. Másfél esztendeig élveztük vendégszeretetét, és apámnak holtig tartó jó barátja maradt. Egyébként magyarul ő írt először Kierkegaardról, ennél azonban jelentősebbek a parasztkérdésről szóló írásai. Tudomásom szerint az egyházi méltóságok között egyedül benne volt annyi bátorság, hogy a felsőházban a zsidótörvény ellen szavazzon.

– Az imént említette K. G. szabadulását a román fogságból. Miként alakult pályája a kiutasítás után?

– Igen, pályája három élesen elkülönülő részre oszlik. Ha az elsőt a tudományos életben a fokozatos felfelé ívelés, a viszonylag zárt erdélyi társadalmi életben a megbecsülés, családi életében a nyugalmas meghittség jellemezte, ez a második, időben a leghosszabb nehéz küzdelmekkel terhes. Nemcsak tudóbajjal, de szemidegsorvadás-sal került ki a fogságból. Így, ha vállalt is Békéscsabán a leánygimnáziumban franciatanári állást, másfél év után, a megvakulás küszöbén a szakszerű kezelés érdekében a fővárosba kellett költöznünk. Tizenéves koromra emlékezem, amikor órák hosszat olvastam fel olyan szövegeket, amelyekből egy szót sem értettem. Kérte a Budapestre való áthelyezését. Ehelyett a baloldaliaknak kijáró hírhedt B-listára tették, és ahelyett, hogy magyarságáért hozott áldozatos kitartását méltányolták volna, megkezdő-

dött a Tanácsköztársaság alatti politikai magatartására vonatkozó kínos „igazoló eljárás” – holott abban az időben nem is tartózkodott Magyarországon. Az eljárás csak 1936-ban ért véget, amikor a Közigazgatási Bíróság a volt Károlyi-főispánokat a törvénszegés vádjára alól egységesen felmentette. Végül törvényes nyugdíjat kapott, ha csekély szolgálati évei miatt minimálisat is.

A külső pálya megtört. A Kolozsvárról Szegedre települt egyetem a hajdani tudományos fellegvárból a reakció őrhelyévé változott. Kolozsvári mentora, majd családunk életre szóló barátja, a ma már szintén felfedezésre váró Schneller István professzor, a személyiség-filozófia és pedagógia magyar képviselője nem tudta a bezárkózó politikai ellenfelekkel szemben a magántanári habilitációt érvényesíttetni. Apám a kényszerű belső emigráció huszonöt éve alatt csodálatos energiával tartotta a szellemi folytonosságot. A nem behódoló menekülteket sújtó szegénységben, a Her nád utcai iskola menekültzállásán, majd később a kertvárosnak csúfolt kőbányai, ugyancsak menekült-telepen látszólag igen elágazó, lényegében egységes munkát folytatott. Írt a Korunkba, a Szocializmusba, tanügyi lapokba. A Jövő útjain-ban az Utódállamok pedagógiája című rovatot vezette, munkásoknak tartott társadalmi problémákról előadásokat, s közben még nyelvórákkal foltozta szűkös anyagi helyzetünket.

Mélyebb elvi és baráti kapcsolatot egyrészt Nagy Lászlóval és gyermektanulmányozó körével tartott (megemlítem itt a kitűnő Domokos Lászlónét és Blaskovits Editet), másrészt a Századunk körével. Az idők távlatából Vámbéry Rusztemre, Csécsy Imrére, Varró Istvánra, Ignotusra emlékezem. Itt jelent meg nevezetes tanulmánya a nemzetiségi kérdésről. Fáradhatatlanul kutatta a haladó gondolkozás magyar nyomait. Evégből adta ki levéltári kutatások eredményeképpen Tessedik, Vajda Péter írásait. Máig is alig méltatott érdeme a Nagy László Könyvtár alapítása – úgyszólván a semmiből. Nemcsak a gyermektanulmányozó társnak emelt ezzel emléket, hanem annak a modern pedagógiával és a sajátjával rokon rendszerét kívánta nálunk is érvényre juttatni. Más, a csehszlovákiai, romániai magyar iskolaügyet ismertető kötetekkel a pedagógián és a pedagógusokon keresztül az utódállamok magyar egységét szolgálta. A Kazinczy-szerű levelezés, a határokon túliak sűrű látogatása pedagógusok baráti szövetsége volt, mélyén a gondolattal, hogy a közép-európai nevelők kapcsolata csírája lesz egy majdan megvalósuló, az iskolán messze túlhaladó humánus egységnek. Ennek emléke a ma már a Pedagógiai Múzeumban őrzött kinyomtatott címlap: a „Dunavölgyi Pedagógia”, amit éppen a Dunavölgyben uralkodó nacionalista szenvedélyek nem engedtek megvalósulni. – Számos gondja közül meg kellene még emlékezni a hazai hivatalos pedagógiai gyakorlatot és elméleteket éberrel figyelő, igazságkereső bírálatairól. Utóbbival érdemelte ki tisztelőitől „a magyar pedagógia élő lelkiismerete” jelzöt, s ugyanezért látta benne az uralkodó kultúrpolitika a kényelmetlen ellenfelet. (Mellesleg: Hóman miniszter, amikor állásért folyamodtam, kijelentette: „K. G. leánya nem taníthat.” Így maradtam egész a felszabadulásig állás nélkül, s az már csak a sors iróniája, hogy később meg H. B. neve miatt lettem ismét rossz káder.)

– *A pedagógus szakszervezet elnökségén kívül K. G. több magas pozíciót töltött be.*

– Valóban, a nyilvános működés tekintetében életének ez a harmadik és legrövidebb korszaka (45–48-ig) a legmozgalmasabb. A Művelődésügyi Minisztériumban az oktatásügyi főosztály vezetőjeként az egész iskolaügy átszervezésének felelőssége hárult rá, s ezek között a legkényesebb, az általános iskola bevezetése. Ez a feladat elképzelhetetlen nehézségekbe ütközött, a régi rend megcsontosodott védőivel épp úgy kellett küszködni, mint a tapasztalatlan és minden hagyományosat elsöpörni akaró új emberekkel. A szakszervezeti elnökségről lemond, ott örökös tiszteletbeli elnöknek választják. De tovább is szerkeszti annak általa alapított lapját, az Embernevelést. Európai színvonalú s egyben magyar eszményképeinek, az Apáczai-Eötvös-Schnel-

ler-Nagy László vonalnak itt kívánt volna érvényt szerezni. Az első számok lendülete után erős szorításra kénytelen a lapszámokat szervezeti ügyeknek, szűk látókörű vitáknak átengedni, és ami súlyosabb, olyan írásoknak helyet adni, amelyeknek elfogadhatatlan stílusát sokszor reggelig javígtattuk. A korabeli pedagógus társadalom nem igényelte és nem volt érett a magas színvonalra. A lap egyébként halála után pár sovány számot ért meg, majd nyomtalanul eloszlott. Gyermeki naivitására jellemző, hogy amikor Rákosinál meg kellett jelennie, elvitte hozzá reformtervezetét. Nála szokatlan indulattal tért haza: „Ne pezsgőztessen, figyeljen a javaslatomra . . .”

A minisztériumi szélmalomharcok után megkönnyebbülést jelentett, amikor Szent-Györgyi Albert távozása után a Köznevelési Tanács élére került. Itt kulturált és tisztelő munkatársakra talált. E még Eötvös József alapította, valóban demokratikus szervnek a minisztériummal szemben nemcsak tanácsadói, de vétőjoga is volt. Most azonban működése csaknem az uralkodó erőkkel szembeni hiábavaló véleményezésekben merült ki. Apám halála után az intézményt megszüntették. Ereje ekkor már megfogyatkozott. Tervezett teljes magyar neveléstörténetét a közügyektől ellopott időben csak töredékesen tudta megírni, de a töredékeken végigvonuló fonal Apáczai-Eötvös hiteles örököséről tanúskodik. Az utolsó hónapokról még csak ennyit. 1948 januárjában Károlyi Mihállyal folytatott négyesemközti hosszas beszélgetés után összetörve jött haza. Ha Károlyi nem is volt ügyes gyakorlati politikus, jóhiszeműsége és tájékozottsága annál biztosabb volt, s így feltárhatta a még mindig reménykedő előtt a reális helyzetet. Megrendítő sorok tanúskodnak erről apám azesti naplójegyzetében. Esményeinek megvalósíthatatlansága teljes meztelenségben tárult fel előtte, kiutat nem látott. „Ha valami történne velem . . .”, mondta. Szorongásomban félbeszakítottam, „ugyan mi történne, most fáradt vagy” – és limonádéért mentem. Pár kortyot ivott, majd ugyanolyan határozottan folytatta a hagyatkozást. Három hónapi gondos kezelés után diagnózis nélkül halt meg.

– *Az elmondottakból arra lehetne következtetni, hogy K. G. küzdelmes élete meghasonlásban végződött.*

– *Ha meghasonlásnak neveznék a kivételes tiszta emberek leválását az evilágról, akkor találó lenne a szó. Ám ha ez a leválás azonosulás a lélek valóságával, akkor a neve megigazulás. Így tudja az, akinek karjai között Jézus nevével távozott.*

– *Beszélgetésünk végén olyan személy képe alakult ki bennem, aki lelkiismeretében élte meg kora történelmét, és fordítva is, életútja nemzete sorsának visszaverődő tükré.*

– *Határozottan így van. De ez csak azért lehetséges, mert érzékenysége ingathatatlan szilárd centrumot rejtett. Beszéltünk életpályáról, beszélünk közállapotokról, s közben az a magas, kissé hajlott, szinte áttetsző, hófehér hajú ember jelent meg előttem, akit alig láttam hangosan nevetni, de akinek tekintetéből örökösen valami gyengéd mosoly sugárzott. Láttam, amint a sziréna az óvóhelyre sürget, de ő nem siet, mert görög evangéliumában még nem fejezte be aznapi fejezetét; láttam, amint a csínytevő gyerekek elégedett mosolyával lép be az előszobába, hóna alatt furcsa csomag, a sarki koldus egész cipőfűző-készletét megvette. És végül látom azokat a tisztaszívűeket, akik őt a maga valójában tudták látni. A pompázó állami temetés díszkoszorú-halmazába ismeretlen, kopottas öltözetűek belelopják a maguk szerény hálacsokrát. Elhangzanak a veretes szavak hosszadalmas protokoll búcsúztatói – és akkor a nyitott sírhoz lép egy nem hivatalos, igénytelen külsejű férfi (név szerint Bujdosó, keresztnéve sajnos nem jut eszembe), hajdani osztálytárs, és belezokog: „Igaz ember voltál, Kemény Gábor.” Nem élt hiába.*

Lukács László

JÁKI SZANISZLÓ

Hit, tudomány, haladás

Tisztelt Elnök Úr, Sir John és Lady Templeton, kedves Barátaim!

A leglátványosabb, bár nem a legfontosabb esemény ezen a 15 esztendeje évenként ismétlődő eseményen, hogy a Templeton díj jutalmazottja köszönetét nyilvánítja ki. Hogy ezt az eseménysorozatot méltóképpen értékelhessük, és méltányolhassuk Sir John Templeton bátorságát és előrelátását, vissza kell nyúlnunk az időben. Az 1960-as évek végén, amikor díjat alapított a vallás fejlesztésére, a vallás akkora megbecsülésnek örvendett, ami a kábítószeres okozta delírium álmaira emlékeztetett. Az Istennek szóló becsület vallásától a különböző folyamat-teológiákon keresztül az Isten halála elméletig jutottak el: a vallásos kutatások meglehetősen sebességgel követték egymást, s ezt haladásnak tartották. Bátorság kellett ahhoz, hogy ne vegyük készpénznek a teológusok fellengzős kijelentéseit, akik Isten visszavonulását hirdették, s magukat kezdték isteneknek kiadni, az igazi vallást lejárátva. Akkoriban még nemigen lehetett előre látni, hogy rövid két évtizeden belül az ember haladásáról, sőt pusztá egészségeről és életbenmaradásáról kiderül: azon múlik, jobban, mint valaha, hogy visszatér-e az örökké élő Isten által hozott törvényekhez.

Jóval az 1960-as évek előtt a haladást egyre inkább emberi vállalkozásnak minősítették, s a tudományt sokan összeférhetetlennek tartották a vallással. Mégis, rendkívül tudományos korunkban mégsem a haladásra van a legnagyobb szükségünk, bár az volna képes megszüntetni az éhínséget. Teréz anyára, aki elsőnek részesült ebben a díjban, ő szerzetesire és az igazi szeretet más hősieis önkéntesire ma nagyobb szükség van, mint valaha.

Az igazi szeretetre – a hősieis, önfeláldozó szeretetre – való vágyakozás ma is az emberiség legkínzóbb éhsége. Ezt időnként még azok is elismerik, akik hírnevüket (s gyakran vagyonukat is) azzal szereztek, hogy a tudomány üdvözítő hatását hirdették. Amikor Bertrand Russel 1950-ben a Columbia Egyetemen kijelentette, hogy a keresztény szeretet és részvét az, amire a modern embernek leginkább szüksége van, megdöbentően közel jutott ahhoz, hogy elismerje önmaga és sok más ember értelmi csődjét. Sokkal többet is mondott a keresztény szeretetről. Mindenesztül elismerte a modern tudomány, az orvostudomány és a technológia mérhetetlen hatalmát, mégis nagyra értékelte a keresztény szeretetet, mint az ember legegységesebb igényeire adott választ. „Ha megvan önökben a keresztény szeretet – jelentette ki meglepődött hallgatóinak –, akkor van értelme életüknek, van irányítója cselekedeteiknek, oka bátorságunknak, parancsoló igénye az intellektuális becsületességnek.”

Elhangzott a Templeton díj átvételekor a londoni Guildhallban, 1987. május 12-én. A magyar fordítás a Templeton Prize Inc. engedélyével, kizárólag a Vigilia számára készült.

Az intellektuális becsületességet általában egy tudományos módszer gyümölcsének tartják. Ha azonban ezt csupán a keresztény szeretettel lehet elérni, akkor a tudomány és a vallás mégsem távolodhatott el annyira egymástól. Valójában a tudomány annyira közeli kapcsolatban áll a vallással, különösen a keresztény vallással, mint a gyermek azzal az anyaméhvel, amelyikből megszületett és életerejét merítette.

Egy ilyen kijelentés hihetetlenül hangozhatik a nyugati világ sok nagysága előtt. Sir Winston Churchill, akinek szobra e Guildhall egyik legfőbb büszkesége, hitelesen képviselheti ezeket a nagy személyiségeket. Egyik, igen szerény okom arra, hogy itt és most róla beszéljek, az, hogy igen sokat köszönhetek neki. Nem mintha valaha is találkoztam volna vele. Akkor került bele az én személyes világomba, amikor halála alkalmából egy vezető amerikai napilap valamelyik fontos háborús beszédének gépelt szövegéből leköszölte az első oldal másolatát. 1963-ban már tíz éve olyan torokbajjal küszködtem, amely megakadályozott abban, hogy hangomat akár papként, akár professzorként a nyilvánosság előtt használjam. A könyvírás maradt egyedüli lehetőségem arra, hogy gondolataimat másokkal közöljem, ez a forma azonban számos nehézséget tartogat annak, aki gondolatai kifejezésére nem használhatja a legtermészetesebb eszközt, saját anyanyelvét. Ennek a facsimile lapnak a láttán múltak el pszichés gátlásaim, a lapot ugyanis saját kezűleg telefirkálta javításokkal Sir Winston. Ettől a pillanattól kezdve el tudtam fogadni azt a tényt, hogy legelső kísérletre sohasem készül tökéletes írás.

Ennél sokkal fontosabb indíték is ösztönöz arra, hogy Sir Winstont említsem – egy 1931-ben keletkezett esszéje: Maga a cím adja mostani aktualitását: *Ötven év múlva*. Valóban úgy látszik, mintha az 1980-as éveknek, sőt éppen a mai alkalomra írták volna. Számomra legalábbis ez adja meg a megfelelő háttérrel ahhoz, hogy előterjesszem állításomat: a tudományt és a vallást hihetetlenül szoros szálak fűzik össze.

Sir Winston ezeket az összefonódó szálakat csak annyira látta át, hogy elismerte: „Nem akadt még olyan kor, amelyben az emberi lények benső erénye, a halhatatlanság reménye, a földi hatalmak és teljesítmények megvetése fontosabb lett volna az emberek fiainak biztonságához.” A nyugati kultúrának igen sok nagysága készségesen nyilatkozna hasonlóképpen a vallás védelmében. Sokuk hasonlóképpen szemléli a tudományt, mint Sir Winston ebben az esszéjében, bár talán nem olyan fogékony-sággal, ahogyan ő látta a tudomány legújabb eredményeit.

Sir Winstonnak hatodik érzéke volt a legjobb tudományos eredmények felkutatásához, s ez sokban hozzásegítette ahhoz, hogy Anglia megküzdhetett egy esztelen háború megpróbáltatásaival. 1931-ben pontos számokat közölt a nukleáris fúzióról, amely a maghasadásnál jóval nagyobb energiákat szabadít fel. A tudományos reményekről olyan lelkesedve beszélt, hogy az manapság sokak tetszését elnyerné. Meg kell hagynunk, még nem jutottunk el az általa megjósolt állapotig, amikor tudományos élelmiszergyárak csirkemelleket és -combokat termelnek anélkül, hogy egész csirkéket kellene nevelni. Sir Winston azonban higgadtan szemlélte mindezt: a Viktória királynővel kezdődő százéves korszakot a történelem olyan szakaszának nevezte, amely sokkal nagyobb haladást ért el, mint az írásos történelem összes megelőző évszázadai együttvéve. Kifejezésre juttatta azt a közmegegyezést is, hogy ehhez a haladáshoz a tudomány segített hozzá. Kedvelte a meglepő hasonlatokat, ezúttal is így fogalmazott: „Egy tébai pap bizonyára inkább otthon érezte volna magát a Trienti zsinaton, kétezer évvel azután, hogy Téba elpusztult, mint Sir Isaac Newton egy mai egyetemista fizikus klubban.”

Ami 1931 óta történt a fizikában, az bizonyára megerősíti szavait. Ma csaknem minden tudós és író természetesen találná, hogy Sir Winston nagyra értékelje az új tudományt, és ne kérdezze, miért újdonság a tudomány. Korunk kulturális kuszaságához tartozik, hogy nem is foglalkoznak azzal a kérdéssel, miért nem keletkezett ré-

gebben a tudomány, vagyis miért nem alakult ki egyik régi nagy kultúrában sem. Még Einstein is az 1950-es évek elején jelentéktelenként elmellőzte ezt a kérdést.

Pedig az emberi történelemmel kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés az, miért nem fejlődött ki a tudomány egyik régi nagy kultúrában sem. A kérdésre adott felelet választ ad arra is, hogy miért annyira új a tudomány. A válasz ott rejlik Sir Winston utalásában arra a jó öreg tébai papra, akit gondolatban elvitt a Trienti zsinatra. A Trienti zsinat megnyitása 1545-be visz el bennünket. Kopernikusz két évvel korábban adta ki hatalmas könyvét. Nincs rá adatunk, hogy a zsinaton bármit is mondtak volna erről a merész új szemléletről, hogy a világ központja a Nap. Ebben a tekintetben a régi Téba papja azt gondolhatta, hogy minden pontosan ugyanúgy folyik 1545-ben, mint kétezer évvel korábban. Egy, számunkra ma triviálisnak tűnő esemény azonban történt a Trienti zsinaton – és Genfben és Wittenbergben és Canterburyben –, s ez bizonyára mélyen megrázta volna a tébai papot. Mindezekben a híres helyeken, de a keresztény Európa valamennyi kis és nagy helyiségében az események múlását mechanikus órákkal mérték.

Jóval a Trienti zsinat előtt a mechanikus órák már az otthonok berendezési tárgyai közé számítottak. A 13. század végén, igen valószínűleg valahol Angliában (talán Salisburyben) egy csodálatos, kétszeresen áttételes szerkezetet találtak fel, amely a súly gyorsuló esését állandó sebességű, lassú mozgássá alakította át. Ettől a pillanattól kezdve az ingaórák télen és nyáron, ősszel és tavasszal, nappal és éjjel azonos időközökben ütötték az órákat. A mi tébai papunk ezt bizonyára igen meghökkentőnek találta volna. Az ősi Egyiptomban tizenkét órára osztották az éjjelt, tizenkettőre a nappalt, attól függetlenül, hogy az éjszaka milyen hosszú volt vagy a nappal milyen rövid. Persze Tébaiban a nappalok hosszúsága nem változott annyit, mint északabbra, mondjuk Oxfordban, nem is szólva Edinburgh-ról. A régi egyiptomiak „rugalmasan” kezelték az órák hosszúságát, valójában azonban mereven szemlélték a világot. E merevség legjellemzőbb mozzanata, hogy mindegyik fáraó esküvel kötelezte magát arra, hogy csírájában megfojtja a kalendárium minden reformját, bármilyen égetően szükséges is lett volna.

Egészen más volt a helyzet az egyházi zsinatokon. A kalendárium reformját – amelyről már vitakoztak Konstanzban, Baselben és a IV. Lateráni zsinaton – központi témaként tárgyalták a Trienti zsinat utolsó ülésén 1563-ban, s húsz év múlva meg is valósították. Érdemes emlékeznünk arra, hogy Kopernikusz is fél szemmel a kalendárium reformjára figyelve írta meg könyvét. Ha a Trienti zsinat atyáinak meg kellett volna vitatniuk az ő könyvét, legalább egy, igen fontos szempontból úgy találták volna, hogy Kopernikusz semmi újat nem mond. Kopernikusz magyarázatot keres arra, hogy a szabadon eső testek miért nem zuhannak tovább egy gyorsan forgó és még gyorsabban száguldó Földön – ebben ráismerhettek volna arra az igen régi gondolatra, amelyet már kétszáz éve vitattak az egyetemeken szerte Európában. Az ötletet a 14. század elején a Sorbonne-on fogalmazták meg a lendület elméletével. Ez világosan elővételezi Newton első törvényét, amelyre ráépül a második és a harmadik, s végső soron mindazok a csodálatos törvényrendszerek, amelyekből a klasszikus és a modern fizika felépül. Még ennél is fontosabb az, hogy ez a merész újítás annak az igazságnak közvetlen megfontolásából született, amelyet a keresztény vallás legelső dogmája tartalmaz: ég és föld Teremtőjének hitéből, aki a semmiből és időben teremtett mindent.

A mi kedves tébai papunk a saját világlképéhez viszonyítva fantasztikus újdonságként fogadta volna mindezt. Számukra elképzelhetetlen volt az abszolút kezdet, amelynek alapján a lendület törvényét megfogalmazták. Nemcsak Egyiptomban, hanem az összes ősi kultúrában – Kínában, Indiában, Babilonban, és a Görög Birodalomban is – a világot örökkévalónak tartották. Ráadásul ezt a valóságot élőlénynek

gondolták, gyakran állatnak képzelték, amely kiszámíthatatlanul fordul és csavardik. Erről nem szabad megfeledkeznünk, amikor felidézzük a mindenség egy másik pogány szemléletét is. Ha magát a mindenséget nem tartották is istenségnek, de legalábbis az istenség közvetlen kiadásának vélték, bármi legyen is az. Ez áll Platón, Plutarkhosz gondolatvilágának háttérében, erre utal Ciceró, amikor a mindenségről mint egyszülöttről beszél: *monogenes, unigenitus*.

Ezek a szavak a keresztény vallás leglényegéhez visznek el bennünket, a Krisztusról szóló dogmához, aki egyszülött, *monogenes, unigenitus* fia Istennek. Első pillantásra úgy tűnhet, ez a dogma választásra kényszerít Krisztus és a mindenség között, vagy a jövődő világ és a mostani között, vagy a vallás és a tudomány között. A valóság, a súlyos történelmi tény azonban az, hogy a tudomány ennek a dogmának köszönheti megszületését – ezt a tényt még részleteiben ki kell fejtenünk, s átültetnünk kulturális köztudatunkba. Ezt bizonyítja a pontosan elrendezett mindenség gondolata, amelyik nélkülözhetetlen a tudomány számára. Ezt a meglátást nem a görögség hagyta ránk örökségül, hanem az egyházatyák – Hippolytus, Irenaeus, és főleg Athanasius. Amikor azt bizonyították, hogy a Fiú, akiben az Atya mindent teremtett, valóban egy-
lényegű Isten vele, akkor azt is állították, hogy ez a Fiú vagy Logosz nem teremthet mást, csak egy egészen logikus és mindenestül elrendezett fizikai világmindenséget.

Bármit gondolt is Sir Winston és a nyugati civilizáció többi nagya, a mi jó tébai papunk igen kényelmetlenül érezte volna magát Trientben és a kereszténység többi korabeli centrumában, ahol a dogmákat nagy tiszteletben tartották. Az ókori Egyiptomban ugyanis csak véleményeket lehetett alkotni. Az ősi Egyiptom egyetlen dogmatikus korszakát – Ekhnaton kizárólagos nap-kultuszát – gyökerestül kiirtották közvetlenül Ekhnaton halála után, mégpedig éppen a tébai papok ösztönzésére. Semmiképpen sem akartak semmilyen újítást, de még olyan bizonyosságokat sem, amelyek bármilyen igazak is, mégis mindig dogmatikusan hangzanak. A régi egyiptomiak az állati formák legvadabb kombinációit ismételték. Ez mutatja, hogy a bizonyosságoknál és a dogmáknál szívesebben vették a következetlenségeket és az ellentmondásokat.

Persze a régi görögök sem tudtak olyan értelmet adni a dogma szónak, mint az egyházatyák. Az új jelentés azt a meggyőződést fejezte ki, hogy az igazság, bármilyen emberfölötti vagy természetfölötti is az eredete, semmilyen ellentmondást vagy akár következetlenséget nem tartalmaz. Ez a meggyőződés hozta létre a kereszténység dogmáit a Szentháromságról, s – legalábbis ideális esetben – ez ösztönzi a legmélyebben a tudományos kutatást. A tudományt egyedül ez a keresztény dogmatikus meggyőződés szülhette életre. Az életképes szülés persze a legígéretesebb jele a növekedésnek és a haladásnak, legyen akár vallási, akár más módon – főleg, ha együtt jár az életerők folyamatos megújulásával.

A Trienti zsinaton nem foglalkoztak a teremtés és a megtestesülés dogmájával. Ez mutatja, hogy akkorra ezek már olyan szilárd alapnak bizonyultak, hogy egyetlen keresztény sem vonta kétségbe őket. E megingathatatlan alap biztosítja ma is, hogy az összes keresztények végső egysége nem csupán utópia. Ugyanez biztosítja azt is, hogy a kereszténység örök távlatokat nyit meg, s egyedül ezek világítanak rá a tudomány születésére és haladására.

A tudomány tehát egyszer életképesen megszületett, és elegendően tágas törvényrendszert halmozott össze, amelyik most már a maga törvényei szerint bontakozik tovább. Ahogyan a nyugati világ szekularizációja tovaterjedt, egyre kevesebb tudós gondolt a teológiára, hiszen elfoglalta őket a saját, időnként rendkívül termékeny tudományuk. De ha átgondolták azt, amit csináltak, újra és újra azt találták, hogy munkájuk bizonyos eszméket feltételez. Melyek voltak ezek az eszmék vagy hová ve-

zethettek? Ezt legjobban Einstein egy megjegyzése foglalja össze, aki 1950-ben egyik közeli barátjának azt bizonygatta, hogy nem került a papok kezébe.

A megjegyzés az általános relativitáselmületről levezethető kozmológiával volt kapcsolatos. E kozmológia révén a tudomány története során először alkothatott ellentmondásmentes elméletet az egymással kölcsönhatásban álló dolgok teljességéről, a mindenségről. A mindenséget Einstein a legcsodálatosabb jutalomnak tekintette, amelyet az emberi értelem megkaphat. Büszke volt ugyan arra, hogy tizenhárom éves korában olvasta Kant: A tiszta ész kritikáját, mégis minden arra vall, hogy sohasem gondolta végig e könyv központi kijelentését. Eszerint a mindenség fogalma az értelem metafizikai vágyódásának fattyúhajtása. Immanuel Kant fő célja az volt, hogy aláássa az Emmanueltól (a velünk való Istenről) való értelmi bizonyosságunkat. Állítását nem látná teljesen reménytelennek a tudomány mai világában sem. Igen nagy örömmel hallaná hebehurgya fiatal tudós-titánok kijelentéseit: „A mindenség talán az utolsó ingyen ebédünk”.

Ez a fecsegés a mindenségről csupán pusztá mitológiára támaszkodhat. A tudomány történetében nem először fordul elő az, hogy a tudomány filozófiai értelmezését, sőt gyakran a fizikusok gondolkodását is úgy mellőzik, mint ma. Körülbelül száz évvel ezelőtt a gép és a mechanizmusok voltak a legfőbb és legszentebb jelszavai ennek a mitológiának. Az utolsó fél évszázadban az egzakt tudomány története a Véletlen mítoszának hódolt. A kvantum-mechanika csodálatos statisztikai módszereiről ma széles körben azt tartják, hogy képesek a legnagyobb csodára – egész mindenségeket hozhatnak létre a semmiből azzal, hogy ügyesen löknek meg egy ceruzát vagy ügyesen piszkálgatják a szuperkomputerek billentyűit.

Sir Isaac Newton mindenesetre megdöbbenne ma, ha részt venne egy egyetemista fizikus klub ülésén. S ebben Sir Winstonnak és civilizációnk többi nagyjainak bizonyára igaza van. De arra is gondolnunk kellene, hogy Sir Isaac nem tűrte meg a csalókat. A pénzhamisítóknak soha annyira mélységesen nem kellett félniük az Urat, mint abban a két évtizedben, amikor Sir Isaac volt a Pénzverde igazgatója, és hatalma volt ahhoz, hogy a gályákra küldjön bárkit, aki pénzt hamisít. Képzéjék el, mit tenne ma azokkal, akik napjainkban, amikor az ebédek már nem ingyenesek, azt állítják, hogy egész mindenségeket tudnak előállítani ingyen, azaz a semmiből, amelynek valóságos értékét képtelenek felmérni.

Ha a haladás valamiféle utazáshoz hasonlítható, akkor a folytatása is összefügg a kiindulóponttal és az akkor hozott intézkedésekkel. Ha a vallás is folyamatos haladás, akkor a kiindulópontját mindig újra át kellene gondolnunk. Ez a kiindulópont pedig az, hogy elismerjük, hogy a Teremtőtől függ mindaz, ami a mindenségben van, és aminek mi emberi lények vagyunk a szószólói. (Nem akarom terhelni önöket a Földön kívüli élőlények mitológiájával, akiről gyakran azt mondják, hogy angol az anyanyelvük.) Az elismerés azonban jóval több, mint pusztá felismerés. Az elismerés olyan ismeret, amelyhez elköteleződés is járul.

Az elköteleződés persze egyáltalán nem könnyű, főleg ha sok mindennek a megváltoztatását követeli az ember magatartásformáiban vagy életmódjában. Akkor a vallás kísértete arra csábíthat, hogy Lear királlyal ismételjék: „Ez az út az örületbe visz.” E szavak azonban aligha nyugszanak értelmes érvelésen. Ha valaki a tudományból próbál érveket meríteni a vonakodásához, akkor elveszti a talajt.

Életrevaló tudomány csak a teremtésben és megtestesülésben való keresztény hit alapján szülehet; az alkotó tudósok mindig ugyanarra az alapra jutnak vissza, amely a kozmosznak vagy inkább a kozmológiai érvek sajátos szemléletét tartalmazza; a tudomány legjobb eredményei mindig újra megerősítik a mindenség valóságát a maga egész értelmi méltóságában; s végül annak tudatosítása, hogy a tudomány különbözik a vele azonosított mitológiától – e négy szempont (munkásságom fő terüle-

FÜLÖP HERCEG ÁTADJA A DÍJAT JÁKI SZANISZLÓNAK
A TEMPLETON HÁZASPÁR JELENLÉTÉBEN

tei) elegendő bizalmat adhatnak ahhoz, hogy lehetőnek tartsuk az előrehaladást a kölcsönös megértésben. De ez a haladás csak akkor jöhet létre, ha az emberiség, amelyik egyre inkább hozzákötődik a tudományhoz, kész meghajolni Isten előtt.

Ez a meghajlás, ha több pusztá szertartásnál, alázatból fakad. Amint a szeretet is, amelyik nem keresi a magáét, a sértést nem tartja számon és mindig együtt örül az igazsággal. (1 Kor 13, 5–6) Csodálatos, hogy bepillanthatunk a szeretet legmélyére – mindezt az az Isten tette lehetővé, aki kész volt kiüresíteni önmagát és fölvenni a szolga alakját (Fil 2, 6–7). Ez az egyetlen szeretet, amelyik sohasem válik rabszolgasággá, sem érzelmekben, sem másként. Ez az a szeretet, amelyben a vallás minden lehetséges haladása kibontakozhat. Ezt már számtalan alkalommal megtette, jóval a tudomány feltűnése előtt, s továbbra is egyedül biztosíthatja, hogy a tudomány áldássá váljék, nem pedig átokká.

Tudományos korunkban és egyre tudományosabbá váló jövő korokban egyetlen kijelentés sem lehet meghökkentőbb, mint az, hogy a vallásban gyökerező szeretet akkor is létezni fog, amikor minden tudomány már régen elenyészett. Jóval a tudomány megszületése előtt a vallás már előre megrajzolta azt az állapotot, amikor még a hit és remény is megszűnik, mert beteljesül a szeretetben. Ebben az állapotban a maga igazi valóságában fogjuk megismerni Istent. Ez a legmélyebb titka az intellektuális becsületesség és a keresztény szeretet, a tudomány és vallás igazi harmóniájának és haladásukat is ez fogja megkoronázni.

SZABÓ FERENC

II. János Pál pápa apostoli útjai

A Szentatya apostoli útjaival minden róla szóló könyv külön foglalkozik – megemlíti Paul Poupard bíboros, André Frossard; a magyar marxista szerző, Gergely Jenő külön fejezetet szentel neki, statisztikát is vonultat föl a „repülő pápa” útjainak illusztrálására. „A pápaság jelenlegi időszakából hosszú ideig megmaradó benyomások egyike kétségtől az a látvány lesz – írja –, ahogyan II. János Pál fehérruhás alakja megjelenik egy repülőgép ajtajában, a Szentatya szélesre tárja karját, s jól ismert mosolyával köszönti a tiszteletére kivonult tömeget... Egyetlen vallási vezető sem utazott ilyen sokat, nem találkozott ilyen sok millió emberrel, nem részesít ennyi hívőt a pápaság misztériumában.”

A Vatikáni Rádió központi szerkesztősége által kiadott összesítés alapján mi is említhetünk néhány adatot 1986 december végéig bezárólag. (E sorok keletkezése közben épp véget ért a pápa 33. nemzetközi útja, amelynek során felkereste Uruguayt, Chilét és Argentínát; április végén a Német Szövetségi Köztársaságba látogat, másodízben, négy és fél napra; június derekán pedig harmadszor látogatott hazájába, Lengyelországba.)

II. János Pál pápa 1986. december 31-ig 32 nemzetközi utat tett meg, 80 országot látogatott meg. (Ha az egyes országokban tett újlagos látogatásait levonjuk, az országok száma 65.) Összesen 303 helységet keresett fel (ismételt látogatások nélkül 291). Több mint ezer közzétett beszédet mondott. 216 napot és 7 órát töltött Olaszországon kívül, közben 465 439 kilométert tett meg. Az Olaszországon kívüli utakat a legújabb időkben VI. Pál pápa kezdeményezte, aki összesen 9 nemzetközi apostoli utat járt. Először a Zsinat idején (1964-ben) zarándokolt el a Szentföldre, utoljára, 1970-ben, a Fülöp-szigetekre és Ausztráliába látogatott el – érintette Teheránt, Dakkát, a Samoa-szigeteket, Djakartát, Hongkongot, Colombót. II. János Pál először kevéssel a megválasztása után, 1979 január végén Mexikóba látogatott a CELAM pueblai konferenciája alkalmából.

A Szentatya útjait természetesen többféleképpen értelmezik, aszerint, bal- vagy jobboldali-e valaki a politikában, haladó vagy konzervatív egyházi szempontból; aszerint, hogy a pápa állásfoglalásait, beszédeit ki milyen aspektusból értékeli.

A „messziről jött pápa” nem a „Vatikán foglya”, lelkipásztori gondoskodása az egész világra kiterjed. Miért utazik annyit?, halljuk gyakran a bíráló kérdést. Milyen sokba kerülnek ezek a nemzetközi utak. Inkább adnák a szegényeknek a költségekre fordított pénzt. (Utóbbi főként a gazdag országokban hangoztatják.) Még olyan hangokat is hallani, hogy a pápa ünnepelteti, milliós tömegek előtt érzi jól magát, jó színész. S rosszmájúan hozzáfűzik: a taps valójában az énekesnek szól, nem az éneknek. Az Egyesült Államokban tett útja pl. világosan bizonyítja, hogy nem fogadták be üzenetét. Hozzátehetjük persze mindehhez, hogy a pápa egyrészt oda is elmegy, ahol nem tapsolják meg milliós tömegek, pl. Hollandiába – másrészt amikor az evangé-

liumot hirdeti *opportune, importune*, akár alkalmas, akár nem, üzenetét nem alakíthatja a tömegek ízlése, a „világ” tetszése szerint. Olyan is elhangzik: az állandó utazások helyett otthon tanulmányozhatná a helyi egyházak és a világ állapotát; pl. amikor a püspököket *ad limina* fogadja, alaposabban tájékozódhatna egyházmegyéik problémáiról. (Ha azonban a Vatikánban maradna, nyilván azt vetnék szemére, miért nem mozdul ki, hogy maga lássa, tapasztalja az egyházak nehézségeit és reménykedéseit.)

André Frossard azt írja: „Ha a pápa nem kelne útra, úgy a világ sorsa és az emberek ügyei iránti közömbösséggel vádolnák, szemére vetnék, hogy uralkodóként trónol római palotájában, anélkül, hogy korával, annak problémáival törődne. De mivel utazik, azt vetik szemére, hogy úton van, gyakran hagyja el Rómát, elhanyagolja az egyház kormányzását azért, hogy öt világrészen keresse a kétes értékű népszerűséget. Mert ugyanazok, akik állandóan a »nép«-ről beszélnek, megvetik azt, ha nem a gyűlölet tartja össze őket; ugyanazok, akik felszólítják az egyházat, hogy lépjen a világ elé, kifogásolják, ha ezt meg is teszi; ugyanazok, akik annyira aggódnak, hogy az egyház egyáltalán megérteti-e magát »korunk emberével«, ingerültté válnak, ha »korunk embere« nagy tömegben fut össze, hogy a pápát hallhassa . . .”

Frossard magát a pápát is megkérdezte minderről. Érdemes idéznünk egy részt II. János Pál válaszából: „Ami útjaimat illeti – amelyeket apostoli szolgálatként végzek –, ez a következőképpen fest: Először is nem én nyitottam meg ezt a fejezetet a pápaság történetében. Ezt megtette már két nagy elődöm, a II. Vatikáni zsinat pápái, különösen VI. Pál . . . Így tehát már nyitva találtam a pápai szolgálat történetének ezt a fejezetét. Hamarosan meggyőződtem róla, hogy ezt folytatnom kell. Hogyan is ne vállalta volna magára egy aránylag fiatal és általában jó egészségnek örvendő pápa ezt a szolgálatot, és ne követte volna egy nyolcvanéves elődjének példáját, valamint a már nagyon idős és igen törekeny egészségű VI. Pálét . . . Most nézzük az utazások mélyebb értelmét. Vissza kell nyúlnom több mint húszéves püspöki tapasztalomra. Ez időszak alatt egészen különleges jelentőséget tulajdonítottam plébániáim látogatásának. Ezeknek a szememben lényegileg lelkipásztori látogatásoknak az volt a célja, hogy általuk a közösségek mélyebben megtapasztalják a kereszténység egységét, és a püspök jelenlétének köszönhetően önmagukra találjanak az egyház teljes, nemcsak helyi, hanem egyetemes dimenziójában is . . .”

A pápa plébániája az egész világ, magyarázza Frossard. „Az Isten népe vagy annak minden egyes töredékrésze: Krisztus szentélye. És minden egyes emberi lény is *szentély*. Ezért nevezi II. János Pál saját utazásait is zarándoklatoknak . . .” Maga a pápa így mondja: „Nagyon mélyen átérzem az egyházak sokféleségét az egy egyházban, nemcsak mennyiségi, de minőségbeli sokféleséget is, amely számos tényezőtől és körülményből ered. Nem Péter utódának feladata-e azon munkálkodni, hogy az egyház a maga sokféleségében, látható egységében tömörüljön Krisztus körül? Hálát adok a Gondviselésnek, hogy annyi utat nyitott számomra az Isten népének szentélyei felé . . .”

Végső soron Krisztus evangéliumát akarja hirdetni mindenfelé, megerősíteni testvéreit a hitben és a szeretetben, megörvendeztetni azokat, akik a világ különböző részeiben látni akarják Péter utódát, és nem utolsó sorban megvizsgáltatni annak láttán, hogy a krisztusi hit és szeretet él és gyümölcsözik az új helyi egyházakban éppúgy (vagy talán jobban), mint a vén Európában. Az ún. harmadik világban, vagy „harmadik egyházban” tett apostoli utak különösképpen jelentősek, hisz pl. Latin-Amerika a reménység földrésze nemcsak a katolikusok számára, hanem az egyház jövője, fejlődése miatt is. Csak Braziliában máris jelentkezik a holnap egyházának valamennyi problémája, és félszázad múlva az ország lakossága mintegy a világ keresztény népességének felét alkotja. Afrika és Ázsia fejlődő országainak szintén megvan a maga jelentősége egyházi szempontból; Európa és Észak-Amerika országai pe-

dig a szekularizálódás és elkereszténytelenedés miatt újraevangelizálásra várnak. „Franciaország – misszós terület”, adták ki a jelszót egyes apostolok a második világháborút követő években. Maga a pápa már a háború másnapján Franciaországban, kapcsolatba került az új apostolokkal, munkáspapokkal. Lengyelországban a szocialista államok sajátos problémáit élte át. De a világ és az egyházi élet a Zsinat óta sokat változott. Ismernie kell a világméretű problémákat; épphogy a világtávlatokat nyitják meg apostoli útjai, mégha – szükségképpen – előre kell is tájékozódnia a problémákról, hiszen a sűrű program miatt a helyszínen nemigen marad erre ideje.

„Biztosak lehetünk benne – írja Poupard bíboros *Miért van pápánk?* című könyvének 153. lapján –, hogy holnap, amikor már lelohad a pápa-láz és a szél elfújja a konfettiesőt, a kovász továbbra is kifejti majd hatását az emberek millióinak szívében, a kis Írországon és a hatalmas Amerikában éppúgy, mint a vén Európában és az egész világon. Isten Igéje hat, amelyet a fáradhatatlan magvető, II. János Pál teli, bőkezű marokkal, széles mozdulatokkal szórt a történelem erős szelébe. Évezredünknek ezekben a kiengesztelhetetlen gyűlölettel, szörnyűséges erőszakkal és testvérgyilkos szakadásokkal megbélyegzett utolsó évtizedeiben egy fegyvertelen ember, akinek a puszta kezén kívül nincs más fegyvere, aki Auschwitz egyházmegyéjéből érkezik hozzánk, arra emlékeztet, hogy kétezer évvel ezelőtt azért emelkedett ki népe köréből egy Jézus nevű férfi, hogy Emberfiaként és Isten Fiaként – minthogy egyszerre mindkettő volt – a béke és a szeretet üzenetét hirdesse meg: az evangéliumot.”

Tanul-e a pápa apostoli útjain szerzett tapasztalataiból? Kétségkívül nemcsak az ujjongó és tapsoló tömegre emlékezik, hanem a hollandiai kontesztálásra, a managuai vagy santiagoói provokációra is. Bizonyos esetek, jelenetek mélyen emlékezetébe vésődnek, amint kísérete, környezete tanúsítja. Legutóbb, nagyhétfőn a Buenos Airesből Rómába tartó repülőgépen a Vatikáni Rádió igazgatója kérdéseket tett fel a Szentatyának. „Szentatya – hangzott az egyik –, ez volt nyolcadik lelkipásztori látogatása Latin-Amerikában. A többihez hasonlóan ez az út is példázza, hogy a harmadik évezred előestéjén az egyházra történelmi szerep hárul ezen a földrészen. Megtapasztaltuk, hogy a fiatalok óriási bizalmat táplálnak az egyház iránt. Képes lesz-e az egyház arra, hogy válaszoljon a fiatalok bizalmára, reménykedésére?”

Íme, a pápa rögtönzött válasza:

„Úgy gondolom, hogy ezt a bizalmat és reményt azoknak az értékeknek hierarchiája igazolja, amelyeket a fiatalok jól látnak és amelyek nélkül nem lehet igazán emberi módon élni. Úgy gondolom, hogy Latin-Amerikában, de nemcsak ott, ma sokkal közelebb állunk az emberi élet igazi igényeihez, célkitűzéseihöz, sőt az ember – gyakran rejtett – igazi vágyaihoz. A latin-amerikaiak történelmileg és pszichológiailag fiatalabbak, mint mi, európaiak. Ez főleg környezetükben mutatkozik meg. Úgy gondolom, az Egyháznak tanulnia kell ebből a tapasztalatból. Valamennyien tanítványok vagyunk, valamennyien együtt. A pápa is tanítvány. Azt mondják, tanító, de valójában főleg tanítvány. Meg kell tanulnunk felismerni az idők jeleit, meg kell tudnunk, melyik az a kegyelem, amelyet az Úr most felajánl nekünk, most, ebben a történelmi korszakban, a harmadik évezred közeledtével. Ezt a kegyelmet a lelkipásztori tapasztalatokból is felismerhetjük. Egy találkozás, egy olyan ünneplés, mint a tegnapi volt a fiatalokkal Buenos Airesben, nagy lecke, tanulság mindannyiunknak, az egyháznak. Mert nem rekedhet meg az ünneplésnél, az ünneplés már gyümölcs, megérkezés. De sok helyi egyháznak Latin-Amerikában és máshol is kezdeményezésekre van szüksége.”

Az egyik jelenkori történész, Jan Grootaers II. János Pálról írt könyvében a pápaság legfőbb próbájának azt tekinti, vajon érvényre tudja-e juttatni a történelemben egyre jelentősebb harmadik világ egyházainak szerepét, az ún. „harmadik egyházat”. A fentebb idézett nyilatkozat is jelzi, a Szentatya tudatában van a probléma horderejének, és levonja apostoli útjainak tanulságát.

Irodalom

Egy arckép változatai

Mély lélegzetvétel

Mélyet lélegezz! a sós szél üzenetét
tele tüdővel szívod hogy gordoŋkahangon
eldúdold magadnak még egyszer a félsötét
titkát! Nem a szurokéj szorongat
kísérti szived – a szürke alkonyat.

Szabó Ferenc *Tengerparti elégia* című verséből való ez a néhány, kifejező sor. A versek társaságában Triznya Mátyás, Rómában élő festőművész akvarelljei fénylenek. S a közös kötet címe: *Mielőtt szürkülnek a színek*.

A mai embernek nincs ideje rácsodálkozni a színekre. Mindent szürkének, egyformának és változatlanoknak érzékel, míg lőt-fut, rohan a dolga után. A költő azonban makacs következetességgel figyelmeztet: vigyázzunk, mert „a szürke alkonyat” látványa a legveszélyesebb! A festő pedig azt mutatja, milyenek kellene látnunk a tájat: fényességesnek, teltnék, ígéretesnek.

Megtanulhatunk így látni? Bizonyára kegyelem is kell hozzá. Hogy a költőhöz hasonlóan észrevegyük a lilába öltözött hegytetőn járó Istent, aki „utánunk kutat”, vigyázza lépteinket, s fájdalmasan érzékeli, hogy nem a színeket csodáljuk, hanem a tárgyak egyhangú szürkijét. „A múltunk végleg eltemetve – reménytelen üres egekbe – tekint szemünk világtalan?” – kérdi Szabó Ferenc a *Bíborjel*ben, s mintha Triznya Mátyás válaszolna e fájdalomra csendes, alázatos akvarelljeivel, melyek életre keltik a múltat, körénk rajzolják azt a szelíd emberi üzenetet, melyet túnt idők homálya rejt, felvillantják azt a „villogó szívárványt”, amelyet korunk borús égboltján csak a művész érzékel a maga biztató valóságában.

Mégis érdemes figyelni a művészekre. Hát-ha igazat mondanak, hátha nekünk is érdemes felkereskednünk, hogy a „könnycseppekben” megkeressük „a csillagot”.

Léleekben

Ugyancsak Szabó Ferenc tollából jelent meg Rómában a *Léleekben és igazságban* című tanulmánykötet. Első részében teológiai tanulmányokat olvashatunk, amelyeknek mintegy mottója lehetne Pascal gondolata: „Isten jól beszél Istenről.”

Honnan – hová? – erre az alapvető bölcselati kérdésre igyekeznek választ adni e tanulmányok. Kiindulópontjuk alapvetően metafizikai, mert – mint André Malraux mondja: „A metafizika nem más, mint válasz erre a kérdésre: mit csinálunk ezen a földön?”

Tényleg, mit is csinálunk? Erre a kérdésre aligha lehet általános érvényű választ adni. De megkockáztathatjuk: legtöbben nem azt, s nem úgy, ahogy kellene. Miközben igyekszünk valamiképpen kitalálni az útvesztőből, egyre fájdalmasabban érzékeljük: elmúlt a nekünk rendelt idő; maga alá temette terveink megvalósításának ideálképét az a pillanat, amely a modern élet legfenyegetőbb veszedelme. S mi marad a végére? A kilépés, a bolyongás vége, az elmúlás.

Milyen érdekes, milyen ösztönző, amit Varillontól idéz Szabó Ferenc: „Nincs halál, ha nincs az élet szeretete, nincs elszakadás, ha nincs odatapadás. Egy szóban foglalok össze mindent: *passion*, amelynek kettős jelentése van: szenvedély-szenvedés; az élet szenvedélyes szeretete és szenvedés...”!

Mit érdemes még elmondani? Legfeljebb annyit: újra meg újra előlről kell kezdenünk. A szeretet ábécéjénél.

És igazságban

A kötetnek ez a része irodalmi és filozófiai tanulmányokat tartalmaz, tehát szerves folytatása az író előző, itthon is nagy hatású könyveinek.

Babits, Mauriac, Márai, Juhász Ferenc, Weöres Sándor és Gabriel Marcel, Mounier, Lacan és a többiek... Hány nagy név, hány mai legenda! Hány összetartó és szétváló gondolat.

A lényeg? Azt alighanem az egyik naplójegyzet tartalmazza, amelyben Vas István megrendítően szép sorait idézi Szabó Ferenc:

Feltámadás szele mindig újra
Fúj a földön – fúj hát rajtam át
Pusztaságom odvaiba fújva
Oszlasd szét a kétely zavarát
S új kezdet lesz, ami már kiszáradt:
Hajtsd ki megint a pálmafákat!...

(R. L.)

Történelem

Pázmány Péter emlékezete, halálának 350. évfordulóján. Szerkesztették: Lukács László SJ és Szabó Ferenc SJ. Róma, 1987.

Pázmány Péter halálának 350. évfordulójára kései rendtestvérei szerkesztésében, szellemi hagyatékának leghivatottabb föltárói tollából impozáns tanulmánykötet jelent meg, amely a kutatások folytatására minden bizonnyal ösztönzően fog hatni. A kötet összességében ékes bizonyítékul szolgál arra, hogy itthon és külföldön egyaránt túlléptek azon a több évtizedig uralkodó állásponton, miszerint Pázmányban kizárólag a „magyar próza atyját” vagy a „harcias főpapot” ünnepeljük.

A Pázmány-bibliográfia, amelyet Polgár László állított össze mindenre kiterjedő figyelemmel (413 tétel), végre felváltja a „Magyar irodalomtörténet bibliográfiája” 1. kötetének Pázmányról összeállított részét, amely csupán 220 tételt tartalmaz. Ez az új bibliográfia a kutatók biztosabb tájékoztatása mellett felhívja a figyelmet az egyes területek feltáratlanságára is. Pázmányt mint teológust eddig összesen 13 írásmű vizsgálta, mint filozófust pedig csak 11. Ezek a számok önmagukért beszélnek.

A kötet első két tanulmánya a teológus Pázmányt teszi ismertebbé. Óry Miklós postumus írását – Pázmány kegyelemvitája a grazi egyetemen – tekintélyes forrásgyűjtemény egészíti ki, s ez utóbbi tovább növeli a kötet értékét. Pázmány hitelemzését vizsgálva Szabó Ferenc a cenzúra-ügy jobb megismerését lényeges összefüggések felderítésével segíti. Az irodalomtörténész Bitskey István a grazi vitairatokról értekezve azt példázza és hangoztatja, hogy a nagy életmű egyes darabjai igen szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A Kalauz jövőbeni elemzése során ezt a tényt figyelembe véve a

valóság még teljesebb megközelítése válik lehetővé.

Az örökös kérdés – Pázmány hűsége maradt a rendjéhez, igen vagy nem? – Lukács László tanulmányával véglegesen nyugvópont-ra jutott. A szerző gazdag dokumentációt ad közre és egyértelműen bebizonyítja, hogy „Pázmány jezsuita maradt mint érsek”. Szántó Konrád Pázmány főpásztori tevékenységét vizsgálva a magyar katolicizmus megújításában játszott szerepét vázolja föl. Mészáros István, akinek a hazai iskolatörténet már eddig is sokat köszönhet, értékes fejezettel egészíti ki eddigi ismereteinket. Pázmány Pétert mint a XVII. századi iskolaügy újjászervezőjét forráskutatásai alapján ismerteti és az 1634-es egyházlátogatási jegyzőkönyv népoktatási vonatkozású adatait táblázatba rendezve közre adja. Végkövetkeztetése: „A XVII. század első fele hazai katolikus iskolaügyének minden pontján ott található Pázmány kézjegye. Irányítása alatt megújult a katolikus oktatás-nevelés.” Ehhez a tanulmányhoz szervesen kapcsolódik Fricsy Ádám írása, aki a hódoltságban ekkortájt létezett katolikus iskolák helyzetét és jelentőségét vizsgálja. Gyurás István rövid, de annál érdekfeszítőbb tanulmánya a Kalauz latin nyelvre történt fordítása és a wittenbergi válasz körüli kérdéseket igyekszik tisztázni. Ez nagyrészt sikerül is a szerző által a hamburgi állami könyvtárban fölfedezett és most először közölt levél segítségével. Az Istvánffy-féle Historia kiadásával kapcsolatban Herner János közöl két dokumentumot. Rendkívül fontos és figyelemre méltó Hargittay Emil írása: „A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében.” Kár, hogy ez a tanulmány nem hamarabb jelent meg,

mert akkor az új „Magyarország története” 3/1-es kötetében Pázmány politikájának értékelése bizonyára árnyaltabb megfogalmazásban szerepelne. Hargittay ugyanis Pázmánynál egyfajta szemléletváltozást figyelt meg, s ez életútján nyomon követhető: miként jutott el a Habsburg-politika szolgálatából (1601–1618) önálló politikai felfogásának kiépülésén keresztül (1619–1629) annak kiteljesedéséhez (1630–1637). A pázmányi gondolkodásmód „rendkívüli rugalmasságát a politikai gyakorlatban a történelmi tapasztalatok és realitások messzemenő figyelembevétele jelentette”.

A kötetben szereplő tanulmányok a jeles évfordulón valóban méltó emléket állítanak a pontifex Pázmány Péternek, aki nemzete javára hidat vert Bécs és Erdély, egyháza javára Nagyszombat és Róma, s a Krisztus-hívők javára föld és ég között.

Bitskey István: Pázmány Péter

Ez az életrajz a kiváló Pázmány-kutató ünnepi ajándéka a magyar olvasóközönség számára. Az életrajzírás hosszú ideig nemigen talált avatott művelőkre hazánkban. Most végre mintha ez a műfaj is ébredne. Ennek természetesen előfeltétele, hogy a szerző hosszú, fáradtságos munkával ne csupán a megírandó életrajz adatait akarja megismerni, hanem magát a főhőst is, éspedig munkásságán keresztül. Bitskey István Pázmány prédikációit tanulmányozva jutott el a katolikus megújulás legkiemelkedőbb személyiségének elmélyült ismeretére. Ez végig érződik a remek stílusban megírt könyvön, amely a részletkérdések aprólékos fejtegetésével nem terheli az olvasót s így sikerül valóban széles réteghez szólnia. A gondos nyelvi megfogalmazáson érződik, hogy Bitskey Pázmány nyelvének alapos ismerője s a magyar nyelvet – a tömegkommunikáció pusztító áramlatával ellentétben – értéknek tartja. Fraknói Vilmos több mint egy évszázaddal ezelőtt írta meg háromkötetes Pázmány-életrajzát, majd rá egy évtizeddel közzétette az egy kötetbe rövidített, nagyközönségnek szóló biográfiát. Szeretnénk hinni, hogy Bitskey még tartogat egy nagyobb szabású Pázmány-életrajzot is jövődi történelmi irodalmunk számára. Pázmány – tőle – megérdemli. (*Gondolat*)

Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet

A Magyar Történelmi Társulat „Életek és korok” sorozata újabb, az egyház által kanonizált szent életét bocsátotta közre. Szent VII. Gergely biográfiája után a magyar szentek

Európa-szerte legismertebbjéről olvashatunk napjaink kutatásainak tükrében. A szerző, mielőtt az életrajzot ismertetné, a szentség fogalmát igyekszik tisztázni, hogy az olvasó világos kiindulási ponttal rendelkezze. Az életút felvázolása után a gyóntató, Marburgi Konrád bemutatása következik. Erzsébet élet-szentsége a ferences szellemiség hatására bontakozott ki – de a lelkeség–szellemiséget feltétlenül szükséges ideológiának nevezni? S ha igen, akkor is megfontolandó, hogy itthon az olvasók ugyanazt értik-e rajta, mint a nyugat-európai történészek? A könyvet a kanonizáció és a kultusz ismertetése fejezi be, s a szerző így összegzi Szent Erzsébet életét: „Akit fenn tart az emlékezet, az rendszerint adni is tudott, nemcsak a saját kora, de a jövő számára is.” (*Akadémiai Kiadó*)

Georges Duby: A lovas, a nő és a pap

A hazánkban is jól ismert, kiváló történész a házasság vallási és társadalmi vonatkozásait együttesen vizsgálja. Tanulságos a könyv borítóján szereplő ismertetésből idézni, mert félt, hogy a felületes olvasóban tényleg ez az összkép alakul ki: „Az ezredik év és a 13. század kezdete közé esik az európai házasság történetének egy igen fontos szakasza: az egyház vezetőknek kemény küzdelme azért, hogy saját koncepciójukat érvényesítsék a házasság intézményében. Miközben, nem minden nehézség nélkül, rászorították a papokat a nőtlenségre, a világi népeiséget a keresztény házasságnak megszentelt és a papság által ellenőrzött keretbe kívánták zárni.” A szerző szerencsére ennél lényegesen árnyaltabban fogalmaz és tekintélyes forrásanyagra támaszkodva fontos kérdéseket tisztáz. A szakkritikák azonban nem egy ponton kétségbe vonták Duby módszerének és következtetéseiének helyességét. Feltűnő, hogy például a keresztény házasság első évezredét tárgyaló monográfiát, amelyet Karl Ritzler írt, nem vette figyelembe. A „sacramentum” fogalma sincs kellően tisztázva (219. o.), jöllehet a szakirodalom bőséges. Ugyancsak az előzmények tisztázatlansága áll fönn a cölibátus esetében is. A legújabb kutatások szerint a gregoriánus eszmék a papi nőtlenség helyreállításában és nem bevezetésében játszottak fontos szerepet, mert annak gyökerei a kereszténység kezdeteihez nyúlnak vissza. A könyv vitathatatlan érdemei ellenére is Michelet, a múlt század híres francia történésze jut eszünkbe, akinek művein manapság a XIX. század vélekedését jobban lehet tanulmányozni, mint azt a kort, azt a témát, amiről

írt. Az említett pontokon Duby lenne a XX. század Michelet-je? (*Gondolat*)

Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerkesztette Fügedi Erik

A művelődéstörténeti sorozat megindításának fontosságát a bevezetőben Köpeczi Béla hangsúlyozza. A szintézis ideje még nem érkezett el, a feladat egyelőre a rész kutatások eredményeinek közzététele. A változatos témájú (szentek tisztelete, iskolázás, zarándoklás, szentvér-kultusz, sírkövek stb.) tizenhárom ta-

nulmány a hazai egyháztörténelem számos kérdését is megvilágítja. Az 1083-as szentléle avatással kapcsolatban négy szerző „ugyanazt a témát adva elő a maguk szemszögéből és eszközeivel, együttesen a harmóniának ugyanazt a megnyugtató, élvezetes hatását érték el, mint a kamarazene”. A szellemi kultúra mellett az anyagi kultúra tárgyalása sem marad el. A jelen kötet fontos hozzájárulás egyházi és nemzeti kultúránk mélyebb megismeréséhez. (*Gondolat*)

Török József

Színház

Jeles András–Melis László: A mosoly birodalma

A színház a város szíve. Élő színház nélkül a város halott város. Egy évtizeddel ezelőtt Budapestről Párizsba, majd New Yorkba költözött a Kassák Színház (a későbbi Squat Theatre), és híveik számára Budapest élő színház nélkül maradt.

A pesti kőszínházakban persze továbbra is minden este felgördült a függöny: hol jobb, hol rosszabb produkciók kedvéért. A nyolcvanas évek elején aztán, a vidéki – főként kaposvári – vérátömlesztés hatására a Nemzetiben már egészen jó előadásokat is láthatott a közönség, majd létrejött a Katona József Színház, a korszerű, európai kultúrájú színházművészet fővárosi fiókja, és alkalmanként ma már másutt is látni restaurációs modern felfogású, pontos előadásokat. De a legegészebb kőszív sem dobog, a legszebben kifaragott kőszobor sem szólal meg: a tisztességes, korszerű, profi színház még nem élő színház.

Ahogy az amatőr vagy félamatőr színház sem lesz azzá, pusztán függetlensége miatt. Még a legigényesebbek erejéből és tehetségéből is csupán egy-egy igazán sikerült darabra, előadásra futotta, de – talán a Stúdió K Woyzeckje kivételével – vagy a végletes elszántság, vagy a verejtékes munka, vagy az átfogó koncepció, vagy a tehetségek szerencsés együttállása, vagy valami különleges közösségi kisu-gárzás még akkor is hiányzott ahhoz, hogy az

előadás egy egész tetszhalott várost megmozgató eseménnyé nőjön.

De most, egy évtized után újra élő színházat látni Pesten. Az újabb filmrendező-nemzedék egyik prominens alakja, A kis Valentinót, a Mesterembereket és az Angyali üdvözetet készítő *Jeles András* évek szívós munkájával egy olyan színtársulatot teremtett, amelyet nem kötnek bonyolult gazdasági és műsorpolitikai szabályozók, amelynek nem kell sorozatban muszáj-darabokat színre vinnie, amely nem rabszolgája sem egy százszor megunt, beépített színpadtechnikának, sem százszor megunt, de foglalkoztatandó rutinié-színészek retorikájának és rigolyáinak. Amelyben „Dráma és Színész” – Jeles szavaival – nem „zavarják egymást, mintha a rádióállomáson egyszerre két adó szólna”, s amelyben a Rendezőnek nem kell megpróbálnia állítólagos harmóniát teremteni köztük egy olyan Koncepcióval, amely „legtöbbször végtelenül messze esik mind a Drámától, mind a Színésztől”. Amint a kőszínházakban látható legtöbb előadásnak mind szövege, mind eljátszásmódja, mind koncepciója egyaránt messze esik azoktól a problémáktól, amelyekkel a színészek és a nézők a színházba beléptek, és amelyeket hiába igyekeznek ott bent (és persze sokszor itt künt is) elfelejteni.

A *Monteverdi Birkózókör* viszont már nevével is deklarálja, hogy az évezredek léptékű nagy kultúra és a mi mai korunk abszurd vagy efemer, pitiáner vagy hátborzongató, de megkerülhetetlen jelenségeinek drámai ötvözésé-

re tesz kísérletet. Ahogyan Jeles írta tíz éve a Balázs Béla Stúdió tagságához intézett levelében, amelyben először körvonalazta „színházi laboratóriuma” tervét (megjelent a Bölcsész-index 2., színházi számában, a Másvilágban): „próbáljuk meg őszintén elgondolni a végletek »koegzisztenciáját« ... ezt a két dolgot együtt: Csehov és egy betanított gépkezelő; Shakespeare és a vállalati demokrácia; Molière és a jégbüfé”. A társulat eddigi három bemutatójával – *Huszonnégy haiku*, *Drámai események*, *A mosoly birodalma* – fényesen bebizonyította, hogy egyrészt élni tud a függetlenség nyújtotta lehetőségekkel és meg tud birkózni a belőle fakadó veszélyekkel, és másrészt, hogy sikerül valóban őszintén elgondolnia és lenyűgözően megjelenítenie a végletek koegzisztenciáját. *A mosoly birodalma* c. abszurd oratóriumuknak múlt év nyarán a Mücsarnokban, ősszel és idén februárban a Szkéné Színpadon tartott előadásait magyar *színház történeti* jelentőségüknek ítélem – és éppen azért, mert Jeles *Melis László* ironikusan historizáló, preklasszikus hangvételű, ritka szép zenei alapjára témájában, mondanivalójában és formájában egyaránt aktuálisan mai, kifejezetten *anti- és dehistorizáló* avantgarde színdarabot épített.

„Régen volt történelem, de most már nincs” – jellemezte gúnyosan Marx a korabeli polgárság szemléletét. A történelemnek erről a „felüggesztéséről” szól a világhírű lengyel író, Sławomir Mrozek tollából származó, magyarul is megjelent *Rendőrség* című dráma első felvonásának felhasználásával készült, de tökéletesen új minőségéig képződő, szuverén, önálló mű. A történelemszűnetről, a dehistorizációról – és mivel a mai, e századi dehistorizációról szól, a legantihistorikusabb, a lehető legaktuálisabb üzenetű színdarab *A mosoly birodalma*: tükröt tart az életnek, a kornak, a közegnek, amelyben megszületett.

Ez a tükör persze csak annyiban shakespeare-i, hogy puritán, diszletelen keretezésű; – foncsorozott hátlapja kifejezetten archaikus, üvegezése pedig radikálisan avantgarde. Rizsporos udvaroncok panoptikumszerű, maszkos karát látjuk, megrázó, áradó, fenséges zenéjü

kórusaikat halljuk végig az előadás során. Kyrie eleisonjukat egy helyütt egy Sztálin-idezet kántálása és a „Jaj, de jó a habos sütemény” kezdetű sláger bensőséges eléneklése együtt ellenpontozza; máskor hétrét görnyedő, fenyegető-könyörgő ember-sorrá („néppé”) alakulnak át, felemelt kezükben valamilyen felkapott gyerekjátékot vagy kisebb tárgyat szorongatva, kimerevitve hallgatják a köszívű szoborra átlényegülő, frakkos, csokornyakkenődös énekes áriáját a Don Juanból. Ugyancsak frakkba öltözött két énekesnő áll a két főszeplő – a rizsporos fejű kihallgatótiszt és a szakadt ingű politikai fogoly(nő) – háta mögött, és minden egyes deformáltan elnyújtott, természetellenes hangon elbőfőgött vagy elnyá vogott mondatukat tisztán és gyönyörűen kiénekelve megismétli. Amikor azután a fogoly – meglepő módon a kórus által is felerősített – hitvallása nyomán egy futó pillanatra a rendőrtisztet is meg, sőt elragadja a szabadság mámore, doppelgänger-énekesnő-örangyala – ezen az egyetlen ponton mintegy belépve a darabba – fekete kesztyűs kezével nemes egyszerűséggel befogja a száját ...

Az úgyszólván végig változatlan színpadi felállítás és néhány drámai csúcsmomentum felidézése csupán jelezni kívánta a kompozíció rafinált egyszerűségét, illetve gondolatilag szüntelenül kontrollált esztétikai telítettségét. Preklasszikus kórus-zenének és punk-szövegeknek internacionális kelet-európai tragikumnak és speciális pesti diákhumornak, szépségnek és blaszfémianak ilyen szintézise – a végletek ilyen koegzisztenciája – a tragikomikusan szomorú befejezéssel együtt megdöbbentően katartikus hatást vált ki a darab hallgató-nézőjében. A katarzis: megrendülés az elvégzettség felett; a megrendülés pedig az újraéledés jele, a megdöbbenés a megdöbbenés: a tetszhalott szív megmozdulásáé. És ha egy városban két-három ezer szív közösen megdöbben – gondolom, ennyien láthatták eddig *A mosoly birodalmát* –, akkor abban a városban újra lüktet az élet. Köszönet érte minden Monteverdi-birkóznak.

Tábor Ádám

Következő számunkból

Tringer László: A lélekgyógyászat kognitív fordulata

Avery Dulles: A nyolcvanas évek egyháza

Lukács László: Testvérek közössége – az egyház

Kamarás István: Templomépítők, utcaapostolok, klubtagok

Lázár Ervin: Bab Berci a városban (elbeszélés)

Kemény Katalin: A magános áldozat

Beszélgetés Kemény Katalinnal (II. rész)

Keleti szertartású cirillbetűs liturgikus könyvek

A történelmi Magyarország területén a keleti szertartású bazilita rendnek nyolc jelentősebb kolostora volt: *Csernekhegy* Munkács mellett, *Kisberezna*, *Krasznibród*, *Misztice*, *Bukóc-hegy*, *Huszboronya*, *Bikszád* és *Máriapócs*. Majdnem mindegyik a ruszinok lakta északkeleti országperemre települt Sáros megyéből Máriamárosig, kivéve Bikszádot, amely a román–magyar vegyes lakosságú Avas hegységben van Szatmár megyében, s Máriapócsot, amelynek magyar környezetben egykor jelentős ruszin szórványok is éltek.

A nyolc kolostoron osztozó négy állam (Románia, Szovjetunió, Csehszlovákia és Magyarország) hasonló egyházpolitikája következtében a második világháború után a szerzetesrendeket feloszlatták, vagyonukat államosították. Könyvtári és levéltári anyaguk sok helyütt vagy megsemmisült, vagy gyakorlatilag hozzáférhetetlen. A Máriapócson 1749-ben megtelepedett bazilita atyák közepes nagyságú könyvtárat hoztak létre, amely 1950-ben, az államosítás során különböző helyekre szétszóródott. Hasonló sorsra jutott a legtöbb rendi könyvtár, mérhetetlen kárára a magyar művelődéstörténetnek. Rekonstrukciójuk fontos, de alig megvalósítható feladata a mai könyvtáraknak. Jelentős részt vállalt ebből két könyvével Ojtozi Eszter, a debreceni Egyetemi Könyvtár szláv nyelvészettel és művelődéstörténettel foglalkozó munkatársa.

Egy 1885-ös feljegyzés szerint a máriapócsi könyvtárban 400 magyar, 600 latin, 150 német és 360 más nyelvű könyv volt. Ez utóbbi csoportban volt az a 145 cirillbetűs nyomtatvány is, amelyet Ojtozi Eszter könyvében elemzett. A cirillbetűs könyveket a bazilita rend a határon túlról, főleg Galiciából és Volhíniából szerezte be. A múlt században azonban már pesti ügynökökön keresztül is vásárolhattak lemergi kiadványokat, de a pócsi búcsúkra a Kárpátokon túlról jött vándorárusok is sok cirillbetűs könyvet hoztak magukkal. A nyomtatványokban látható pecsétek, bejegyzések, s egyéb feljegyzések alapján Ojtozi Eszter rekonstruálta a máriapócsi rendi könyvtár életét.

Az ismertetett könyvek csaknem egyharmada a templomi könyvgyűjteményhez tartozott, tehát kimondottan liturgikus célokat szolgált. A könyvtár nagyobb része természetesen vallási jellegű volt, világi témájú kiadványok csupán a XIX. század elejétől kezdve tűnnek fel benne, ezek is elsősorban tankönyvek. Ezek kapcsán Ojtozi Eszter tanulságosan foglalja össze a máriapócsi baziliták monostori és monostoron kívüli tanulmányait. Sajátossága volt a máriapócsi kolostori könyvtárnak, hogy a helyi búcsújárás, a könnyező Mária-kép miatt beszerezték az egyes Istenanya ikonokról szóló mirákulumos könyveket is. Másik sajátossága a máriapócsi rendháznak az volt, hogy 1780-tól kezdve itt működött a rend egyetlen, világiakat is oktató iskolája. A teológusok oktatási nyelve a latin, majd a múlt század végéig a „ruthén” volt, s csak ezt követően a magyar.

A nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola és a debreceni Egyetemi Könyvtár 1979-ben együttműködési szerződést kötött. Ennek keretében – a máriapócsi rendház után – Ojtozi Eszter feldolgozta a főiskola könyvtárának cirillbetűs anyagát, elvégezve egyúttal a román, a lengyel és a szlovák könyvek katalógizálását is. Munkája során lehetősége nyílt az Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Hajdú és Szatmár megyei görög katolikus paróchiák könyvtárainak feldolgozására is. Újabb könyvében ezek cirillbetűs szláv és cirillbetűs román anyagát elemezte. Könyvleírásaiban kitér a kiadványok állapotának ismertetésére, a kötésre, illusztrációkra, a marginális bejegyzésekre, s a nyomtatványok provenienciájára, eredetére is.

Ojtozi Eszter fontos, értékmentő munkájának eredményeit nemcsak a szlavisztika, a rendtörténet, a vallási néprajz, a helytörténet, a pedagógiatörténet, hanem a Kelet és a Nyugat kultúrájának kapcsolatait vizsgáló művelődéstörténet is felhasználhatja. E kapcsolatban a görög katolikus egyháznak, a bazilita rendnek nagyon nagy szerepe volt. A munka fontosságát jelzi, hogy a Magyar Tudományos Akadémia aranyéremmel tüntette ki Ojtozi Eszter könyveit, kutatásait. (*Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982.; Ojtozi Eszter: A görögkatolikus hittudományi főiskola könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1985.*)

Barna Gábor

Fellini, az öregség és a televízió

Nem az előző, hanem legelső műveihez hasonlítható Federico Fellini új mozifilmje, a *Ginger és Fred*. Csaknem olyan áttekinthető, egyértelmű és szomorú ennek is a világa, mint az 1954-ben forgatott *Országútonnak* vagy az 1957-ben készült *Cabiria éjszakáinak*. A középpontjában ennek is egy gyermeki tisztaságú nőalak áll – művészneve: Ginger –, az ő tekintetével nézhetünk körül mi, nézők azon a csodálatra méltóan rút környéken, ahová a történet elkalauzol bennünket: a televíziózás belső köreiből. A világhírt adományozó nagyjelmű emlékéit idézi föl a főszereplő személye is; Giulietta Masina játssza a karácsonyi monstre-tévéadásba invitált öreg táncosnőt. A kendőzetlenül hagyott, közszemlére kitett ráncok, öregség-jegyek ellenére is azonnal nyilvánvalóvá válik a néző előtt, Masina Gelsominának, a félkegyelmű kis mutatványoslánynak a megformálása óta mit sem változott. Eleven arcjátékával, tragikus és komikus elemeket keverő, groteszk ábrázolásmódjával most sem akar egyebet kifejezni, mint harminc esztendővel ezelőtt: az élet, bámulatra méltó komiszágaival, embertelen meglepetéseivel együtt is gyönyörű ajándék, megélni érdemes program. Giulietta Masina partnerét Marcello Mastroianni alakítja, Fellini örökös, önhatalmúlag kiválasztott filmes alteregója. Akinek kételyei támadnának, hogy a rozoga, hazug, mégis elbűvölő, vén svihák, aki Masina kezébe kapaszkodva csetlik-botlik a filmvászon másfél órán keresztül, netán-tán mégsem azonos a rendezővel, azt újra meg újra figyelmezteti a maszkmester, az öltöztető és persze maga a művész. Fred, a bizonytalan léptű táncos éppen úgy kopaszodik, öregszik, mint Federico Fellini.

Semmi kétség, a sikerek ormán, kudarcok mélyén egymás mellett mindvégig hűséggel és szeretettel kitartó művészházaspár, Masina és Fellini a megszabott út vége felé járva számadást készít a *Ginger és Fred*-del. Számadást önmaguk, nemzedékük nevében arról, hol a helyük személy szerint, és művészetük mértéke szerint, múltukkal, erkölcsükkel e mai világban, amely voltaképpen minden tekintet-

ben különbözik attól, amelybe belenőttek, amelyben ifjak, felnőttek, teremtő emberek voltak. Mások a viseletek, mások a művészi, az etikai paraméterek, sőt még az olyan megváltoztathatatlanok hitt alapfogalmak is, mint férfi, nő, szeretet, csoda. Fellini, aki gyakran és szívesen dolgozik ugyan a televízióknak („könnyedség, fesztelenség fog el, ha a tévének dolgozom, abban a tudatban forgatok, hogy szórakoztatóbb szem fogja nézni...”), pontosan tudja, hol található meg a legsűrítettebben a XX. század utolsó évtizedeinek jellegzetes erkölcsi, értékrendbeli „mássága”: a nagy népszórakoztató, a tömegizlés lelkes és gátlástalan kiszolgálója, a televízió stúdióiban. Oda viszi el tehát öregkori számadás végett élete párját és hasonmását nem túl tehetséges, nem túl eredeti, de a maguk idejében hatásos és sikeres táncospár képében. Az „élő adásba” összehívott fura figurák között fokozatosan ráébrednek, hogy a Nagy Mulattatónak egyre megy, művészi tett-e az, ami a képernyőn megjelenik, vagy vásári mutatvány, polgárpukkasztó extrémítás. Fő az, hogy a többórás, ünnepi program helyrehozhatatlan hibák nélkül peregen, és a szüntelen várakozás állapotába kényszerített néző a készülék előtt maradjon. Liliputi emberek, nőimitátorok, bilincsbe zárt bűnözők, látnokok, nemzeti hősök és erőművészek, gépies gyártásvezetők, segédrendező, üres mosolyú bemondónok és műsorvezetők pokolian színes társaságában ébred rá a két, hatni, gyönyörködtetni, múltat idézni szándékozó, öreg táncos, hogy e körben az égvilágon semmi keresnivalójuk nincs. Förlázadni, és az élő adás lehetőségét kihasználva a nagyvilág képébe vágni az igazságot, a talmi mulatság szánalmasságát se bátorságuk, se szókincsük nincsen. Egy hirtelen áramszünet jótékony leple alatt meglépnének megpróbáltatásaik keserves pódiumáról, de éppen akkor gyúlnak ki ismét a fények körülöttük, amikor az elhatározást tett követné. Nincs más hátra, végig kell táncolni a produkciót. Botladozva, fenékre zuttyanva, levegő után kapkodva, szomorú félmosollyal. Végig kell táncolni, bár tudják, hogy a figyelem nem a lépteiket (tudásukat, művészetüket) kísérí, hanem a tévedés, a kifulladás, az elbukás lehetőségét.

Keserű, szép összegzése Fellini filmművészetének a *Ginger és Fred*. Letisztult és tömörített formában minden benne van ugyan, ami a filmtörténet e meghatározó egyéniségű alkotójának negyvenesztendős munkásságát jellemzi: látomásos valóságbrázolás, finom érzelmesség, mozgóképes pszichoanalízis, zenei reminiscenciák, fellinis fricskák az álszenteknek és fellinis tisztelgés az erős hitűek előtt – és mégis merőben új fejezet Fellini művészetében. Határozott, talányoktól mentes a *Ginger és Fred*, akár egy végrendelet. A filmművészet,

a művészet nem engedheti meg magának, világégeket megélt, utolsó, nagy hírmondóival egyetemben, hogy a televízió korlátlan hatalma idején ne a legfontosabból beszéljen, ne a legközérthetőbben beszéljen. Az öregedő Fellini az öregségről szól újabb, magyar mozikba is eljutó munkájában, meg a televízió veszedelméről. Oly módon cselekszi ezt, hogy lehetetlen nem fölismerni az igazságait.

Lócsei Gabriella

Zene

Rahmanyinov Vesperásának magyarországi ősbemutatója

Korunk egyre vérszegényebb művészetfelfogásában még egy régebbi kismester jól megcsinált alkotása is úgy hat, mint villámfény alkonyatkor. Nem véletlen tehát a kismesterek fölfedezése, főleg a zeneirodalomban. Eddig nagyvonalúak voltunk: nagymesterek perifériára szorult zseniális műveit is úgy kezeltük, hogy még továbbra is az utókorra hagytuk, amikor már nem lehet újat mondó pl. Beethoven Pastoralja vagy Mendelssohn hegedűversenye interpretációja sem. A „közbülsőt”, Franz Schubertet persze ma sem érti kellően a közönség. Sokszor játszott mester – legfeljebb ennyi a végkövetkeztetés, s ezzel már olyan joggal léphet a koncert-plakátokra, mint az említett két másik lángelme.

A példák – analógiával élve – talán megfelelnek annak megvilágítására, hogy a rahmanyinovi életmű miért büszkélkedhet manapság népszerűséggel. (Nálunk – Kocsis Zoltán jóvoltából – egész kultusza van.) A népszerűség nem úgy értendő, mint agyonnyútt klasszikusok „slágerfeldolgozásai”. A komoly népszerűségről van szó, amelyik tudja, hogy pl. Liszt Les Preludes-je nem azért jó, mert fülbemászó dallamai vannak. Ez a hatás-régióhoz tartozik, s éppen Liszt esetében is ahhoz. (Schubert műveinek viszont a „dallam a mindene”.)

Szergely Rahmanyinov szóban lévő műve is tartalmaz hatás-régiót, s hogy napjainkban népszerűsödnek a „keleti ivű” kórusok (gondoljunk Szokolaj legutóbbi operájára), abban ő is „ludas”. Ő, meg Muszorgszkij. „Érintetlen dallamok az övéik” – mondhatta az esztéta, frissek, mint a vadvirágok –, egy századvég késő romantikus szobanövényei között. Muszorgszkijról azt tartják, túl erős egyéniség. Akkor pedig jóval fiatalabb kortársa sem jár ettől túl messze. Amíg azonban a Borisz Godunov poétája valahol a Dnyeper mellett paraszt bölcsődalokat hallgatott, a másik orosz nehéz tömjénfüsttel szívta tele magát templomok mélyén, s az ortodox liturgia súlyos dallamaival. A források azonban nem esnek messze egymástól.

Rahmanyinov viszont messze esett hazájától. 1917-től Párizsban, majd Svájcban élt, 18 év elteltével New Yorkban telepedett le. (1943-ban Kaliforniában halt meg.) Amikor nagy mesterművét, a Vesperást írta, még szülőföldjén volt, 1915-ben. Vszenoscsco Bdenyje – hangzik ószlávul. Angolul: Night Long Vigil. Magyarul: Éjszakai virrasztás. Bubnó László írja róla: „Az ősegyház és a korai kereszténység szombatról vasárnapra virradóan az egész éjszakát virrasztásban és szolozsmázásban töltötte, ezért az elnevezés ... Magában foglalja a keleti egyház istentiszteletének, szolozsmájának kezdő ájtatosságát, szlávul-magyarul: a vecsernyét; a matutinumot, szlávul: utrenyét, mai magyar és keleti egyházi elnevezés szerint

az alkonyati és a reggeli zsolozsma állandó énekeit." Orosz-görög liturgikus dallamkészlete a pietas ortodox környezetében körülbelül ugyanazt az érzést kelti, mint Schubert bármely, „katolikus tömjénfüsttől átlengett” (Schumann jelzője) egyházzenei műve. Csak Rahmanyinov a nehéz, óarany szertartási ruhák suhogását, s a tömjénfüst végtelen függönyében az óezüst botafumeiro mély csillogását is érzékelteti.

15 tétel, s valamennyi e bódító tömjénfüstben. Eksztatikus állapota ez a léleknek? Inkább adoratio-teljes pillanata. Ami nevezhető elrévülésnek is. Amint a költészet nemes mágiája fénykörébe vonzza azokat, akik közelednek hozzá. (Költészet és liturgia különben sem választhatók el egymástól.)

Eredeti dalforrás – jellemeztük Rahmanyinov világát. Csak átszűrve a zeneszerző kristálymúzerén, amely alkati-megfelelő hullámokat mér, s kódjeléből ezt olvasni: aki a Vesperást szerezte, annak feltétlenül tulajdonosa. (Önlelte benne.) Akkor pedig hol marad a liturgia? Hol Beethoven Missa solenniséből vagy egy Mozart-litániából. (De említhetjük Verdi Requiemjét, vagy Fauere-ét.) Magában a műben. Így lesz szuverén és közösségi, alkatában pedig mindig templomot igénylő, ahol lehitelesebben szólal meg.

Magyarországon először – e tévégen – templomban hangzott el a Vesperás. A kelenföldi reformátusoknál. Kamarakórus énekelt, a híret mindjobban gyarapító Tomkins Énekgyűttes, Dobra János vezényletével. (Ének-tanár: Pauk Éva.) Így a legszigorúbb kritikus sem kérheti számon, mondjuk, Szvesnyikovék tömbhangzásait, a dallamfolyam dinamikus fokozásait. Viszont tiszta hangzásképpen gyönyörködhattunk minden tétel-intonációban, középső és lezáró részek „dramaturgiájában”. Mert ez volt a főnyerénye Tomkinséknak, még ha olykor kissé szürkébbé vált is a színskála. Ami talán az efféle darabok előadási rutin-hiányának tulajdonítható. A tartalmi-hangulati beleélés azonban nem hiányzott, s ez felejtette a foltokat. Emeljük ki pl. a 2. tétel (Benedic anima mea Dominum) alt szóloja bársony fényét, az első ciklust záró Ave Maria meditatív „elrévedését”, vagy a feltámadási *tropár* (Voszkesz iz groba) ujjongását. (14. tétel) A legbensőségesebb, legkönyvebb, az azonosulás minden dimenzióját átfogó közvetítés mégis a 15. tétel Mária-éneke volt, ami feltétlenül dicséretes, hiszen a próbatevő minden előbbi tétel rendkívüli hangigényű.

Dobra János a Tomkins Együttessel behozott a perifériáról egy nagymesteri művet. S azóta: terjeszti is.

Toth Sándor

Kiállítás

Megnyitó Triznya Mátyás zebegényi kiállításához

Elhangzott 1987. április 12-én.

Titus diadalíve alatt át kell menni. Minden diadalív kapu: hívogat a belépésre, az áthaladásra. A diadalív eszméjében való részesülés, a triumfusban való kései, jelképes részvétel nem is lehetséges másképpen, csak az áthaladással. A középkorban csak a zsidóknak tiltották tanítóik, hogy a számukra átkozott emlékü jeruzsálemi diadalra utaló ív alatt átmenjenek. Régi vedutákon is mindig vonul

valaki: modern császári diadalmenet híján legalább valamely vallási testvérület, confraternitá, esetleg éppen a mindenévi passiónak a közeli Colosseumban való megrendezésével megbízott arciconfraternitá, főtestvérület hosszú csuklyás álarcba burkolt tagjai ereszkednek le ünnepélyes, lassú menetben a diadalívtől.

Triznya Mátyás akvarelljén, amely Titus diadalívét ábrázolja, nem vonul senki. Még az út sem látszik. Az építmény hátat fordít a nézőnek, a zöldellő, ligetes hegyoldal és a finoman párás, néhány bárányfelhőt usztató ég határán. Az előtérben csupasz téglafallá vetkőzött romok. A hegyoldal vonala lassan húzódik

az ég felé: a festő ég és föld határára boltozza a sápadt diadalív-foltot; a történelmi vállalkozás, emberi dicsőség emléke ebben a felfogásban nem a jelen szempontjából történt aktuális átértelmezés, a történelmi emlékezet mélabús vagy tanító célzatú alkalmazása, nem. A történelem ebben a képben epizóddá válik, kozmosz és vegetáció időtlen keretében.

Nincs ember a többi vedután sem. Ahogyan Szabó Ferenc írja a festőhöz intézett versében: *Embert nem látsz de él / a kutak kertek kövek lelke / tört oszlopok tövén / a mulandóság medítal / pineák kitart tenyerén / arany-áldásként csurog le a fény*

Ez a felfogás leglátványosabban a máltai lovagok kertjéről festett akvarellen érvényesül. A barna palotafal és a háromszögű kompozícióban elrendezett kertti együttes, a rózsággal, a kerítéssel, lonccal és hatalmas pineával látszólag a híres turistacsalogató kulcslyuk szerepét játssza el: mert a kettejük által alkotott résben meglátható az Örök Város szimbóluma, a San Pietro távolban lebegő kupolája. Valójában a fehér kupolakisértet itt is epizodista az ég és a vegetáció párbeszédében. A mennyre vetül sajátos, finom rózsaszín fény az égővörös rózsából és az olajzöld élősvényből meg pineából; a halottas fehér kupola nem vesz részt a színek összjátékában.

Sajátos vanitas-festészet tehát Triznyáé? Csendélet, ahol nem a „nature” a „morte”, hanem a „civilisation”? Elégikus siratók e képek, vagy netán más a történelem-felfogásuk, mint a klasszikus vagy akár romantikus veduták festőié volt – akikkel különben szépen vetette őket össze Kabdebó Tamás esszéje –; hiszen azok valahányan a régi Róma bukásán példázták az új hasonlíthatatlan dicsőségét.

Triznya Mátyás történelmi tanulmányokat is ír. Balázs Istvánról, a nagy sinológusról emlékezve, így fejezi be: „Balázs magáévá tette a kínai történetírásnak azt az antik megfogalmazását, miszerint a múlt jelen elé tartott tükör. Hasonlóan ahhoz a festőhöz, aki ellenőrzésképpen a tükörnek mutatja meg képét, hogy könnyebben észrevegye az elrajzolásokat.”

Triznya Mátyás magyar festő Rómában. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy akvarelljei magyar tükört tartanak a történelemnek, a jelennek. Gyermekkora óta tisztelte Szőnyi Istvánt, akit – mint maga mondta – a legnagyobb magyar festőnek tartott. Később tanítványa, majd veje lett. Akkor sem tévedünk talán, ha rá vonatkoztatjuk azt, amit Kállai Ernő írt Szőnyiről, a művész alkotásainak nemzeti jellegével kapcsolatban: „A ma-

gyar művészetben az ember nem határolódhat el a természettől a latin magatartás módjára. Viszont a természettel való gerjedelmes és misztikus egybelényegülést sem áhítozza. Nem érzi a természetben azt a kárhosszattal és üdvözüléssel teljes, izgató talányt, amely a germán képzeletet annyira foglalkoztatja, a magyarság világgépzetében az embernek nincs külön szerepe, amely őt a természet mellé vagy éppen fölébe állítaná. Az ember is csak egy-egy neki-lendülő és újból elsimuló hullámverése a végtelen természetnek, mint az állat és a növény.” Ezt a művészi antropológiát nevezi Kállai a magyarság keletre ütó lelki örökségének, lirizmusának. Szőnyi ugyan tagadta a keletiséget, de csak mint turanizmust, mint művészetpolitikai kimérát, az európai festészet körén belül viszont elismerte a magyar művészet sajátos színt. A Gresham-kör kritikusi, legfőképpen Genthon István, éppen benne látták a magyar festészeti hagyomány összefoglalóját és a jövő számára a hagyomány letéteményesét. A későbbi fejleményekről szólván Németh Lajos – aki egyébként Szőnyi festészetét „anyanyelvi művészet”-nek tartja – sajnálkozva állapította meg, hogy a Gresham-kör csak akkor tudott volna tovább fejlődni, ha „ki tudta volna alakítani az életerős második, sőt harmadik nemzedéket”. Nem így történt; de Triznya festészetét bizást tekinthetjük a második nemzedék reprezentánsának.

S ez a festészet – magyarként – Rómában virult ki. Ezért a Róma által föladata örök talányra magyar megoldást talált. Olyat, amit a magyar történelem tanulsága kínál a római szembesüléskor. Annak a festőnek, aki egy másik történelmi esszéjében a magyar történelmet a honfoglalástól kezdve, mint Kelet és Nyugat közé került, egyensúlyát állandó pusztító erőjátékban érvényesítő állam és társadalom sors-dramáját nézi. S erről az államról is elmondhatjuk, amit a Triznya által idézett Gibbon Bizáncról: „Hatalmas vitalitásnak kellett lennie abban a birodalomban, amely képes volt egy ezeréves agóniát elviselni.” Ezért nincsenek emberek a festő római vedutáin. Neki, magyarnak, a kövekhez és a ciprusokhoz van köze. Azokkal üzen.

Kinek szól az üzenet? Egyrészt nyilván Istennek. A misztikus valőröket Triznya képein már Cs. Szabó László érzékelte. Talán nem haszontalan ismét a mester, Szőnyi István szemérmes misztikájára hivatkozni, s arra a szinte kinyilatkoztatásszerű rádőbberésre, amelyet éppen egy, Zsuzsának és Matyinak írott levelében rögzít; midőn a Körönd egy

platánját szemlélve, meglelte Isten létének számára döntő bizonyítékát. Szintén egy leveléből tudjuk, hogy Szőnyi utolsó befejezett képe, Rómából való hazatérése után, egy ciprusfasort ábrázolt.

Triznya Mátyás egy akvarelljén ciprusfasor elé állít egy antik oszlopot. A pusztuló oszlop még őrzi formájában a fa-architektúrából származó eredetét; a ciprusok mögötte egyszerre ősök és utódik, gyászos siratók és diadalmas túlélők.

Szól az üzenet a magyaroknak is. Először csak a Vigilia reprodukcióin, majd a budapesti Olasz Intézet nagytermében láthattuk a számos külföldi kiállításán sikeres festőt. Most hazaérkezett, Zebegénybe.

Magyarországon azóta a tárgyak nyelve még jelképeesebb lett, mint Szőnyi korában. Köpeczi Rózsa észrevette, hogy Szőnyi grafikáinak tárgy-misztikája rokon Mándy Iván világá-

val. E tárgyak „mintha Mándy Iván novelláinak szereplői lennének, egy nyugalmas, folyamatos létezési állapot kifejezői.” Nos, azóta Mándy világa is elkomorult, Budapestet növesztette egyetemes történelmi halálszimbólummá. Városát elfoglalták a majmok és patkányok, csak az épületek és épületszobrok dacolnak – egyelőre – az új honfoglalókkal. Az emberek eltűntek.

Kerényi Károly 1969-ben a Leonardótól kölcsönzött „aria” fogalommal jellemezte Triznya képeit. S azután: etruszk sírokról beszél, melyeknek sötétjébe életet vittek a ragyogó képek. Római házakról, melyek belülről jótét félhomályba burkolóztak a gyilkos fény elől, s ahová a fényt, az „aria”-t ismét a képek hozták be. Üdvözljük hát a festőt, aki most e ház s házaink sötétjébe fényt hozott.

Szörényi László

Levelek – válaszok

Kedves Tóth Péter Pál!

A humorérzék Isten adománya. Ha van, megkönnyíti az életet; átsegít a nehézségeken, felvértez bizonyos támadásokkal szemben. Ha nincs – végső soron az sem szégyen. . .

A szatírák, paródiák alkotói általában abból indulnak ki, hogy az emberek túlnyomó többsége rendelkezik ezzel az isteni adománnyal. Műveikben erre építve szeretnék megkönnyíteni a befogadó közönség életét, felvértezni a nézőket, olvasókat bizonyos művészeten kívüli támadásokkal szemben. Amikor ad abszurdum fokozzák a sablonokat, közhelyeket, az üres szövegeket és elcsépelet fordulatokat, többnyire azért teszik, hogy megfosszák őket közönségbódító erejüktől. Afféle kulturális-partizán Delilaként kopasztyják meg az olcsó, ponyva-Sámsont, elragadva tőle a leghatásosabb eszközöket. A neveltségesség ő!; az, aki annak idején elolvasta Fielding Joseph Andrews című művét, aligha „dől be” valaha is a Pamela, s a hozzá hasonló regények érzélgőségének. G. B. Shaw jó néhány tetszetős morálpredikáció léggömbjét pukkasztotta ki darabjaival, és Karinthy halhatatlan paródiái is kihúzták néhány népszerű belletrista vonzó féligazságainak méregfogát.

Mindez, természetesen, köztudott igazság, középiskolai tananyag. Mint ahogy az is meglehetősen közismert tény, hogy a rajzfilm adottságainál, technikájánál fogva stilizál, s éppen ezért a humor, szatíra, paródia a műfaj talán legerősebb oldala. De azzal, hogy itt újra leirtam ezeket, mégsem az idő húzása, vagy az olvasó untatása volt a célom. Csupán azt szerettem volna körvonalazni, miről és miért vitatkozom Tóth Péter Pállal, aki a Vigilia áprilisi számában az ifjúság megrontójának nevezi és a poklok kénköves fenekére kívánja a Macskafogó című rajzfilmet.

A Macskafogó – szerinte – a legalantasabb ösztönökre építő kommersz filmek sablonjából összetákolt borzadály, egy uniformizált, infantilizált rágógumi-világ kifejeződése. Szerintem paródia. Még hozzá olyan paródia, amelyben a kommersz-kalandfilmek, a magyar mozik vásznán egyre nagyobb teret hódító, infantilizált rágógumivilág dramaturgiai fordulatai ad abszurdum sűrítve önmaguk elmentébe csapnak át. A rajz mint forma erendően stilizál, az egér-macska viadalba transzponált rendőrgengszter küzdelem eleve neveltségesség teszi a heroszokat – lásd még

béka–egér harc, stb. – és a neveltségesség, mint tudjuk, ől. A Macskafogót végignevető gyerekek, legalábbis azok, akiknek van némi humorérzéke, aligha tudják ezek után komolyan venni Rambo-t, Supermant, James Bondot, Indiana Jonest. De nem fogják csodálni a televízióban nyakra-főre vetített video-klipeket sem, mert a film rajzolt video-klip betétje – Tóth Péter Pál szerint a film legvisszataszítóbb (szerintem legötletesebb) része – azzal, hogy túllicitalja, hatástalanítja is eszközeitek.

Ami a film képi világát illeti, a Vigilia szerzője szerint esztétikailag nem minősíthető. Igaz, hogy ő a „képi világ”-ból kirekeszti a háttérket, s észre sem veszi, hogy a figurák – mozognak... Pedig a mozgás, pontosabban a mozgatás – animális, az élettelen rajz „életre keltése” – legalább annyira fontos egy rajzfilmmél, mint maga a megmozgatott grafika. Olyannyira, hogy a rajz- vagy trükkfilm elnevezés helyett évtizedek óta az animációs film elnevezést használják szerte a világon – itthon is. És ebben, a mozgatásban érvényesül a rajzfilm belső logikája, a mindenre képes vonal bizarr diadala, végletekig fokozva, neveltségessé téve a kalandfilm paneljeit.

A magyar animációs film a Macskafogóval immár másodszor tett kísérletet arra, hogy a maga sajátos eszközeivel bizonyítsa: a király – mit király, királyság! – meztelen. Először a Hófehér című filmmel a Walt Disney-követők szirupos, édeskésen hazug mesevilágát próbálta meg hatástalanítani; ez a kísérlet alighanem azért maradt sikertelen, mert az ötleten túl a részletek kidolgozására már nem jutott energia, s az animációs film művelőinek megtagadva-is-követett, gyűlölte-is-szeretett, kiátkozott és istenített mestere, Disney éppen technikai magabiztosságával bénította meg a paródiát készítőket. A Macskafogó dolga könnyebb volt, könnyebb ellenféllel – az egyre jobban kiürülő kommersz kalandfilmmel – kellett megbirkóznia. Arra, hogy sikerrel oldotta meg ezt a feladatát, elsősorban abból következtetek, hogy tizenéves gyermekeim néha a Macskafogó csattanóit idézve „röhögik szét” a televízió előtt egy-egy olcsó kalandfilm idegtépően izgalmasnak szánt, hatásvadászó jeleneteit.

Lehet, hogy mások másként vannak vele: nem veszik, vagy nem akarják észrevenni a nyilvánvaló idézőjeleket. Szívük joga. A Don Quijoté-t is igen sokan, igazi lovagregénynek

olvasták; a Búsképi lovag rangján azonban ez mit sem változtatott.

Csik István

Tisztelt Csik István!

Ön a tárgyalt film paródia-voltára figyelmeztet, s e műfaj idézőjeleiről beszél. Holott én éppen azt igyekeztem kifejtetni, hogy Terhovszky filmje *paródia-voltában* gyenge, ezért a kiviccelt műfaji sablonok nem „csapnak át” „önmaguk ellentétébe”. Ön nem ügyel idézeteinek pontosságára: én ugyanis nem ítéltem a *Macskafogót* az ifjúság megrontójának, s sokkal inkább kívántam azt. Viszont megjegyeztem róla, hogy „igénytelen szórakoztatást” kínál, s bár „nem túlzottan figyelemre méltó”, de „veszélyes tucatárú”. Vagyis rossz filmnek tartom, amely távolról sem idézi fel Shaw-t, Karinthyt vagy Cervantes-t.

Nem értem, miből gondolja, hogy a „képi világ”-ból kirekesztem a háttérket, s hogy nem tűnt fel a vetítés másfél órájában a figurák mozgó-volta. Az „animációs film” kifejezést illetően meg kell jegyezmem, hogy ez valójában gyűjtőfogalom, amely a rajzfilmen kívül a festmény-, báb-, gyurma- (stb.)-filmre is vonatkozik, így használata – szokás ide vagy oda – pontatlan.

Nem értem, mi az, hogy a királyság meztelen? Hogyan lehet és miért kell hatástalanítani bármilyen mesevilágot? Walt Disney miként „bénította meg” a *Hófehér* készítőinek kezét? s hogy jön ez ide? Hozzáteszem: a kutya alighanem itt van elásva. Hogy „nem jut energia” a részletek kidolgozására (fenntartva, hogy a *Hófehér* remek film!). Egy Spielberg virtuóz módon tálalja a maga szuperfikcióit, s a néző szemé-szája tátva marad. Gondja van arra, hogy a legelképesztőbb sületlenség is logikusnak és valódinak tűnjön. Az ad abszurdum fokozott rágógumi-dramaturgiát az *Indiana Jones* meg a jedi-mesketék már megvalósították. Vajon csakugyan olyan könnyű ellenfél a kommersz kalandfilm?

Nem értem továbbá, tisztelt Csik úr, hogy véleménye megtámogatásához miért kellett igénybe vennie a Pannónia Filmvállalat segítségét?

Tóth Péter Pál

RESUMÉ

A l'occasion de l'Année consacrée à la Vierge Marie, Gellért Belon, évêque décédé récemment, publie une méditation sur le rapport de la Bible et la Mariologie catholique. La question de la religiosité répandue parmi les jeunes est le sujet de l'article d'András Szennay, ainsi que de la Table ronde organisée avec la participation de personnalités ecclésiastiques et laïques, et diffusée à la Radio Hongroise. Les études de Zoltán Endreffy et de J. A. Tillmann, ainsi que l'interview fait avec János Vargha, biologiste - analysent les différents aspects de la crises œcologique de notre époque. L'étude de Szabolcs Barlay traite des aspirations de István Báthory, duc de Transylvanie et des conséquences internationales de son activité. Dans la rubrique des belles-lettres nous publions les poèmes de Boris Pasternak, Tamás Tűz et de Gáspár Nagy, ainsi qu'un récit de Zsuzsa Vathy. L'entrevue de Vigilia de ce mois est consacrée à Katalin Kemény. Dans la rubrique Méditation vous lirez une conférence tenue par Szaniszló Jáki théologien célèbre dans le monde entier, lors de la réception du prix Templeton; il a parlé sur les question de la foi, de la science et du progrès. L'article de Ferenc Szabó traite des voyages du papa Jean Paul II.

INHALT

Der vor kurzem verewigte Bischof Gellért Belon schrieb über die Verbindung zwischen der Bibel und der Marien-Verehrung gelegentlich des Marien-Jahres. Mit der Frage der unter der Jugend sich verbreitenden Religiosität befasst sich ein Beitrag von András Szennay, sowie ein Gespräch, an dem kirchliche und weltliche Persönlichkeiten teilnahmen, und vom ungarischen Rundfunk gesendet wurde. Verschiedene Aspekte der tiefen ökologischen Krise unseres Zeitalters untersucht eine Studie von Zoltán Endreffy, ein Interview mit dem Biologen János Vargha, sowie ein Essay von J. A. Tillmann. Über die Bestrebungen des Fürsten von Siebenbürgen István Báthory und über die internationale Aspekte seiner Tätigkeit berichtet eine Studie von Szabolcs Barlay. Die Literatur wird diesmal mit Gedichten von Boris Pasternak, Gáspár Nagy und Tamás Tűz, sowie mit einer Erzählung von Zsuzsa Vathy repräsentiert. Das Vigilia-Gespräch wurde mit Katalin Kemény geführt. Unter dem Titel Meditation veröffentlichten wir einen Vortrag des weltberühmten Theologen Szaniszló Jáki, über Fragen des Glaubens, der Wissenschaft und des Fortschrittes, gehalten bei der Übernahme des Templeton-Preises. In dieser Nummer ist noch ein Bericht von Ferenc Szabó über die Reisen des Papstes Johannes Paul II. zu lesen.

CONTENTS

On the occasion of the year dedicated to the Blessed Virgin, Bishop Gellért Belon, who died recently, writes about the connection between the Bible and the Holy Virgin. - An article by András Szennay discusses the question of the spreading of religiousness among young people as well as the round-table conversation broadcast by the Hungarian Radio, with the participation of different outstanding personalities. - The different aspects of the burning ecological crisis of our days are examined in a study by Zoltán Endreffy and by means of an interview with the biologist János Vargha, as well by an essay by J. A. Tillmann. - The international aspects of the ambitions and activities of István Báthory, a medieval Prince of Transylvania, are described in a study by Szabolcs Barlay. - This time literature is represented by poems of Boris Paternak, Tamás Tűz and Gáspár Nagy, as well as by a short story by Zsuzsa Vathy. - This month's interview of Vigilia is with Katalin Kemény. - In our Meditation column, we publish the lecture of Szaniszló Jáki, dealing with the questions of belief, science and progress, that the famous scientist-theologian delivered on the occasion of his being awarded the Templeton Prize. - This number also publishes an article by Ferenc Szabó on the travels of Pope John Paul IInd.

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

ÚJ KÖNYVEI

B. S. Aldrich: ÉS LÁMPÁST ADOTT KEZEMBE AZ ÚRI	70,- Ft
B. S. Aldrich: SZÁLL A FEHÉR MADÁR	65,- Ft
A. J. Cronin: A MENNYORSZÁG KULCSA	100,- Ft
Lewis Wallace: BEN-HUR	85,- Ft
Roger Bourgeon: BEN-HUR FIA	85,- Ft
Rózsa Huba: AZ ŐSZÖVETSÉG KELETKEZÉSE	250,- Ft
Fésűs Éva: AZ EZŰST HEGEDŰ (mesekönyv)	180,- Ft
Bánk József: IGÉRE VÁR A NÉPI „B” ÉV	180,- Ft
Ókeresztény írók sorozat: XI. AURELIUS AUGUSTINUS: FIATALKORI PÁRBESZÉDEK	175,- Ft
XII. TERTULLIANUS MŰVEI	280,- Ft
John és Sheila Kippley: A TERMÉSZETES CSALÁDTERVEZÉS MŰVÉSZETE	150,- Ft
Friedrich E. Gagern: A HÁZASTÁRSI SZERETET-SZÖVETSÉG	100,- Ft
AMIT ISTEN EGYBEKÖTÖTT (Pápai megnyilatkozások a katolikus házasságról)	85,- Ft
PÁPAI ENCIKLIKA XIV. A SZENTLELEK AZ EGYHÁZ ÉS A VILÁG ÉLETÉBEN	60,- Ft

ÚJBÓL MEGJELENT KIADVÁNYAI!

BIBLIA (Ó- és Újszövetség)	400,- Ft
ÚJSZÖVETSÉG	130,- Ft
HOZSANNA (római katolikus ima- és énekeskönyv)	70,- Ft
ISTEN GYERMEKE VAGYOK (gyermekimakönyv)	60,- Ft
ÉNEKLŐ EGYHÁZ (rk. népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal)	230,- Ft
II. Vatikáni Zsinat Tanítása	200,- Ft
EGYHÁZI TÖRVÉNYKÖNYV (Codex Iuris Canonici)	300,- Ft

OLVASÓI SZÍVES FIGYELMÉBE AJÁNLJA!

KÉPES EVANGÉLIUM	80,- Ft
Gilbert K. Chesterton: AQUINÓI SZENT TAMÁS	70,- Ft
Gilbert K. Chesterton: IGAZSÁGOT – AZ ÖRÖKKÉVALÓ EMBER	145,- Ft
Franz Werfel: AZ ELSIKKASZTOTT MENNYORSZÁG	75,- Ft
Rónay György: A VÁNDOR ÉRKEZÉSE – VIRÁG A FESZÜLET TÖVÉBEN	135,- Ft
R. Maritain–J. Maritain: NAGY BARÁTSÁGOK – A FILOZÓFIA ALAPELEMEI	215,- Ft
Carlo M. Martini: MINDEN UTAMON TE VEZETTEL	95,- Ft
LOYOLAI SZENT IGNÁC LELKIGYAKORLATOS KÖNYVE	125,- Ft
Paul C. Poupard: MIÉRT VAN PÁPÁNK?	110,- Ft
André Frossard: NE FÉLJETEKI!	120,- Ft
Lucien Aimé Duval: MIÉRT OLY HOSSZÚ AZ ÉJ?	65,- Ft
François Mauriac: A FARIZEUS	70,- Ft
Georges Bernanos: A SÁTÁN ÁRNYÉKÁBAN	80,- Ft
Georges Bernanos: EGY FALUSI PLÉBÁNOS NAPLÓJA	75,- Ft
Gisbert Greshake: PAP VAGY MINDŐRÖKKÉ!	80,- Ft
BIBLIKUS TEOLÓGIAI SZÓTÁR	300,- Ft
Rajz Mihály: CSALÁDUNK KATEKIZMUSA I-II	125,- 120,- Ft
VÁLOGATÁS PÁZMÁNY PÉTER MŰVEIBŐL I-II-III	160,- 160,- 155,- Ft
Előd István: KATOLIKUS DOGMATIKA	125,- Ft
DICSÉRJÉTEK AZ URATI (g. k. imakönyv)	110,- Ft
Király Ernő: KERESZTÉNY ÉLETHIVATÁS	75,- Ft
Krisztus közöttünk (g. k. hittankönyv)	120,- Ft
VASÁRNAPI KÖNYVÜNK A–B–C ÉV	170,- 170,- 170,- Ft
RÓMAI KATOLIKUS SZOCIÁLIS OTTHONOK képekben–riportokban	180,- Ft

A VIGILIA ÚJ KÖNYVEI

VIGILIA REPERTÓRIUM 1935–1984	180,- Ft
A MEGNEMISMERT FELHŐJE; H. U. v. Balthasar: KERESZTÉNY ELMÉLKEDÉS	65,- Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN

HAMVAS BÉLA: SILENTIUM; TITKOS JEGYZŐKÖNYV; UNICORNIS
R. GUARDINI, J. PIEPER, K. RAHNER, J. RATZINGER, H. U. v. BALTHASAR, J. VANIER – A SZERETETRŐL